

CYFRES BEIRDD YR UCHELWYR

Gwaith Llywelyn ap Gutun

CANOLFAN UWCHEFRYDIAU
CYMREIG A CHELTAIDD
PRIFYSGOL CYMRU

CYFRES BEIRDD YR UCHELWYR

Cyfarwyddwr

Yr Athro Geraint H. Jenkins, BA, PHD, DLITT, FBA

Golygydd y Gyfres

Ann Parry Owen, BA, PHD

Cymrodyr Ymchwil

R. Iestyn Daniel, BA, PHD

Rhiannon Ifans, BA, PHD

Barry James Lewis, MA, MPHIL, PHD

Eurig Salisbury, BA, MPHIL

Golygydd Ymgynghorol

Yr Athro Emeritws R. Geraint Gruffydd, BA, DPHIL, DLITT, FBA

Bwrdd Golygyddol

Gareth A. Bevan, MA

Yr Athro Dafydd Johnston, BA, PHD

A. Cynfael Lake, MA, PHD

Peredur Lynch, BA, PHD

GWAITH LLYWELYN AP GUTUN

golygwyd gan

R. IESTYN DANIEL

ABERYSTWYTH
CANOLFAN UWCHEFRYDIAU CYMREIG A CHELTAIDD
PRIFYSGOL CYMRU
2007

Prifysgol Cymru ©, 2007.

Adargraffiad PDF gyda mân gywiriadau, 2023.

Cyhoeddir y gwaith hwn dan drwydded [CC BY-NC-SA 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Am ymholiadau ynglŷn â hawliau atgynhyrchu eraill, cysyllter â'r Ganolfan Uwchefrydiau Cymreig a Cheltaidd Prifysgol Cymru, Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth, Ceredigion, SY23 3HH.

Y mae cofnod catalogio'r llyfr hwn ar gael gan y Llyfrgell Brydeinig.

ISBN 978-0-947531-23-2

Cysodwyd gan staff Canolfan Uwchefrydiau Cymreig a Cheltaidd Prifysgol Cymru.

Cydnabyddir yn ddiolchgar gefnogaeth ariannol y Coleg Cymraeg Cenedlaethol a Phrifysgol Cymru y Drindod Dewi Sant tuag at baratoi'r adargraffiad digidol hwn. Am wybodaeth bellach cysyllter ag Ann Parry Owen, apo@cymru.ac.uk.

Dull y golygu

Gan na ellid yn aml ganfod ‘prif destun’ o blith y gwahanol gopïau, lluniwyd testunau cyfansawdd o’r cerddi gan ddangos y darlleniadau amrywiol (ac eithrio’r rhai orgraffyddol pur) yn yr ‘Amrywiadau’ ar waelod y testun. Os ceir yr un amrywiad mewn grŵp o llawysgrifau, fe’i cofnodir yn orgraff y llawysgrif hynaf yn y grŵp hwnnw, hyd y gellir. Defnyddir cromfachau i ddynodi darlleniad sydd wedi ei ychwanegu yng nghwr y ddalen neu uwchben y testun. Os oes gair neu ran o linell yn eisiau mewn llawysgrif, nodir hynny drwy roi’r gair neu’r geiriau (yn orgraff y testun golygedig) mewn bachau petryal. Pan fo llinell neu linellau yn eisiau mewn llawysgrif, nodir y rheini mewn bachau petryal wrth nodi trefn y llinellau. Fodd bynnag, os yw gair neu eiriau’n annarllenadwy neu wedi cael eu dileu oherwydd staen, twll, &c., dynodir hynny â bachau petryal gwag.

Cyflwynir y testun mewn orgraff Cymraeg Diweddar ac wedi ei briflythrennu a’i atalnodi. Diweddarwyd orgraff a sain geiriau, oni bai bod y gynghanedd yn gofyn am sain Gymraeg Canol (gw. GDG³ xlvii); er enghraifft, diweddarwyd *-aw-*, *-aw* yn *o* pan oedd angen (oni bai bod yr odl yn hawlio cadw’r *aw*) ac *-ei-*, *-ei* yn *ai*. Ond ni ddiweddarwyd ffurfiau Cymraeg Canol dilys megis *fal*, *no(g)*, *ymy*, *yty* (sef ‘imi’, ‘iti’), *wyd* (sef ‘wyt’), &c.

Yn yr Eirfa ar ddiwedd y gyfrol rhestrir y geiriau a drafodir yn y nodiadau (nodir hynny ag ‘n’). Rhestrir hefyd eiriau dieithr neu eiriau sy’n digwydd mewn ystyr wahanol i’r arfer, gan gynnig aralleiriad ar eu cyfer. Rhoddir llythyren fechan i bob enw cyffredin, er bod rhai enwau â phriflythyren yn y testun pan fõnt yn cyfeirio at Dduw, Crist neu’r Drindod. Yn y mynegeion i enwau priod rhestrir pob enw person a phob enw lle sy’n digwydd yn y cerddi.

Diolchiadau

Cydnabyddir yn ddiolchgar gymorth y canlynol: Golygyddion a staff Geiriadur Prifysgol Cymru; staff Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth; a Bwrdd Golygyddol a Golygydd Ymgynghorol y gyfres hon a'm cyd-weithwyr yn y Ganolfan. Hoffwn ddiolch yn arbennig i Dr Nerys Ann Howells, a gyflawnodd y gwaith ar y llawysgrifau cyn ei phenodi i swydd arall. Bu ei gofal a'i chywirdeb yn sail gadarn i'r golygiad hwn.

Cynnwys

DULL Y GOLYGU.....	v
DIOLCHIADAU	vi
BYRFODDAU	
Llyfryddol.....	ix
Termau a geiriau.....	xvii
RHAGYMADRODD	1
TESTUN	
1. Marwnad Gruffudd ap Llywelyn ap Gutun.....	17
2. I ofyn dau bentan haearn gan Ddacyn a Gutun	21
3. I ofyn geifr a bwch gan Ifan ap Gruffudd ap Siancyn o Fechain Uwch Coed	24
4. I ofyn ci gan Gutun Siancyn	27
5. I ofyn dwy sbectol gan Syr Siôn Mechain, person Llandrunio	30
6. Siomiant serch.....	32
7. Mab a merch yn caru.....	34
8. Cystadlu am Alswn o Fôn a dychan i Risiart Cyffin, Deon Bangor	36
9. Dychan i Risiart Cyffin, Deon Bangor.....	40
10. Dychan i Risiart Cyffin, Deon Bangor, a'i feirdd.....	44
11. Dychan i Guto'r Glyn	47
12. Ateb Llywelyn ap Gutun i gywydd llateiaeth Dafydd Llwyd o Fathafarn i Werful Mechain.....	53
13. Ateb Llywelyn ap Gutun i gywydd dychan cyntaf Dafydd Llwyd o Fathafarn iddo	55
14. Ateb Llywelyn ap Gutun i ail gywydd dychan Dafydd Llwyd o Fathafarn iddo	61
15. Ceisio talu dyled	67
16. Dychan i Abad Enlli.....	70
17. Moliant i berson Llanarmon a dychan i berson Selatyn.....	72
18. Cwyn ynghylch ffyrdd geirwon	73

Atodiad i.	Lewys Môn i Risiart Cyffin, Deon Bangor, ynghylch Llywelyn ap Gutun	74
Atodiad ii.	Ateb Guto'r Glyn i ddychan Llywelyn ap Gutun	76
Atodiad iii.	Cywydd llateaeth Dafydd Llwyd o Fathafarn i Werful Mechain ac i yrru Llywelyn ap Gutun ati yn llatai	78
Atodiad iv.	Ateb Gwerful Mechain i gywydd llateaeth Dafydd Llwyd o Fathafarn.....	80
Atodiad v.	Cywydd dychan cyntaf Dafydd Llwyd o Fathafarn i Lywelyn ap Gutun	83
Atodiad vi.	Ail gywydd dychan Dafydd Llwyd o Fathafarn	85
	i Lywelyn ap Gutun	85
NODIADAU.....		87
GEIRFA.....		141
	Enwau personau	153
	Enwau lleoedd	155
LLAWYSGRIFAU.....		157
MYNEGAI I'R LLINELLAU CYNTAF		165
MYNEGAI I'R NODDWYR A'R GWRTHRYCHAU		167

Byrfoddau

Llyfryddol

- AAST *Anglesey Antiquarian Society and Field Club Transactions*, 1913–
- AWH *Aspects of Welsh History: Selected Papers of the late Glyn Roberts*, ed. A.H. Dodd and J. Gwynn Williams (Cardiff, 1969)
- B *Bwletin y Bwrdd Gwybodau Celtaidd*, 1921–93
- Bangor Llawysgrif yng nghasgliad Prifysgol Cymru, Bangor
- Bangor (Mos) Llawysgrif yng nghasgliad Bangor (Mostyn) ym Mhrifysgol Cymru, Bangor
- P.C. Bartrum: WG1 P.C. Bartrum, *Welsh Genealogies AD 300–1400* (Cardiff, 1974)
- P.C. Bartrum: WG2 P.C. Bartrum, *Welsh Genealogies AD 1400–1500* (Aberystwyth, 1983)
- BD *Brut Dingestow*, gol. Henry Lewis (Caerdydd, 1942)
- BDG *Barddoniaeth Dafydd ab Gwilym, o grynhoad Owen Jones a William Owen* (Llundain, 1789)
- BL Add Llawysgrif Ychwanegol yng nghasgliad y Llyfrgell Brydeinig, Llundain
- Brog Llawysgrif yng nghasgliad Brogyntyn, yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth
- BT *Brut y Tywysogion, Peniarth MS 20*, gol. Thomas Jones (Caerdydd, 1941)
- ByCy *Y Bywgraffiadur Cymreig hyd 1940* (Llundain, 1953)
- ByCyAt *Y Bywgraffiadur Cymreig 1941–1950 gydag Atodiad i'r Bywgraffiadur Cymreig hyd 1940* (Llundain, 1970)

- CAMBM *Catalogue of Additions to the Manuscripts in the British Museum*
- Card Llawysgrif yn Llyfrgell Ganolog Caerdydd
- CFG Melville Richards, *Cystrawen y Frawddeg Gymraeg* (Caerdydd, 1938)
- CLC² *Cydymaith i Lenyddiaeth Cymru*, gol. Meic Stephens (ail arg., Caerdydd, 1997)
- CM Llawysgrif yng nghasgliad Cwrwmawr, yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth
- CMCS *Cambridge Medieval Celtic Studies*, 1981–93; *Cambrian Medieval Celtic Studies*, 1993–
- CMOC² *Canu Maswedd yr Oesoedd Canol*, gol. Dafydd Johnston (argraffiad diwygiedig, Pen-y-bont ar Ogwr, 1998)
- CTC Catrin T. Beynon Davies, ‘Cerddi’r Tai Crefydd’ (M.A. Cymru [Bangor], 1973)
- Cylchg LIGC *Cylchgrawn Llyfrgell Genedlaethol Cymru*, 1939–
- D *Dictionarium Duplex*, ed. John Davies (Londinium, 1632)
- DGG² *Cywyddau Dafydd ap Gwilym a’i Gyfoeswyr*, gol. Ifor Williams a Thomas Roberts (ail arg., Caerdydd, 1935)
- DGIA Huw M. Edwards, *Dafydd ap Gwilym: Influences and Analogues* (Oxford, 1996)
- DN *The Poetical Works of Dafydd Nanmor*, ed. Thomas Roberts and Ifor Williams (Cardiff and London, 1923)
- DrOC *Drych yr Oesoedd Canol*, gol. Nesta Lloyd a Morfydd E. Owen (Caerdydd, 1986)
- L. Dwnn: HV *Heraldic Visitations of Wales*, ed. Samuel Rush Meyrick (2 vols., Llandovery, 1846)
- EANC R.J. Thomas, *Enwau Afonydd a Nentydd Cymru* (Caerdydd, 1938)
- EEW T.H. Parry-Williams, *The English Element in Welsh* (London, 1923)

- Esgair Llawysgrif yng nghanol Esgair, yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth
- Études *Études celtiques*, 1936–
- G *Geirfa Barddoniaeth Gynnar Gymraeg*, gol. J. Lloyd-Jones (Caerdydd, 1931–63)
- GB *Geiriadur Beiblaidd*, gol. Thomas Rees, D. Francis Roberts, J. T. Evans, David Williams, Ifor Williams (Wrecsam, 1926)
- GC *Gwaith Casnodyn*, gol. R. Iestyn Daniel (Aberystwyth, 1999)
- GDB *Gwaith Dafydd Benfras ac Eraill o Feirdd Hanner Cyntaf y Drydedd Ganrif ar Ddeg*, gol. N.G. Costigan (Bosco) *et al.* (Caerdydd, 1995)
- GDC *Gwaith Dafydd y Coed a Beirdd Eraill o Lyfr Coch Hergest*, gol. R. Iestyn Daniel (Aberystwyth, 2002)
- GDG *Gwaith Dafydd ap Gwilym*, gol. Thomas Parry (Caerdydd, 1952)
- GDG³ *Gwaith Dafydd ap Gwilym*, gol. Thomas Parry (trydydd arg., Caerdydd, 1979)
- GDID *Gwaith Deio ab Ieuan Du a Gwilym ab Ieuan Hen*, gol. A. Eleri Davies (Caerdydd, 1992)
- GDLI *Gwaith Dafydd Llwyd o Fathafarn*, gol. W. Leslie Richards (Caerdydd, 1964)
- Gen ‘Llyfr Genesis’ yn yr Hen Destament
- GEO *Gwaith Einion Offeiriad a Dafydd Ddu o Hiraddug*, gol. R. Geraint Gruffydd a Rhiannon Ifans (Aberystwyth, 1997)
- GGDT *Gwaith Gruffudd ap Dafydd ap Tudur, Gwilym Ddu o Arfon, Trahaearn Brydydd Mawr ac Iorwerth Beli*, gol. N.G. Costigan (Bosco) *et al.* (Aberystwyth, 1995)
- GGH *Gwaith Gruffudd Hiraethog*, gol. D.J. Bowen (Caerdydd, 1990)
- GGI *Gwaith Guto'r Glyn*, gol. J. Llywelyn Williams ac Ifor Williams (Caerdydd, 1939)

- GGI² *Gwaith Guto'r Glyn*, gol. J. Llywelyn Williams ac Ifor Williams (ail arg., Caerdydd, 1961)
- GGLI *Gwaith Gruffudd Llwyd a'r Llygliwiaid Eraill*, gol. Rhiannon Ifans (Aberystwyth, 2000)
- GGM *Gwaith Gwerful Mechain ac Eraill*, gol. Nerys Ann Howells (Aberystwyth, 2001)
- GGrG *Gwaith Gronw Gyriog, Iorwerth ab y Cyriog, Mab Clochyddyn, Gruffudd ap Tudur Goch ac Ithel Ddu*, gol. Rhiannon Ifans *et al.* (Aberystwyth, 1997)
- GHC *Gwaith Hywel Cilan*, gol. Islwyn Jones (Caerdydd, 1963)
- GHD *Gwaith Huw ap Dafydd ap Llywelyn ap Madog*, gol. A. Cynfael Lake (Aberystwyth, 1995)
- GHS *Gwaith Hywel Swrdwal a'i deulu*, gol. Dylan Foster Evans (Aberystwyth, 2000)
- GIG *Gwaith Iolo Goch*, gol. D.R. Johnston (Caerdydd, 1988)
- GILIF *Gwaith Ieuan ap Llywelyn Fychan, Ieuan Llwyd Brydydd a Lewys Aled*, gol. M. Paul Bryant-Quinn (Aberystwyth, 2003)
- GIRh *Gwaith Ieuan ap Rhydderch*, gol. R. Iestyn Daniel (Aberystwyth, 2003)
- GLD *Gwaith Lewys Daron*, gol. A. Cynfael Lake (Caerdydd, 1994)
- GLM *Gwaith Lewys Môn*, gol. Eurys I. Rowlands (Caerdydd, 1975)
- GLI *Gwaith Llawdden*, gol. R. Iestyn Daniel (Aberystwyth, 2006)
- GLIBH *Gwaith Llywelyn Brydydd Hoddnant, Dafydd ap Gwilym, Hillyn ac eraill*, gol. Ann Parry Owen a Dylan Foster Evans (Aberystwyth, 1996)
- GLIF *Gwaith Llywelyn Fardd I ac Eraill o Feirdd y Ddeuddegfed Ganrif*, gol. Kathleen Anne Bramley *et al.* (Caerdydd, 1994)
- GLIG *Gwaith Llywelyn Goch ap Meurig Hen*, gol. Dafydd Johnston (Aberystwyth, 1998)

- GMB *Gwaith Meilyr Brydydd a'i Ddisgynyddion*, gol. J.E. Caerwyn Williams *et al.* (Caerdydd, 1994)
- GMD *Gwaith Madog Dwygraig*, gol. Huw Meirion Edwards (Aberystwyth, 2006)
- GMRh *Gwaith Maredudd ap Rhys a'i Gyfoedion*, gol. Enid Roberts (Aberystwyth, 2003)
- GMW D. Simons Evans, *A Grammar of Middle Welsh* (Dublin, 1964)
- GO *L'oeuvre poétique de Gutun Owain*, ed. E. Bachellery (Paris, 1950–1)
- GOLIM *Gwaith Owain ap Llywelyn ab y Moel*, gol. Eurys Rolant (Caerdydd, 1984)
- GP *Gramadegau'r Penceirddiaid*, gol. G.J. Williams ac E.J. Jones (Caerdydd, 1934)
- GPC *Geiriadur Prifysgol Cymru* (Caerdydd, 1950–2002)
- GPC² *Geiriadur Prifysgol Cymru* (ail arg., Caerdydd, 2003–)
- GRhGE *Gwaith Rhys Goch Eryri*, gol. Dylan Foster Evans (Aberystwyth, 2007)
- GSCMB 'Guide to the Special Collections of Manuscripts in the Library of the University College of North Wales Bangor' (cyfrol anghyhoeddedig, Prifysgol Cymru, Bangor, 1962)
- GSCyf *Gwaith Dafydd Bach ap Madog Wladaidd 'Sypyn Cyfeiliog' a Llywelyn ab y Moel*, gol. R. Iestyn Daniel (Aberystwyth, 1998)
- GSdT *Gwaith Syr Dafydd Trefor*, gol. Rhiannon Ifans (Aberystwyth, 2005)
- GSH *Gwaith Siôn ap Hywel*, gol. A. Cynfael Lake (Aberystwyth, 1999)
- GSRh *Gwaith Sefnyn, Rhisierdyn, Gruffudd Fychan ap Gruffudd ab Ednyfed a Llywarch Bentwrch*, gol. Nerys Ann Jones ac Erwain Haf Rheinallt (Aberystwyth, 1995)

- GTP *Gwaith Tudur Penllyn ac Ieuan ap Tudur Penllyn*, gol. Thomas Roberts (Caerdydd, 1958)
- GWL ii² *A Guide to Welsh Literature 1282–c. 1550 Volume II*, ed. A.O.H. Jarman and Gwilym Rees Hughes, revised by Dafydd Johnston (Cardiff, 1997)
- Gwyn Llawysgrif yng nghasgliad J. Gwyneddon Davies, yn Llyfrgell Prifysgol Cymru, Bangor
- GyB *Galar y Beirdd*, gol. Dafydd Johnston (Caerdydd, 1993)
- Hen B *Hen Benillion*, gol. T.H. Parry-Williams (Llandysul, 1940)
- HCLI *Gwaith Huw Cae Llwyd ac Eraill*, gol. Leslie Harries (Caerdydd, 1953)
- HMNLW *Handlist of Manuscripts in the National Library of Wales* (Aberystwyth, 1943–)
- HPF J.Y.W. Lloyd, *The History of Powys Fadog* (6 vols., London, 1881–7)
- J Llawysgrif yng nghasgliad Coleg Iesu, Rhydychen
- M. Kyffin: DFF Maurice Kyffin, *Deffyniad Ffydd Eghwys Loegr, 1595* (adarg., Bangor, 1908)
- LBS S. Baring-Gould and J. Fisher, *The Lives of the British Saints* (4 vols., London, 1907–13)
- Luc ‘Yr Efengyl yn ôl Luc’ yn y Testament Newydd
- LIA *The Elucidarium ... from Llyvyr Agkyr Llandewivrevi, A.D. 1346*, ed. J. Morris Jones and John Rhŷs (Oxford, 1894)
- LICy *Llên Cymru*, 1950–
- LIGC Llawysgrif yng nghasgliad Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth
- J.E. Lloyd: HW³ J.E. Lloyd, *A History of Wales* (third ed.; London, 1939)
- Llst Llawysgrif yng nghasgliad Llansteffan, yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth

- LIU Dafydd Johnston, *Llên yr Uchelwyr: Hanes Beirniadol Llenyddiaeth Gymraeg 1300–1525* (Caerdydd, 2005)
- LlyB *Llywelyn y Beirdd*, gol. J.E. Caerwyn Williams, Eurys Rolant ac Alan Llwyd (Cyhoeddiadau Barddas, 1984)
- Math ‘Yr Efengyl yn ôl Mathew’ yn y Testament Newydd
- MED *Middle English Dictionary* (Michigan, 1963–)
- MFGLI *Mynegai i Farddoniaeth Gaeth y Llawysgrifau* (Caerdydd, 1978)
- Mont Coll *Collections Historical and Archaeological ... by the Powysland Club*, 1868–
- J. Morris-Jones: CD John Morris-Jones, *Cerdd Dafod* (Rhydychen, 1925)
- Mos Llawysgrif yng nghasgliad Mostyn, yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth
- MWM Daniel Huws, *Medieval Welsh Manuscripts* (Cardiff, 2000)
- NLWCM J.H. Davies, *The National Library of Wales: Catalogue of Manuscripts*, i (Aberystwyth, 1921)
- OCD³ *The Oxford Classical Dictionary*, ed. Simon Hornblower and Antony Spawforth (third ed. revised, Oxford, 1996)
- ODCC³ *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, ed. F.L. Cross and E.A. Livingstone (third ed., Oxford, 1967, revised 2005)
- OED² *The Oxford English Dictionary* (second ed., Oxford, 1989)
- PACF John Edwards Griffith, *Pedigrees of Anglesey and Carnarvonshire Families* (Bangor, 1914)
- Pen Llawysgrif yng nghasgliad Peniarth, yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth
- Peniarth 76 *Peniarth 76*, copiwyd gan E. Stanton Roberts a golygwyd gan W.J. Gruffydd (Caerdydd, 1927)

- PKM *Pedeir Keinc y Mabinogi*, gol. Ifor Williams (Caerdydd, 1964)
- RWM *Report on Manuscripts in the Welsh Language*, ed. J. Gwenogvryn Evans (London, 1898–1910); fe'i defnyddir hefyd i ddynodi rhif llawysgrif yng nghatalog J.G.E.
- W. Salesbury: OSP William Salesbury, *Oll Synnwyr pen Kembero ygyd* [Llundain, 1547], gol. J. Gwenogvryn Evans (adarg., Bangor & London, 1902)
- TA *Gwaith Tudur Aled*, gol. T. Gwynn Jones (Caerdydd, 1926)
- TCHSDd *Trafodion Cymdeithas Hanes Sir Ddinbych*, 1952–
- D.R. Thomas: HDStA D.R. Thomas, *The History of the Diocese of Saint Asaph* (3 vols., Oswestry, 1908–13)
- THSC *The Transactions of the Honourable Society of Cymmrodorion*, 1892/3–
- Traeth *Y Traethodydd*, 1845–
- Treigladau T.J. Morgan, *Y Treigladau a'u Cystrawen* (Caerdydd, 1952)
- TWS Elissa R. Henken, *Traditions of the Welsh Saints* (Cambridge, 1987)
- TYP³ *Trioedd Ynys Prydein*, ed. Rachel Bromwich (third ed., Cardiff, 2006)
- WATU Melville Richards, *Welsh Administrative and Territorial Units* (Cardiff, 1969)
- WCCR² Glanmor Williams, *The Welsh Church from Conquest to Reformation* (second ed., Cardiff, 1976)
- WCD P.C. Bartrum, *A Welsh Classical Dictionary* (Aberystwyth, 1993)
- WG J. Morris Jones, *A Welsh Grammar* (Oxford, 1913)
- WWR² H.T. Evans, *Wales and the Wars of the Roses* (second ed., Stroud, 1995)

- YB *Ysgrifau Beirniadol*, gol. J.E. Caerwyn Williams
(Dinbych, 1965–)
- YT *Ystoria Taliesin*, ed. Patrick K. Ford (Cardiff, 1992)

Termau a geiriau

a.	ansoddair, -eiriol	gn.	geiryn
adf.	adferf	goddr.	goddrych
amhff.	amherffaith	gof.	gofynnol
amhrs.	amhersonol	gol.	golygwyd gan
anh.	anhysbys	grb.	gorberffaith
ardd.	arddodiad, -iaid	grch.	gorchmynnol
arg.	argraffiad	grff.	gorffennol
<i>art.cit.</i>	<i>articulo citato</i>	gthg.	gwrthgyferbynier, -iol
At.	Atodiad	gw.	gweler
b.	benywaidd	gwrth.	gwrthrych
ban.	bannod	h.y.	hynny yw
be.	berfenw	<i>ib.</i>	<i>ibidem</i>
bf. (f.)	berf, -au	<i>id.</i>	<i>idem</i>
c.	<i>circa</i>	<i>l.c.</i>	<i>loco citato</i>
c. (g.)	canrif	ll.	lluosog; llinell
C.	Canol	Llad.	Lladin
C.C.	cyn Crist	llaf.	llafariad
cf.	cymharer	llau.	llinellau
cmhr.	gradd gymharol	llsgr.	llawysgrif
cpl.	cyplad	llsgrau.	llawysgrifau
Cym.	Cymraeg	m.	mewnol
cys.	cysylltair, cysylltiad	myn.	mynegol
d.g.	dan y gair	neg.	negydd, -ol
dib.	dibynnol	<i>ob.</i>	<i>obiit</i>
Diw.	Diweddar	O.C.	oed Crist
e.	enw	<i>op.cit.</i>	<i>opere citato</i>
<i>ead.</i>	<i>eadem</i>	pres.	presennol
eb.	enw benywaidd	prs.	person, -ol
ebd.	ebychiad	pth.	perthynol
ed.	<i>edited by, edition</i>	r	<i>recto</i>
e.e.	er enghraifft	rh.	rhagenw, -ol
eg.	enw gwrywaidd	rhif.	rhifol, -ion, rhifyn
eith.	eithaf	S.	Saesneg
e.p.	enw priod	<i>s.n.</i>	<i>sub nomine</i>
<i>et al.</i>	<i>et alii</i>	td.	tudalen
<i>ex inf.</i>	<i>ex informatione</i>	tf.	torfol
f.	ffolio	tt.	tudalennau
<i>fl.</i>	<i>floruit</i>	traeth.	traethiad, -ol
ff.	ffolios	un.	unigol
Ffr.	Ffrangeg	v	<i>verso</i>
g.	(c.) canrif; gwrywaidd	vols.	volumes

Rhagymadrodd

Bywyd y Bardd

Bardd a ffynnai yn ail hanner y bymthegfed ganrif ac a gysylltir â gororau gogledd-ddwyrain Powys oedd Llywelyn ap Gutun. Bu tuedd i'w drin yn bennaf mewn cysylltiad â beirdd eraill, mwy adnabyddus, gyda'r canlyniad na chafodd ei sylw haeddiannol. Y mae, er hynny, yn fardd anghyffredin a thra diddorol, a hynny nid yn unig am natur a chynnwys ei gerddi ond hefyd am y bersonoliaeth afrywiog a adlewyrchir ynddynt a'i amlochredd. Deunaw cerdd sydd wrth ei enw ac ymwna'r rhain â themâu megis erchi a serch, ond yn bennaf â dychan ac ymryson. Ynddynt gwelir Llywelyn yn ymroi gydag egni, arddeliad a dychymyg i'w waith ac yn mwynhau gornest. Peth arall sy'n nodweddu ei gerddi yw'r amrywiaeth profiad sydd y tu cefn iddynt, oherwydd ochr yn ochr â phrydyddu, yr oedd y bardd hwn hefyd yn canu'r delyn ac yn byw bywyd anturus yn cymhortha. Ymhlith uchafbwyntiau ei waith gellir crybwyll ei farwnad stormus ac ingol i'w fab Gruffudd (cerdd 1), ei ddisgrifiad grotésg o fab a merch yn caru (cerdd 7) a'i ymryson afieithus â Guto'r Glyn (cerdd 11).

Achau a theulu

Ni welwyd dim sôn am Lywelyn ap Gutun yn yr achau. 'Llywelyn ap Gutun' y'i gelwir gan amlaf yn y llawysgrifau, ond mewn rhestr o feirdd a cherddorion a ysgrifennwyd gan Gutun Owain yn ail hanner y bymthegfed ganrif,¹ gwelir ei fod yn fab i Ieuan Llydan. Cyfeirir ato felly mewn rhai llawysgrifau diweddarach hefyd,² neu fel 'Llywelyn ap Gutun ap Ieuan Llwyd,'³ ond diau mai gwall yw 'Llwyd' am 'Llydan'.

Yn ei gywydd i ofyn am ddwy sbectol gan Syr Siôn Mechain, person Llandrunio (cerdd 5), cyfeiria Llywelyn at Owain ap Llywelyn ab y Moel fel [*c]âr ym* (5.6) a dadleuodd Eurys Rolant ar sail hyn ei bod yn 'weddol debygol' fod Llywelyn ac Owain yn berthnasau.⁴ At hynny, cynigiodd fod Llywelyn yn fab i Guto, brawd i Lywelyn ab y Moel, a'i fod ef ac Owain, gan hynny, yn gefndryd, gyda'r Moel yn daid iddynt. Ond, fel y cyfeddyf ef ei hun, y mae hyn yn groes i'r dystiolaeth arall mai Ieuan Lydan oedd taid Llywelyn ap Gutun, a diogelach yw derbyn y dystiolaeth honno. Os oedd

¹ LIGC 1585D, 132^v–133^v. Ymhellach, gw. Daniel Huws, 'Rhestr Gutun Owain o Wŷr wrth Gerdd', *Dwned*, x (2004), 79–88.

² BL Add 14989, 74^v; BL Add 31056, 65^v; Llst 155, 67; Pen 112, 706; Pen 312ii, 42, 62.

³ BL Add 31056, 64^r, 65^r; BL Add 31085, 153^v.

⁴ GOLIM xi.

Llywelyn ac Owain yn perthyn, nid oes tystiolaeth ddigonol mai dau gefnder oeddynt. Ymhellach, un arall o ystyron *câr* yw 'cyfaill'⁵ a dichon na olygai Llywelyn fwy, felly, na'i fod ef ac Owain yn gyfeillion. O ran hynny, cyfeiria Llywelyn hefyd at Guto'r Glyn, yn yr un modd, efallai, fel *Guto 'nghâr* (15.52).

Dengys rhestr Gutun Owain fod tad Llywelyn, Gutun, yntau, yn ŵr wrth gerdd. Gwyddys hefyd fod gan Lywelyn fab o'r enw Gruffudd gan iddo ei farwnadu (cerdd 1). Yr oedd ganddo ferched yn ogystal, oherwydd *Nid âi hwn* [sef Gruffudd] ... / *I chwarae heb ei chwiorydd* (1.45–6), ond ni wyddys eu henwau.

Bro

Yn ei gywydd i ofyn am eifr a bwch gan Ifan ap Gruffudd ap Siancyn o Fechain Uwch Coed (cerdd 3), dywed Llywelyn ap Gutun am yr anifeiliaid, *Mae i'm bryd, mi a'm brawd da, / Dan amod o dôn' yma, / Dryllio mynydd, gwŷdd a gwern, / Tu miliast, eto ym Melwern* (3.45–8), ac awgryma hyn mai ym Melwern (S. *Melverley*), sef plwyf ger Croesoswallt yn swydd Amwythig, yr oedd ei gartref. Dyna hefyd a awgrymir gan eiriau Guto'r Glyn yn ei gywydd i ateb dychan Llywelyn, *Ef â'i olud o Felwern* (At.ii.51), a chymharer geiriau Lewys Môn yn ei gywydd i Risiart Cyffin, Deon Bangor, ynghylch Llywelyn, *Llywelyn goegddall olwg, / drem iâr ar y glwyd, a'r mwg, / y mae'n eu bwrw, mewn ei bais / obry'm Melwern, bob malais* (At.i.7–10).

Dyddiadau

Y cofnod cynharaf sy'n berthnasol i ddyddiadau Llywelyn ap Gutun yw rhestr Gutun Owain o feirdd a cherddorion, oherwydd gesyd gyfnod y bardd yn fras yn ail hanner y bymthegfed ganrif.

Yn ddiweddarach, yn LIGC 3050D [= Mos 147], 38, a ysgrifennwyd tua 1577, ceir cofnod mwy penodol lle y rhoddir y flwyddyn 1480 ar ei gyfer. Y dyddiad hwn hefyd a geir yn ddieithriad mewn llawysgrifau diweddarach⁶ a chan John Davies, Mallwyd.⁷ Ni ddylid, er hynny, dderbyn dyddiadau o'r fath yn ddigwestiwn gan nad yw eu sail fel arfer yn hysbys, ac ymddengys mai amcangyfrifon yw llawer ohonynt.

Ceir yr arwydd pwysicaf parthed union flynyddoedd Llywelyn ap Gutun yn ei gerdd i ofyn am ddwy sbectol gan Syr Siôn Mechain (cerdd 5). Yma cwyna Llywelyn ynghylch pylni ei olwg a'i oedran ef ac Owain ap Llywelyn ab y Moel, a sonia am ymweld â gŵr o'r enw Guto, sef Guto'r Glyn, y mae'n debyg (5.48n). Awgryma hyn ei fod yn heneiddio cyn 1493, dyddiad

⁵ GPC 422 (b).

⁶ BL Add 14882 [= RWM 31], 6^r, 74^r; CM 243, 107; Gwyn 11, 135; J 101 [= RWM 17], 428; LIGC Mân Adnau 1206B [= Tanybwlech 1], 34, 37, 67, 296; LIGC 1998B [= Pant 29], 67; Llst 155, 56, 61, 69.

⁷ Gw. y rhestr o feirdd ar ddiwedd D; John Davies, *Flores Poetarum Britannicorum* ... (Mwythig, 1710), 75.

tybiedig marw Guto'r Glyn.⁸ Sylwer hefyd mai tua 1440, yn nhyb Eurys Rolant, y ganwyd Owain ap Llywelyn ab y Moel,⁹ a oedd, fel y tystia'r gerdd, tua'r un oed â Llywelyn. Os felly, byddai'n rhesymol cynnig bod Llywelyn wedi ei eni rhwng 1430 a 1440.

Anos, ar y llaw arall, yw ceisio pennu adeg ei farw. Ceir pymtheg o eiriau, ffurfiau ac ystyron yn ei waith a restrir yng *Ngeiriadur Prifysgol Cymru* am y tro cyntaf o ffynonellau eraill rhwng y blynyddoedd 1547 a 1794,¹⁰ a dichon mai arwyddocâd y geiriau hyn, yn eu crynswth, yw fod ieithwedd Llywelyn ap Gutun yn perthyn i'r unfed ganrif ar bymtheg yn ogystal ag i'r bymthegfed.

Gellir cynnig, felly, mai blynyddoedd Llywelyn ap Gutun oedd rhwng 1430 a 1440 hyd wedi 1500.¹¹

Ei yrfa

Ffaith ddiddorol ac anghyffredin ynglŷn â Llywelyn ap Gutun yw ei fod nid yn unig yn fardd ond hefyd yn delynor. Ceir y prawf pwysicaf o hyn yn un o gerddi dychan Dafydd Llwyd o Fathafarn iddo (At.vi.4, 25, 33–62)¹² ac yn ymateb Llywelyn:

Trais amlwg yw tros ymladd
Ym wadu'r un o'm dwy radd.
Prydydd wyf, parod ddwy iaith,
A thelynor a'th lawnwaith.¹³

Disgrifia Guto'r Glyn ef ymhellach fel *Telynior, tâl awenydd*.¹⁴ Yng nghyfnod y Tuduriaid, mewn cerdd ymryson rhwng Syr Dafydd Trefor ac

⁸ CLC² 295.

⁹ GOLIM xii.

¹⁰ Gw. y nodiadau ar 2.4, 12, 50, 52; 3.40; 5.20; 7.20; 9.50; 14.25; 15.13, 52; 16.5, 7, 19; 18.4. 1547–1632 yw cyfnod y rhan fwyaf ohonynt.

¹¹ Cyfnod blodau Llywelyn ap Gutun, yn ôl William Owen, *The Cambrian Biography: or Historical Notices of Celebrated Men among the Ancient Britons* (London, 1803), 224, oedd c. 1460–1500, dyddiad a ailadroddir gan awduron eraill o'r 19g., sef Robert Williams, *Enwogion Cymru. A Biographical Dictionary of Eminent Welshmen, from the Earliest Times to the Present, and Including Every Name Connected with the Ancient History of Wales* (Llandovery, 1852), 300; Josiah Thomas Jones, *Geiriadur Bywgraffyddol o Enwogion Cymru, o'r Oesoedd Boreuaf Hyd yn Awr, yn Offeiriad, Pregethwyr, Beirdd, Hynafiaethwyr, Gwyddonegwyr, Llenorion, Cerddorion* (2 gyfrol, Aberdar, 1867), ii, 239 ('rhwng 1460 a 1500'); Isaac Foulkes, *Geirlyfr Bywgraffiadol o Enwogion Cymru: yn Rhyfelwyr, Pregethwyr, Beirdd, Gwyddonwyr, Meddygon, Seneddwyr, &c.* (Liverpool, 1870), 701 ('rhwng 1460 a 1500'); Richard Williams, 'Montgomeryshire Worthies', Mont Coll xiii (1880), 373; R.I. Prys (Gweirydd ap Rhys), *Hanes Llenyddiaeth Gymreig o'r Flwyddyn 1300 hyd y Flwyddyn 1650* (Liverpool, [1885]), 258 ('1460–1500'). Yn Robert Griffith, *Llyfr Cerdd Dannau: Ymchwiliad i Hanes Hen Gerddoriaeth a'r Dulliau Hynaf o Ganu* (Caernarfon, [1913]), 246, tua diwedd y 15g. oedd cyfnod blodau'r bardd.

¹² Gw. hefyd At.v.58; GGM 5.40 *Delynor heb awdl uniawn* (Dafydd Llwyd o Fathafarn).

¹³ 14.27–30.

¹⁴ At.ii.7; cf. At.ii.24.

Ifan Delynor, gofyn Syr Dafydd i Ifan a yw'n ceisio efelychu Llywelyn ap Gutun trwy fod yn delynor ac yn brydydd:

Os ceisio hwylio helynt
Llywelyn ap Gutyn gynt,
A cheisio gwreiddio mewn gradd
A dwygrefft odidowgradd,
Dy law ar dant a lowir,
A gwaith dy dafod nid gwir ...¹⁵

Mewn tair llawysgrif ddiweddar, disgrifir Llywelyn fel 'telynor'¹⁶ neu 'delynor Llwydiarth',¹⁷ a dywed Robert Griffith amdano ei fod yn 'chwareuydd ar y crwth, a chrythor teuluaid i Ddafydd Llwyd ab Llywelyn ab Gruffydd'.¹⁸ Dyma awgrym arall fod Llywelyn yn medru offeryn llinynnol.

Gellid gofyn pa grefft a feistrolodd Llywelyn yn gyntaf. Awgryma geiriau Dafydd Llwyd mai crefft y delyn:

Telynor fu'r mawrior mau,
Lywelyn, fil o wyliau;
Weithian, ym oedran Medrod,
Yma yn fardd y myn fod ...
Telynawr bostfawr ni bydd,
Ni edir yntau'n wawdydd!¹⁹

Dyna hefyd yw byrdwn cyfeiriadau Guto'r Glyn a Syr Dafydd Trefor.

Yn ôl Ystatud Gruffudd ap Cynan, ni chymeradwyid arddel dwy grefft:

... na bei i neb gynnal dwy gelbhydhyd, megis prydydhiaeth a thelynoriaeth, nev dhatceiniaeth. Hebhyd na bei i neb arwein crepth [*sic*, darllener *crepht*] a chelbhydhyd; megis bod yn saer nev yn obh; a chyd a hynny prydydhiaeth nev delynoriaeth, nev grythoriaeth, nev dhatceiniadiaeth ...²⁰

Ond fel y dywed yr Athro Dafydd Johnston:

Roedd gan grefftwyr cerdd dant gyfundrefn a rheolau digon tebyg i eiddo'r beirdd, ac roedd cysylltiad agos rhyngddynt am fod cerddi'n cael eu perfformio i gyfeiliant telyn neu grwth, felly nid yw'n syndod bod ambell un o'r cerddorion wedi meistrolï crefft cerdd dafod hefyd.²¹

¹⁵ Henry Lewis, 'Cywyddau Ymryson Ifan Dylunior, Syr Dafydd Trefor a Ieuan ap Madog', B xvii (1956–8), 165 (llau. 9–14). (Am ymrysonau eraill rhwng Ifan a beirdd eraill, gw. Bob Owen, 'Ifan Dylunior', B xviii (1958–60), 27–36.)

¹⁶ Bangor 13829, 35.

¹⁷ Gwyn 5, 49; LIGC 9202B, 78.

¹⁸ Robert Griffith, *op.cit.* 246.

¹⁹ At.vi.39–42, 47–8.

²⁰ Thomas Parry, 'Statud Gruffudd ap Cynan', B v (1929–31), 26–7.

²¹ LIU 46.

Heblaw Llywelyn ap Gutun ac Ifan Delynor, telynorion eraill y gellir eu crybwyll a oedd hefyd yn feirdd yw Edward Sirc, pencerdd telyn y cadarnhawyd ei radd yn Eisteddfod Caerwys 1523,²² a Wiliam Penllyn (*fl. c.* 1550–70).²³ Ymddengys fod Tudur Aled yn feistr ar gerdd dant yn ogystal â cherdd dafod.²⁴ Yn y bedwaredd ganrif ar ddeg, y mae Sefnyn, yn ei farwnad i Iorwerth ab y Cyriog, yn sôn am *ddwygrefft* Iorwerth.²⁵ Felly hefyd Risierdyn yn ei foliant i Hwlcyn ap Hywel o Brysaeddfed.²⁶ Y mae'n ddigon posibl hefyd fod Lewys Môn yn arddel dwy grefft, serch mai gofaniaeth, nid telnoriaeth, oedd yr un a ychwanegai at brydyddiaeth.²⁷ Tybed hefyd a oedd rhai o'r cerddorion (telynorion, crythorion a phibydd) a enwir yn rhestr Gutun Owain hefyd yn prydyddu? Yn ôl yr Athro Johnston, 'peth anghyffredin oedd cerddor o fardd', ac efallai mai cywir hynny. Serch hynny, gellid dadlau ar sail rhestr Gutun Owain fod y ffaith fod beirdd a cherddorion yn cael eu cynnwys ynghyd ynddi yn awgrymu math o gymuned neu frawdoliaeth estynedig lle yr oedd llai o fwllch nag y tybid rhwng y naill grefft a'r llall a mwy o ryddid, o ganlyniad, i groesi ffiniau. Cofier hefyd am y cyswllt clôs rhwng y beirdd a'r datgeiniaid, dosbarth arall o grefftwyr.

Gellir gofyn paham y troes Llywelyn ap Gutun ei law at brydyddu, ac yntau'n delynor. Ateb amlwg fyddai diddordeb ynghyd â gallu cynhenid. Ateb arall, fodd bynnag, fyddai cyfle i ymelwa mwy trwy gystadlu â beirdd proffesiynol.

Gellir gofyn hefyd pa un ai canu'r delyn ynteu prydyddu a wnâi fwyaf. Gan mai telynor ydoedd yn y lle cyntaf, y tebyg yw mai dyna ydoedd yn bennaf ac ategir hyn gan natur y cerddi o'i eiddo a gadwyd, oherwydd ni chynhwysant ddim o'r cerddi mawl a marwnad i uchelwyr sydd mor nodweddiadol o feirdd proffesiynol. Megis rhai o'r beirdd hynny 'a ganai ar eu bwyd eu hunain',²⁸ nid oedd yn clera yn ystyr arferol y gair a'r tebyg yw mai gweithgarwch achlysurol oedd barddoni iddo.

Fel y dywedwyd, cyfeirir at Lywelyn ap Gutun fel 'telynor Llwydiarth' mewn dwy lawysgrif ddiweddar, a chan Robert Griffith fel 'chwareuydd ar y crwth, a chrythor teuluaid' i Ddafydd Llwyd o Fathafarn. Nid yw

²² D.J. Bowen, 'Graddedigion Eisteddfodau Caerwys, 1523 a 1567/8', LICy ii (1952–3), 130; *Gwaith Huw Ceiriog ac Edward Maelor*, gol. Huw Ceiriog Jones (Caerdydd, 1990), xx–xxi.

²³ Gw. ByCy 956.

²⁴ Gw. TA xxxviii–xxxix; D.J. Bowen, *art.cit. l.c.*; GLM 527; GLD 125; GHD 15.41n; CLC² 733. Nid ymddengys, er hynny, fod Tudur Aled yn *athro* cerdd dant, gw. yn enwedig D.J. Bowen, *l.c.*

²⁵ Gw. GSRh 2.44n; GGrG 36. Gellir cwestiynu barn Ifor Williams—IGE² lxxxiii, cf. GSRh *l.c.*—mai arwyddocâd y gair yw fod Iorwerth ab y Gyriog mewn urddau eglwysig yn ogystal ag yn fardd.

²⁶ GSRh 8.11n.

²⁷ GLM xiv–xv.

²⁸ Gw. Dafydd Johnston, '*Canu ar ei fwyd ei hun*': *Golwg ar y Bardd Amatur yng Nghymru'r Oesoedd Canol* (Abertawe, 1997).

diweddarwch y ffynonellau hyn yn cryfhau eu tystiolaeth ond ni ddylid eu hanwybyddu ychwaith gan na ellir diystyru'r posibilrwydd eu bod yn adlewyrchu traddodiadau dilys nas cofnodwyd, hyd y gwyddys, yn gynharach. Gwyddom ar sail ei ymryson â Guto'r Glyn a chyfeiriad gan Ddafydd Llwyd o Fathafarn fod Lywelyn wedi ymweld â Llwydiarth yn Llannerch-y-medd, Môn,²⁹ ac y mae'n bosibl mai dyna pam y gelwir ef yn delynor Llwydiarth. Ar y llaw arall, yn wyneb ei gysylltiadau agos â Phowys, byddai'n haws credu mai Llwydiarth, Llanfihangel-yng-Ngwynfa ym Mechain, a olygir—a chofier iddo gyflwyno cerdd ofyn i noddwr a drigai yn yr ardal honno (cerdd 3). Y mae'n bosibl, felly, iddo fod â chysylltiad agos fel telynor â disgynyddion Celynin ap Rhirid o Lwydiarth.³⁰ Ynglŷn â honiadau Robert Griffith, ni sonnir dim yn y farddoniaeth fod Llywelyn ap Gutun yn grythor yn hytrach nag yn delynor, a gall fod yma gymysgu; ond ni fyddai'n syndod pe bai Llywelyn yn medru'r crwth hefyd; wedi'r cwbl, yr oedd hwn a'r delyn ill dau yn offerynnau llinynnol a gwyddys bod y pencerdd telyn Edward Sirc (gw. td. 5) yn grythor yn ogystal ag yn delynor.³¹ Ceir digonedd o brawf yn ei ymrysonau i ymwneud Llywelyn ap Gutun â Dafydd Llwyd o Fathafarn, ac y mae'n bosibl, felly, iddo fod â chysylltiad agos ag ef fel crythor. Rhaid cyfaddef, er hynny, na ellir fawr mwy na dyfalu ynghylch dilysrwydd yr hyn a ddywedir yn y llawysgrifau uchod a chan Robert Griffith.

Gellir dysgu mwy am droeon gyrfa Llywelyn ap Gutun oddi wrth ei gerddi ac yn enwedig y cerddi dychan ac ymryson, lle y gwelir gwrthdaro rhyngddo a phobl eraill. Bron, yn wir, na ellid disgrifio'r hyn a gesglir am ei yrfa fel cyfres o wrthdrawiadau. Yr oedd hyn yn bennaf, y mae'n debyg, am ei fod yn sefyll y tu allan i'r gyfundrefn swyddogol a bod ymroi i ddychan ac ymryson, fel yr awgryma'r Athro Dafydd Johnston, yn fodd i feirdd o'r fath arddel perthynas â beirdd eraill.³² Cymar amlwg iddo yn hyn o beth fyddai Gwerful Mechain. Ar yr un pryd, yr oedd Llywelyn, ar ei addefiad ei hun, yn ŵr a 'dynnai' annoethineb ac a wnâi gynnen,³³ a dichon, felly, fod atyniad mwy na'r cyffredin iddo mewn canu o'r fath.³⁴

Pan oedd Llywelyn yn ddyn ifanc,³⁵ daeth i gysylltiad â Dafydd Llwyd o Fathafarn a barodd iddo fynd yn llatai drosto at Werful Mechain (At.iii).

²⁹ Gw. sylwadau rhagarweiniol cerdd 11 ac At.ii.19.

³⁰ Gw. P.C. Bartum: WGI 'Aleth' 5, &c. Ar deulu Llwydiarth a'r canu iddynt, gw. ByCy 537, 937–8; CLC² 465–6; NBSD 147–59.

³¹ Huw Ceiriog Jones, *op.cit.* xx.

³² Fel yr awgrymir yn LIU 390.

³³ 1.19–22.

³⁴ Peth anodd weithiau yw gwybod beth yw'r gwir deimladau a chymhellion y tu ôl i gerddi dychan ac ymryson a phryd y dylid deall darn yn llythrennol neu beidio. Hwyl, difyrwch a chellwair yw cywair cerddi ymryson ym mam rhai ysgolheigion ond efallai hefyd y gellid synio amdanynt fel twnameintiau mydryddol lle y ceid nwyf a chlwyf fel ei gilydd. Er mwyn osgoi'r broblem, ceisir yn y gyfrol hon gadw at yr hyn a ddywed y cerddi.

³⁵ 12.44, 48.

Ymatebodd Llywelyn i Ddafydd Llwyd (cerdd 12) trwy fodloni i wneud hyn a hefyd i fynd ag ateb Gwerful at Ddafydd, ond gan ddweud ar yr un gwynt y byddai'n dial ar Ddafydd Llwyd trwy gipio Gwerful iddo'i hun. Nid yw'n eglur oddi wrth ateb Llywelyn paham y dymunai ddial, ond yn ei gywydd llateiaeth i Werful dywed Dafydd amdano:

Diwydiach, felly dwedynt,
 Fydd gwas wedi'i faeddu gynt.
 Y cenau gyda'r cynydd,
 Ei arfer, pan faedder, fydd
 Caru'r meistr a'i curo
 A'i ganlyn a fyn efô ...
 Ni bu wawdydd llonydd llwyd
 Ufuddach er pan faeddwyd.
 Ni fyn elw ond fy nilid,
 Ar f'ôl, bol y baeol, bid.³⁶

Ac yn ei hymateb hithau i gywydd llateiaeth Dafydd Llwyd,³⁷ dywed Gwerful Mechain am Lywelyn:

Gyrru gŵr, gair o'i guraw,
 Llwytu drwg yn llatai draw.
 Gwaeth fydd ei 'wyllys, nid gwell,
 A gâi'i amarch a'i gymell.³⁸

Y mae'n amlwg, felly, fod Llywelyn wedi cael ei ddarostwng rywfodd gan Ddafydd Llwyd³⁹ a gofynnodd Leslie Richards ynglŷn â geiriau Dafydd (At.iii.33–4), 'A yw'n bosibl mai cyfeiriad at yr ymryson arall ynghylch cymhortha [gw. isod] a geir yma, a bod Dafydd Llwyd yn tybied iddo faeddu Llywelyn yn hwnnw? Y mae'r cyfeiriad at Lywelyn yn "ceinioca, yta ac ŵyna' [cf. At.v.12, 13, 17]" fel pe bai'n cyfeirio at y ffrwgdw hwnnw.'⁴⁰ Pa un ai'r achlysur hwnnw ai un arall oedd adeg darostwng Llywelyn, gellid disgwyl iddo dalu'r pwyth yn ôl i Ddafydd Llwyd. Nid oes,

³⁶ At.iii.33–8, 41–4.

³⁷ Gthg. GGM cerdd 7 lle y dywedir mai cerdd i Lywelyn ap Gutun yw hon. Sylwer yn enwedig ar y pedair ll. agoriadol y gellir eu deall yn gyfarchiad i Ddafydd Llwyd. Er nas cyferchir â berf yn yr ail berson, gallai'r beirdd gyfarch ei gilydd yn anuniongyrchol ar dro. Y mae'n annhebygol mai Llywelyn yw gwrthrych y gerdd gan nas cyferchir mewn unrhyw fodd. Posibilrwydd arall yw mai bwriad Gwerful Mechain wrth lunio'r gerdd oedd sôn am Ddafydd Llwyd, ei hun a Llywelyn ap Gutun wrth rywrai eraill.

³⁸ At.iv.27–30.

³⁹ Gthg. GGM 150 lle y dywedir bod Dafydd Llwyd wedi croesawu Gwerful Mechain i guro Llywelyn er mwyn sicrhau ei wasanaeth fel llatai; cf. W.J. Gruffydd, *Llenyddiaeth Cymru o 1450 hyd 1600* (Lerpwl, 1922), 40; ond ar sail At.iii.41–2 rhaid mai *cyn* iddo fynd at Werful y dioddefodd Llywelyn.

⁴⁰ W. Leslie Richards, 'Cywyddau Ymryson a Dychan Dafydd Llwyd o Fathafarn', *LICy* iii (1954–5), 217. Sylwer bod yr ymryson ynghylch cymhortha yn dilyn yr ymryson ynghylch llateiaeth yn GDL1 151–9 (cerddi 69–72), fel pe bai'r golygydd o'r farn fod yr ail yn ddiweddarach.

serch hynny, unrhyw arwydd i Lywelyn gyflawni ei amcan trwy gipio Gwerful; i'r gwrthwyneb, dywed hi amdano:

Ni wnâi, ni fynnai f'annerch,
 Lywelyn ymofyn merch,
 Nac iddo'i hun, bun a ball,
 Na'i beri i neb arall.⁴¹

Ond os hwyl a chellwair oedd y cwbl, nid yw hynny, wrth gwrs, yn syndod.

Nid dyma'r unig gyfranc ychwaith a fu rhwng Llywelyn a Dafydd Llwyd. Mewn ymryson arall—naill ai cyn yr ymryson ynghylch Gwerful Mechain neu wedi hynny, ac o bosibl tua'r un adeg (At.v, cerdd 13, At.vi, cerdd 14)—ymosododd Dafydd ar Lywelyn, gan edliw iddo glera a chymhortha trwy Gymru a defnyddio dwy grefft, sef cerdd dant a cherdd dafod, yn hytrach nag un, i ymelwa. Ymddengys mai'r hyn a symbylodd Ddafydd Llwyd yn bennaf oedd fod Llywelyn wedi gwneud hyn yn ei gwr ef o Gymru: arweinai hynny at wrthdaro nid yn unig rhwng dwy bersonoliaeth dra gwahanol ond hefyd rhwng buddiannau economaidd, oherwydd, yn ôl Llywelyn, buasai Dafydd Llwyd yntau yn cymhortha, a hynny ers cyn ei amser ef ac yn fwy rheibus o lawer. Ymddengys hefyd i Lywelyn gael ei gleisio yn y ffrwgwd oherwydd cwyna ynghylch ymosodiadau dychanol Dafydd arno. Efallai, yn wir, mai at hyn y cyfeiria Dafydd Llwyd yn ei gywydd llateiaeth i Werful Mechain wrth sôn am *faeddu* Llywelyn (gw. uchod).

Daeth Llywelyn i gysylltiad â Dafydd Llwyd eto, ryw dro, pan yrodd Dafydd ef i Ynys Enlli ar neges i geisio rhywbeth naill ai iddo ef ei hun neu ynteu i Ddafydd Llwyd (cerdd 16). Fodd bynnag, ei siomi a gafodd Llywelyn gan abad yr ynys a oedd yn Sais ac yn grintachlyd, ac ymddengys mai cast ar ran Dafydd oedd ei anfon yno.

Yn ei ymwneud â Dafydd Llwyd o Fathafarn buasai Llywelyn ap Gutun hefyd yn ymwneud â chylch llenyddol eang a phwysig. Fel y dywed Enid Roberts:

... yr oedd llys Mathafarn yn ganolfan bwysig, yn arbennig yn fan cyfarfod i feirdd y cyfnod. Yr oedd nythaid o feirdd yn y cylch hwn yn ail hanner y bymthegfed ganrif: Llawdden ... Ieuan Dyfi ... Huw Pennal; Syr Rhys person Llanbryn-mair a Charno ... Guto ap Siancyn y Glyn ... Hywel ac Ieuan Swrdwal ... Owain ap Llywelyn ab y Moel ... Byddai beirdd o ardaloedd eraill yn ymweld â Llanwrin: Deio ab Ieuan [Du] ... Lewis Glyn Cothi, Gruffudd ab Ieuan Hen ... Llywelyn ap Gutun ... Dafydd ap Hywel ab Ieuan Fychan, Hywel ap Dafydd Llwyd ab y gof, Owain Twna, Maredudd ap Rhys ... Gwerful Mechain ... Ac yn ben arnynt oll, fel rhyw Gamaliel mawr ... yr oedd yr hynafgwr o Fathafarn,

⁴¹ At.iv.31-4.

Dafydd Llwyd.⁴²

Cyfeiria Llywelyn ap Gutun yn ei waith at dri o'r rhain, sef Gwerful Mechain,⁴³ Owain ap Llywelyn ab y Moel⁴⁴ a Guto'r Glyn,⁴⁵ a diau ei fod yn adnabod llawer rhagor.

Yn ddiweddarach yn ei oes, rywbryd rhwng 1480 a 1490, gwrthdrawodd Llywelyn â gŵr arall o bwys, sef Rhisiart Cyffin, Deon Bangor, a'i gylch (cerddi 8–10). Daethai Llywelyn i'r ardal ar un o'i deithiau cymhortha a derbyn llythyr gan Risiart i'w ddwyn at Huw Lewys ym Môn. Disgwyliai Llywelyn y byddai'r llythyr yn rhoi caniatâd iddo i gardota ŵyn yn y Chwaen, ond pan ddatganodd Huw Lewys ei gynnwys, nid caniatâd oedd ynddo ond cyhuddiad fod Llywelyn wedi lladrata ŵyn, gyda gorchymyn i'w garcharu, onid ei grogi hefyd! Yn sgil hyn, ymddengys iddo dderbyn gwŷs gan Siryf Caernarfon a'i garcharu. Ni wyddys beth oedd sail cyhuddiad Rhisiart Cyffin. Awgryma Llywelyn mai cenfigen o du Cyffin oedd y gwir reswm oherwydd iddo (sef Llywelyn) ymddiddori mewn merch brydferth o Fôn o'r enw Alswn a oedd wedi mynd â bryd y Deon hefyd. Mewn cywydd sy'n ymateb i gerdd Llywelyn i Alswn a'r feirniadaeth ynddi ar Gyffin (cerdd 8), dywed Lewys Môn nad oedd y gŵr hwnnw wedi caru merch *Onn hen lyfr fal Antwn lwyd* (At.i.24). Gwyddys bod Rhisiart Cyffin yn hoff o dynnu coes a herio'r beirdd a ddeuai i'w lys, ond beth bynnag oedd ei gymhellion yn yr achos hwn, ymatebodd Llywelyn i'w gast â dau gywydd dychan (cerddi 9–10), a'r ail yn dychanu rhai o feirdd ei gylch hefyd, sef Rhys Pennardd, Hywel Rheinalt ac, yn bennaf, Lewys Môn.

Mewn cywydd arall (cerdd 15), gwelir bod Llywelyn wedi cweryla gyda'r canlyniad iddo orfod talu dirwy ym Merionnydd, ac aeth ar led Cymru yn hel ŵyn i'w gwerthu i dalu'r ddyled. Ni lwyddodd i gael dim cymorth gan wŷr Gwent, Morgannwg a Phowys, er siom a dicter iddo, ond bu gwŷr Gwynedd yn hael wrtho.

Yn olaf, mewn cywydd i ofyn am ddau bentan haearn gan ddau of (cerdd 2) dysgwn iddo drawsfeddiannu cais am y pentanau haearn a oedd eisoes wedi ei wneud gan ryw noddwr nas enwir.

Gellir hel ambell friwsionyn arall am symudiadau Llywelyn ap Gutun. Fel y dywedwyd, gofynnodd i ddau of am bentanau haearn (cerdd 2). Enwau'r gofaint oedd Dacyn a Gutun a thrigent yn rhywle yn nhueddau dwyreiniol canolbarth Powys. Canwyd y gerdd rywbryd wedi brwydr Banbri ym Mehefin 1469. Gofynnodd i Ifan ap Gruffudd ap Siancyn o Fechain Uwch Coed am eifr a bwch (cerdd 3), i ryw Gutun Siancyn am gi (cerdd 4) ac i Syr Siôn Mechain, person Llandrunio, am ddwy sbectol, y naill iddo ef a'r llall i

⁴² Enid Roberts, *Dafydd Llwyd o Fathafarn* (Caernarfon, 1981), 13–14. Gw. hefyd GGM 4–16.

⁴³ Cerdd 12.

⁴⁴ Cerdd 5.

⁴⁵ Cerdd 11.

Owain ap Llywelyn ab y Moel (cerdd 5). Tystia ei ymryson afieithus â Guto'r Glyn (cerdd 11 ac At.ii) iddo wneud Guto yn gyff gwawd yn llys Huw Lewys o Brysaeddfed ym Môn ac iddo fwynhau nawdd y gŵr hwnnw a'i frawd yng nghyfraith, Cynfrig ap Dafydd ap Ithel o Lwydiarth yn Llannerch-y-medd. Ceir englyn ganddo yn moli person Llanarmon Mynydd Mawr am ei haelioni ac yn dychanu person Selatyn am ei grintachrwydd (cerdd 17).

Crybwylla hefyd rai digwyddiadau mwy personol eu naws. Y pwysicaf oedd marw ei fab (cerdd 1). Fe'i siomwyd pan na ddaeth cariadferch, a oedd, fe ymddengys, yn ymddiddori mwy mewn dyn arall, i gadw oed ag ef (cerdd 6); ac mewn cerdd, sydd un ai'n ffaith neu ddychymyg neu'n gymysgedd o'r ddau, gwelodd fab a merch yn caru yn yr awyr agored a disgrifiodd eu hystumiau (cerdd 7).

Dywedwyd digon am Lywelyn ap Gutun i ddangos bod cymhortha (hel cardod), ac nid canu'r delyn a datgan cerddi yn unig, yn rhan amlwg a phwysig o'i ffordd o fyw. Ymhlith y pethau a archai yr oedd anifeiliaid—wŷn, defaid, geifr a meirch,—bwyd, megis yd, rhyg a cheirch, ac arian (neu geiniogau). Crybwyllir llawer o fannau yng Nghymru a'r Gororau yn ei gerddi ac yng ngherddi beirdd eraill ynglŷn â'i deithiau cymhortha.⁴⁶ Dyma restr o'r lleoedd hyn yn nhrefn yr wyddor:⁴⁷

Bangor, Berwyn, Bodeon, Caergybi, Caersŵs, Carno, Ceri, Caerddydd, Caerwedros, Cerrig[ydrudion], ?Cornwel, Corwen, Cowres, Croes Oswallt / Treoswallt, Cwchwillan, Dyfi, Enlli, Genau'r Glyn, Glan Dyfi, Gwent, Gwynedd, Hirnant, Llanarmon [Mynydd Mawr], Llandrunio, Llanddwyn, Llangynog, Llannerch-y-medd, Llanuwllyn, Llanwddyn, Llwydiarth, Llwyndafydd, Llŷn, Machynllaith, Maelor, Mall Draeth (Malltraeth), Mathafarn, Meifod, Meirionnydd, Mochnant, Môn, Morgannwg, Nanconwy, Pennant [Melangell], Powys, Selatyn, sir Gaer[narfon], swydd Ymhwythig, Trefawr, Tre'r-Garreg, Uwch Mechain, y Chwaen, y Dre-wen, y Rhos, yr Un Dre' ar Ddeg.

Ymestyn yr enwau hyn dros y rhan fwyaf o Gymru, ond nid oes yr un yn y de-orllewin a pherthyn y rhan fwyaf i ogledd a chanolbarth y wlad a rhannau cyfatebol y Mers. Oherwydd natur y gyfeiriadaeth, ni ellir honni'n bendant iddo fod yng Nghaergybi, Cornwel, Cwchwillan a Nanconwy.

Diddorol hefyd yw nodi'r posibilrwydd i Lywelyn ganlyn Guto'r Glyn ar deithiau porthmona. Ar ôl nodi'r prinder merched ym mywyd Llywelyn, dywed Gwerful Mechain:

Gynt yr oedd heb ganto'r un
Ac eto fal y Gutun,
Caru, ceisio crocyswr,

⁴⁶ Gw. At.ii-vi.

⁴⁷ Gw. y mynegai am leoliad yr enwau hyn yn y cerddi.

Defaid a gyriaid y gŵr ...⁴⁸

Y mae'n bosibl mai tad Llywelyn oedd y Gutun hwn (er nad oes unrhyw dystiolaeth wedi goroesi i awgrymu ei fod yn porthmona defaid⁴⁹), ond gall hefyd mai Guto'r Glyn a olygir: gwyddys ei fod wedi porthmona⁵⁰ ac efallai nad diarwyddocâd yw'r geiriau y gŵr o gofio am ei fri fel rhyfelwr cadarn ac fel meistyr y cywydd gŵr.⁵¹ Os felly, diau y byddai gan Lywelyn sawl rheswm dros ddymuno ei ddilyn gan fod ganddo lawer yn gyffredin ag ef: yr oedd yn dod o'r un cwr o Gymru, yn cymhortha ac yn byw bywyd anturus, ac y mae'r ymryson enwog a fu rhyngddo a Guto (cerdd 11 ac At.ii) yn dyst i'w hadnabyddiaeth, os nad eu hoffter, o'i gilydd. At hyn, ceir rhai cyfeiriadau eraill gan Lywelyn at Guto'r Glyn.⁵²

Wrth edrych ar yrfa Llywelyn ap Gutun, y mae'n drawiadol mor wahanol ydoedd i eiddo beirdd hysbys eraill y cyfnod yn gyffredinol. Y mae clwm o resymau yn cyfrif am hyn. Yn un peth, yr oedd yn arfer sawl dull gwahanol er mwyn ennill ei fywoliaeth, sef canu'r delyn, prydyddu a chymhortha, a hynny er gwaethaf y ffaith mai'r cyntaf oedd ei wir broffes. Yn ail, ar sail rhai o sylwadau Dafydd Llwyd o Fathafarn a Gwerful Mechain amdano, yr oedd â'i fryd i raddau mwy na'r cyffredin ar fywyd goludog a moethus. Yn olaf, yr oedd yn ŵr egnïol, eofn a checrus. Dyma gymeriad anghonfensiynol, lliwgar ac unigolyddol.

Ei waith

Y mae 18 cerdd wedi goroesi y gellir eu cyfrif yn waith dilys Llywelyn ap Gutun, sef 16 cywydd (cerddi 1–16) a dau englyn (cerddi 17–18), cyfanswm o 890 o linellau.

Gellir dosbarthu'r cerddi hyn yn ôl themâu fel a ganlyn:

Marwnad	un cywydd (cerdd 1).
Gofyn	pedwar cywydd (cerddi 2–5).
Serch	dau gywydd (cerddi 6–7). ⁵³
Dychan	pum cywydd (cerddi 8–10, 15–16).
Ymryson	pedwar cywydd (cerddi 11–14).
Eraill	englyn unodl union yn canmol person Llanarmon Mynydd Mawr ac yn dychanu person Selatyn (cerdd 17), ac englyn proest am deithio ar farch (cerdd 18).

⁴⁸ At.iv.35–8; cf. hefyd l. 8 *Fal Gutun o foly goetir*, llau. 67–8 *Caru fal y cwncwerwr / Cerdded â gyried y gŵr*.

⁴⁹ Gw. GGM 7.8n.

⁵⁰ Gw. GGI² xii–xiii, 84–92 (XXXI–XXXIII); GTP 40–1 (cerdd 24 = GGI² 87–9 (XXXII)). Yn LIU 388, ar y llaw arall, ni dderbynnir yr ymryson hwn yn dystiolaeth i Guto fod yn borthmona dywedir 'y tebyg yw bod hyn eto'n esiampl o'r hanesion dychymyngol a geir mewn dychan'.

⁵¹ Gw. 11.42n.

⁵² Gw. 3.48n, 15.17n, 52n.

⁵³ Gellid, er hynny, ystyried cerdd 8, hithau, yn gerdd serch.

Diymatal ac ingol yw ei farwnad i'w fab ac y mae hon yn un o nifer bychan ond arwyddocaol o gerddi a ganwyd gan feirdd ar achlysur trist marw eu plant.⁵⁴ Difyr ac amrywiol yw'r cerddi gofyn a cheir ynddynt ddyfalu medrus, megis yn y disgrifiad o bentanau haearn (cerdd 2) neu o gi (cerdd 4). Felly hefyd y cerddi serch. Cywydd maswedd yw un ohonynt (cerdd 7) yn disgrifio mab a merch yn caru mewn ystum anarferol a chymer ei le gyda nifer o gerddi eraill o'r un rhywogaeth sy'n portreadu profiadau a dyheadau rhywiol mewn dull ysgafn a chelfydd.⁵⁵ Cerddi dychan ac ymryson a geir amlaf gan Lywelyn. Egniol ac effeithiol ydynt yn ei ddwylo a cheir ynddynt ddefnydd cyson o goegni. Gwahanol, er hynny, yw ei ymryson â Guto'r Glyn lle y gwelir mwy o gyfeillgarwch nag o groestynnu. Trawiadol yw'r englyn i ddau glerigwr (cerdd 17) lle y molir ac y dychenir o fewn cwmpas byr, ac mewn englyn arall (cerdd 18) fe'n hatgoffeir mor anghysurus y gallai marchogaeth fod.

O ran crefft Llywelyn ap Gutun, ac yn benodol o safbwynt mydr a chynghanedd, amrywia hyd y rhan fwyaf o'r cywyddau o 56 i 72 o linellau ond y mae rhifau 4–7 a 16 yn sylweddol fyrrach (36, 48, 38, 40, 20 o linellau, yn eu trefn). Y mae'n bosibl, er hynny, mai dryll yw cerdd 16.

Y math mwyaf cyffredin o gynghanedd o lawer yng ngwaith Llywelyn ap Gutun yw'r gynghanedd groes, ac yna, mewn trefn ddisgynnol, y draws, y sain a'r llusg. Ymhlith y mathau llai cyffredin ar y rhain ceir ganddo enghreifftiau o'r groes o gyswllt,⁵⁶ croes wreiddgoll,⁵⁷ y groes gydag odl fewnol⁵⁸ a'r groes drychben;⁵⁹ y draws gyferbyn,⁶⁰ y draws fantach,⁶¹ y draws gydag odl fewnol⁶² a'r draws drychben;⁶³ y sain anghytwys ddisgynedig,⁶⁴ y sain drosgl,⁶⁵ y sain gadwynog,⁶⁶ y sain o gyswllt,⁶⁷ gan gynnwys un enghraifft o gyswllt ewinog,⁶⁸ y llusg ag odl yng gair cyntaf y llinell⁶⁹ a'r llusg wyrddo.⁷⁰

Ceir cyfran sydd efallai'n uwch na'r cyffredin o *f*, *n*, *r* wreiddgoll⁷¹ ac o *f*,

⁵⁴ Gw. GyB.

⁵⁵ Gw. CMOC².

⁵⁶ E.e., 5.1, 6.1, 13.40.

⁵⁷ 10.48, 11.55 (gellid disgrifio'r ail hefyd fel enghraifft o *n* wreiddgoll a thwyll gynghanedd *d*).

⁵⁸ 1.53.

⁵⁹ E.e., 3.21, 6.5.

⁶⁰ E.e., 2.63, 3.54, 11.1.

⁶¹ E.e., 9.48, 14.26.

⁶² E.e., 13.24, 16.10.

⁶³ 3.56, 9.44.

⁶⁴ E.e., 2.13, 11.7.

⁶⁵ 7.13, 9.5.

⁶⁶ E.e., 4.13, 8.62.

⁶⁷ E.e., 6.8, 14.42.

⁶⁸ 7.4.

⁶⁹ 11.5, 15.43.

⁷⁰ 1.54, 15.37.

⁷¹ E.e., *f*: 1.56, 3.58; *n*: e.e., 6.13, 13.34; *r*: e.e., 7.29, 9.59.

m, *n*, *r* ganolgoll⁷² a pherfeddgoll.⁷³ Amlach yw'r llythrennau canolgoll, yn enwedig *n*, na'r rhai gwreiddgoll a cheir mwy o enghreifftiau o *n* nag o *f*, *m*, *r* berfeddgoll.

Ceir hefyd rai nodweddion llai 'rheolaidd', e.e.:⁷⁴

Camosodiad *nm* = *mn*

(Ni'm torwn) | gymaint arall (8.52)

Cyfatebiaeth *n* = *m*

Unben | fal cyw yn ymbil (14.40)⁷⁵

Crych a llyfn

Mae i'm bryd, | mi a'm brawd *da* (3.45)

Proest i'r odl

Llanwyddyn, | lle ni wyddwn (3.15)

Twyll caled a meddal, e.e.

Gwedy pwyo | coed Powys (2.26)

Twyll gynghanedd *dd*

Draed arth, | nad oedd raid wrthyn' (2.22)

Un gynghanedd wallus yn unig y sylwyd arni

Person | Llanarmon, | llawn ŷn'—daioni (17.1)

Y mae Llywelyn ap Gutun yn fardd a wyddai sut i gynganeddu. Fodd bynnag, y mae ynddo duedd, pan ddefnyddia gynghanedd ac iddi ryw nodwedd lai cyffredin na'r arfer, i ailadrodd hynny yn fuan wedyn neu, o leiaf, o fewn yr un gerdd. O'r pum enghraifft o'r draws fantach, digwydd tair o fewn yr un gerdd (13.21, 39, 62). O bedair enghraifft o draws ac ynddi odl fewnol, ceir tair o fewn yr un gerdd (13.24, 34, 66).⁷⁶ Yng ngherdd 12 ceir dwy sain o gyswllt y naill yn dilyn y llall (12.20, 21). Yng ngherdd 1 ceir traws a chroes ac ynddynt odl fewnol (1.23, 53).

Gwelir yr un duedd yn gliriach yn y defnydd o lythrennau gwreiddgoll, canolgoll a pherfeddgoll. Yng ngherddi 6 a 7 ceir dwy *n* wreiddgoll y naill ar ôl y llall (6.13, 14; 7.20, 21), ac yng ngherdd 13 dwy *f* ganolgoll (13.57, 58). Yng ngherdd 2 y mae dwy o'r enghreifftiau o *n* ganolgoll yn dilyn y naill y llall gyda thrydedd enghraifft ar ôl bwlch o un llinell (2.54, 55, 57),

⁷² E.e., *f*: 2.25, 3.26; *m*: 1.15, 8.24; *n*: 7.10, 15.2; *r*: 8.38, 12.4.

⁷³ *f*: 6.5, 7.38, 8.48; *m*: 10.47; *n*: e.e., 15.6, 16.16; *r*: e.e., 3.8, 15.20.

⁷⁴ Ar y gynghanedd yn 13.66, gw. y nodyn.

⁷⁵ Gellid hefyd ddisgrifio'r ll. fel enghraifft o *m* berfeddgoll dan yr acen (cf. 6.5 lle y ceir *f*berfeddgoll dan yr acen).

⁷⁶ Y mae 13.66 hefyd yn draws wreiddgoll.

ac yng ngherdd 5 y mae dwy o'r enghreifftiau yn dilyn y naill y llall (5.24, 25).

Dichon mai'r un duedd sy'n cyfrif am y ffaith fod trwch yr enghreifftiau o wrthdaro rhwng gorffwysfa a chystrawen i'w gael mewn dwy gerdd (13.44, 58, 62, 72; 15.38, 39, 42, 48, 62).

Er nad oes dim yn anghywir yn y 'clystyru' hwn, eto gellid ei gymryd yn arwydd o esgeulustod a diffyg cywreinrwydd ar ran Llywelyn ap Gutun. Hawdd, wrth gwrs, fyddai priodoli hynny i'r ffaith nad prydyddu oedd ei wir alwedigaeth yn gymaint â chanu'r delyn.

*****

Yr oedd Llywelyn ap Gutun yn fardd dawnus, difyr ac amrywiol ei gynnyrch. Tebyg mai ei ddawn bennaf oedd ei ddychymyg rhyfeddol, megis pan ddisgrifia afr neu gi, neu Guto'r Glyn yn gorwedd dan y tonnau wedi boddi (cerddi 3, 4, 11). Efallai nad cystal ei grefft â'i ddychymyg, a cheir llawer o linellau anodd eu dehongli ganddo, ond, megis amryw o feirdd eraill a ganai ar eu bwyd eu hunain, ychwanegodd liw a diddordeb at gerdd dafod swyddogol ei ddydd ac nid yn fuan yr anghofir y bersonoliaeth ymwithgar a chyffrous.

Awduraeth

Dafydd o ddyffryn Dyfi (cerdd 16)

Ceir y cywydd hwn mewn wyth llawysgrif ac ar du mewn clawr *Y Gymraeg yn ei Disgleirdeb*, T. Jones ([Llundain], 1688). Mewn dau destun, ond â'r ddau yn yr un llawysgrif ac yn debyg i'w gilydd, fe'i priodolir i Lywelyn Dafydd Llwyd, mewn un i Ddafydd ap Gwilym, mewn un i 'Ddafydd' ac mewn un i Lywelyn ap Gutun. Ni wyddys am fardd o'r enw Llywelyn Dafydd Llwyd ond ynglŷn â'r gerdd hon. Yn wyneb cysylltiad Llywelyn ap Gutun hefyd â hi a'r cyfeiriad ynddi at Ddafydd Llwyd o Fathafarn, efallai mai eu henwau hwy yw sail yr enw hwn a'i fod yn ffrwyth trin dau enw gwahanol ar gam fel un. Ynglŷn â'r priodoliad i Ddafydd ap Gwilym, fel y dywed Thomas Parry, 'Yr unig reswm, gellid meddwl, dros roi hwn i DG yw ei fod ymysg ei gerddi yn C 64 [sef Card 4.156] ... Tebyg mai'r enw Dafydd yn llin. 1 a gamarweiniodd rywun.'⁷⁷ Yn y trydydd priodoliad, nid yw 'Dafydd' yn ddigon o enw inni wybod pwy a olygir ond efallai mai ei unig darddiad yw'r enw yn llinell gyntaf y gerdd. Yn ôl yr olnod sy'n rhoi'r gerdd i Lywelyn ap Gutun, Moses Williams oedd awdur y priodoliad, a dichon fod hyn yn gywir. Yn wyneb holl ymwneud Llywelyn â Dafydd Llwyd, ni welir dim rheswm digonol dros wrthod tystiolaeth Moses Williams.

⁷⁷ GDG clxxiv.

Gwn gur er gwen ei goroen

Ceir y cywydd hwn mewn chwe llawysgrif a'i briodoli mewn un i Lywelyn ap Gutun, ond fel y dangosir yn GLI 19, gwaith Llawdden ydyw.

1

Marwnad Gruffudd ap Llywelyn ap Gutun

- Duw'n afrwydd ar y flwyddyn,
 Mor galed fu'r dynged ynn:
 Diwynodd doe o anab
 4 Duw fi 'n fy myw, dwyn fy mab.
- Rhannu bu a rhoi 'n y byd
 Dwys haf a dewis hefyd.
 Doe y rhôl ym wedy'r haf
 8 O lawer y rhan leiaf.
 Ni fynwn yn hwy f' einioes
 No'r dydd i Ruffudd a roes.
 Marwgoel hwn fu'r mawr gulhau,
 12 Marfolaeth, mae ar f'aeliau.
 Och finnau uwch y faenol
 Na fynnai 'Nuw finnau'n ôl!
 Oedd oerach ym a dderyw
 16 Am nas gwelwyf tra fwyf fyw!
 Ôl ei droed a wela' draw
 A'i nodau lle bu'n neidiaw,
 'Y ngharwr i'm cyngori
 20 Draw wrth ymadaw â mi
 Na thynnwn annoethineb
 Ac na wnawn gynnen â neb.
- Och Wyrf Fair (gan na chair 'fo
 24 Ennyd awr yna i dario)
 Oni elwn, f'anwylyd,
 I'r nef, mi ac ef i gyd!
 Dynion ieuainc a dynnir,
 28 Dyn hen a edy Duw'n hir.
 Nid hwyrach croen oen unawr
 No'r ddafad i'r farchnad fawr.
 Iesu hefyd, ni safan'
 32 Un gŵr gwych mwy no gwraig wan.
 Dolur ni ad ond wylo
 O'i flaen fyth a'i flino 'fo;

- 36 Dialedd oedd od wylwn,
Y Gŵr a'i gwnaeth aeth â hwn.
Och na roes, heb gydoesi,
Gred ar ymweled â mi
- 40 I edrych 'n y drych heb drai,
F'annwyl, oedd dim a fynnai!
Aeth yn ofer am geraint
Addewais i ddoe i saint.
- 44 Troes y dilyw tros dwyloer
Am Ruffudd ym ddeurudd oer.
Nid âi hwn, un naid â hydd,
I chwarae heb ei chwiorydd.
- 48 O rhôl Dduw ym y rhyw ddyn,
E ddôl elor i'w ddilyn.
Duw hael, rhyfedd o helynt,
Gydag Ef nas gadai gynt.
- 52 Meddylio am ei ddeiliad
A wna dyn yn hŷn no'i dad.
- Pob enaid, o'm direidi,
A fyn Duw ond f'enaid i.
Boed yfory, bid fyrroes,
Fo Dydd Farn a diwedd f'oes.
- 56 Onid hir y mae'n tariaw?
Anffawd i Ddyddbrawd na ddaw!

Ffynonellau

A—Bangor 703, 45 B—BL Add 12230 [= RWM 52], 119 C—BL Add 14971 [= RWM 21], 45^v D—BL Add 31071, 24^r E—Card 2.68 [= RWM 19], 89 F—Card 3.37 [= RWM 20], 117 G—Card 4.101 [= RWM 83], 141 H—Card 5.10i [= RWM 48], 103 I—CM 10, 81 J—CM 129, 101 K—CM 244, 140^v L—JGD 2, 234 M—LIGC 644B, 18 N—LIGC 3056D [= Mos 160], 267 O—LIGC 5474A [= Aberdâr 1], 667 P—LIGC 10748D, 39 Q—LIGC Mân Adnau 1206B [= Tanybwlch 1], 295 R—Llst 124, 198 S—Llst 133, 372 T—Llst 156, 81 U¹ Llst 166, 5 U² Llst 166, 52 V—Pen 77, 198 W—Pen 198, 54 X—Pen 239, 221.

Ymhellach ar y llawysgrifau, gw. tt. 157–63.

Amrywiadau

1 *L* Mae aflwydd, *V* dŵ mor afrwydd; *V* ar vlwyddyn. 2 *AEFIJOQRS U¹U²W* ywr; *B* vnn, *PX* ym. 3 *Q* do. 4 *V* ddŵ; *AGU¹U²* Duw yn fy myw, *BEIJOPQSWX* duw fi im oes, *M* do fi yn fy myw; *V* ddwyn. 5 *S* Rhannu a

rhoi'n y byd; *FHLMQRW* rhannv y bv, U^1U^2 Rhanu i bydd; U^2 rhai n. 6 *J* hÿf. 7 ; *A* Doe rhoed, *GJM* doe rhoe; *F* a rhoed, RU^1 y rhoed, *X* ir hoy; *L* rhoe wedi yr haf, *P* wedi haf; OU^2 ynn. 8 *L* a dwyn heddiw y dyn houwaf. 11 *L* marw gaul hwn mawr gul-hau; *EGI* fv, U^1U^2 iw r. 12 U^1U^2 marfolaeth mawr, *AFR* marwolaeth mawr; *A* ar aeliau, *FR* ar failiav. 13 *PX* och finef, *R* och fynav. 14 *FM* fynne fy nvw finne yn i ol; $ABORSU^1U^2$ finneu'n ei ol, (*I*) fi'n ei ol, *QW* fi yn i ôl. 15 *L* dau oerach wyf nar du=rew; *BQW* ym a ddiryw, *EI* ym y dderyw, *G* ym y ddevryw, (*I*) ym y ddarf, *J* im ô ddiryw, *M* yma dderyw, *PX* am y dderyw, *T* yna a dderyw, U^1 im a ddeuryw, U^2 ym a ddeiwyl. 16 *BOQSW* bwyf byw, *G* fwy fyw, *J* fwy byw, *L* fwy few. 17 *L* wyla yn drwm pan welwy draw; $AFGKRU^1U^2V$ draed; *A* welwn (*cywiriad*: welai), $BCDFGL-ORSU^1U^2$ welwn, *HTK* welwy', *I* welai, *V* welaf. 18 *L* y, *ABEJOPSX* ar, *Q* [ ]node; (*I*) nod, *W* nod, *H* nôd ai lle. 19 *V* bû ngharwr; *L* yngharwr au im. 20 *BEJOPQSWX* oedd draw, *L* ond brow; *EI* yn. 21 U^1 anaithineb. 22 *L* gyni noeth gynen. 23 *AFR* wyrff fair na chair y fo, *BEIPWX* wir fair na cheir y fo, *CDHKLT* wir vair am na chair vo, *GOS* wir fair na chair y fo, *J* wir fair ni chair y fô, *M* wir fair on i chair fo, *Q* Ath wir fair na cheir y fo, U^1 wyrff fair na cheir y fo, U^2 wyrff fair na cheir fo. 24 *L* amod, *S* Enaid; *S* aur; $CDHKNTU^1U^2$ na wnai dario, *FL* yma i dario, *G* a wnai dario, $MPQU^1U^2X$ yno i dario, *S* yna i daro, *V* na chae dario. 25 $AFRU^1$ elom, U^2 Elem; *J* elwn anwylyd. 26 *J* I nêf; U^1U^2 ni ag ef. 27 *H* Ifangc. 28 *F* hen aydy duw. 29 *E* hwyr; LU^1 groen. 30 *J* na dafad, U^2 nar dafad; *EPX* ddafad yn y farchnad, *W* ddafad i farchnad. 31 $AFGRU^1U^2$ ni safian, *W* i safan. 32 *EIX* na gwr gwann, *P* nar gwr gwan. 33 $AFRU^1U^2$ a dolvr; AU^1U^2 ni wnae, $CDFGHKMNRTV$ ni wna, *V* ni wna, *L* ni fedra. 34 *L* dyna fai am dano fo; *A-KM-U-W* o flaen fais, *X* o flaein fais; $AFPRU^1U^2X$ oi, *BGQW* ai, *EI* yw; *H* no flino. 35 *BGJOQSV* a dialedd, *D* dialodd oedd od, *W* dialedd onid. 36 *M* ef ai gwnaeth aeth a hwn. 37 *G* ar gyd oesi, *I* wrth gyd oesi, *LV* i gydoesi. 38 *L* a gado y mab gida mi; *ABEFGMNPRX* i gred ar ymweled, *DQW* i gred i ymweled, SU^1U^2 Ei gred er ymweled, *HK* i gred im weled, *CIT* i gred imweled, *J* Ei gred ymweled, *O* Ei Gred er 'Mweled. 39 *L* im sirio ar amseref; *BEIJN-QSWX* edrych y drych, *G* edrych mewn drych, *V* edrych yw drych. 40 *L* duw fwyn kyn fy nwyn ir nef; *BEJN-QSWX* fenaidd; 41 $AFGMRU^1U^2$ yw geraint, *L* fyngheraint. 42 *PX* Addewais ddoe; *HQ* ei saint. 43 *BEIN-QSWX* troes dialedd, *CDHKLT* Troes ddiliw, *FGMR* troes diliw, *J* Troes y dialedd, *V* troes y dilif; *CDHKLT* tros y ddwyloer, *G* ai tros dwyloer. 44 *M* am ddevrudd, (*I*)*QW* ir ddeurydd, U^1 yn ddeurydd. 45 *P* Nid a. 46 *HK* a; *IOSV* heb chwirydd. 47 *AF* vm rvw ddyn, GU^1U^2 i mi rhwv ddyn, *R* ym rhwv ddyn. 48 *FMR* fo, *H* fe; U^2 Elawc; *L* oi, U^2 yw. 49 *A* O Dduw hael rhyfedd yw'r hynt, (*A*) O Dduw hael rhyfedd helynt, *FR* o dduw hael ryfedd ywr helynt, *G* o ddvw hael rhyfedd fv r helynt, U^1U^2 O Dduw r hedd rhyfedd iw r hynt; *BEIJNSW* rhyfeddod helynt; *CDHKMT* ryvedd yw'r helynt, *L* rhyfedd iw helynt, *PX* rhyfeddol helynt, *Q* rhyfeddodod helynt. 50

BENPQRU¹U²WX gidag e nas gade gynt, *F* gida agef nas gadeŷ gynt, *G* gida ag ef nas gadai gynt, *J* Gyd ag ê nas gade gynt, *L* gidag ef nas gadwef gynt, *M* gidag e nas gadav gynt; *I* nis gadai gynt. 51 *H* meddylian, *MP* Myddyliav; *L* ddeilad, *CJ* ddeiliaid. 52 *EIOPQSWX* wnai, *J* daid. 53 *BEIJNOQSW* ond, *HK* am; *M* oi ddyreidi, *PX* ont tirayd ti, *U¹U²* om diraid i. 55 *OS* Poed, *QW* Bôd; *J* feroês. 56 *AJU¹U²* dydd y farn; *L* dydd y farn diwedd; *G* fo diwedd, *HKT* bei diwedd. 57 *E* i mae fo n, *V* y rwy'n. 58 *Q* ei ddydd=brawd na dd[ ]; *G* ddyddbrawd naw; *L* a ddaw.

Teitl

AJ Cywydd marwnad Llywelyn ap Gutyn i'w fab, *BF* kowydd marwnad a wnaeth llwyn ab gvtvn iw fab, *D* MARWNAD YW VAB, *EI* marwnad a wnaeth gwr yw fab pan fy farw, *G* marwnad o waith lln ap gvtvn yw fab, *HK* Marwnad Griffith Llewelyn ap Guttyn a wnaeth i Dad, *L* Kow: Marwnad i vn = mab y Prydydd, *O* Marwnad Gruffydd ab Llywelyn ab y Guttyn A gant ei Dad iddo, *PX* Cowydd marwnad ir mab o waith Llen ap Gyttyn, *Q* Marwnad ei fâb Llewelyn ab Gyttyn, *R* Cyw: mar: mab y bardd, *S* Marwnad Mab Llywelyn ab Guttyn, *T* Marwnad Gruffydd ap llen ap gvtto, *U¹* Cowydd Marwnad a wnaeth Llywelyn ab Gittyn iw fab Griffidd, *U²* Cywydd marw a wnaeth Llywelyn ab Gyttyn iw fab Gryffydd, *W* Cowydd Marwnad i fab Llewelyn ab Gyttyn.

Olnod

ADGHJV Lln ap Gûttn, *BIFKLMNRSU¹W* llen ap gyttyn ai kant, *C* Llewelyn ap gytto ai kant barnad iw fab, *E* Llywelyn ap guttyn ai kant iw fab a fase farw, *O* Llywelyn ab y Guttyn, *Q* Llewelyn ab Gyty[ ] 'flourished 1480' (*gyda* flourished 1480 *mewn llaw wahanol*), *T* Llywelyn ap gvtto ai K, *U²* Llywelyn ab Gyttyn ai Canodd.

Trefn y llinellau

A-DFGHKMOQ-W 1-58.

EIPX 1-14, 16, 15, 17-58.

J 1-56, 58, 57.

L 1-22, *i*, 23-58.

N [1-36], 37-58.

i

Ofna dduw byw ai bwys
 Ai arogle dos ir eglwys
 Dod ran i rhai gwana
 Yn hyfryd oth olud ath dda
 Llawer o gyngor llawen
 Oeres byd a roes oi ben.

I ofyn dau bentan haearn gan Ddacyn a Gutun

- Y meibion yn eu mebyd
 A droes budd i deiroes byd,
 Anturiaeth a wnaent erof
 4   Betai gant, o'r beutu, gof,
       Ac i Dduw y gweddïon',
       Y ddau sydd o'r ddwyoes hon.
- Dacyn wych, deucanwayw onn
 8   Ar unwaith ar ei einion,
       Pob dyn gofyn o'i gyfair
       Ben i'w ffon erbyn y ffair.
       Un arall a wnâi erof
 12   Dwybil aur, ail Dubal of:
       Gutun er un o'r ynys
       A dorrai groen dewr a'i grys;
       Gwaith ei dân o Fro Danad
 16   Yn briwo cŵn Banbri cad.
       Fy chwedlau yn siamplau sydd,
       Trais golau, tros ei gilydd:
       E bwyntiodd am ddau bentan
 20   Lelo Brydydd gywydd gwan.
       'Ni wyddiad, ddafad o ddyn,
       Draed arth, nad oedd raid wrthyn'?
       Eb yn ei fwth, 'Ni bu'n fau',
 24   Nyth chwain, 'na tân na chynnau',
       A dyn gwych wyf a dynn gŵys
       Gwedy pwyo coed Powys.
- Cerdd ddirist, cerydd oedran,
 28   Crimog frith, du chwith, wrth dân,
       I'r ddau of yr wy'n gofyn
       Dwy 'sgyfarn, haearn yw hyn.
       Pon'd da i enaid pentanau?
 32   O'r purdan ni ddeuan' ddau.
       Hyddod dan Feifod fwyfwy,
       Hëyrn yw eu hesgyrn hwy.
       Cymydogaeath a wnaethan':

36 Cynnal tai mewn canol tân.
 Eu dwy big a debygwn,
 Hyddod yn canfod y cŵn.
 Meirw yw'r cyrff, marwor o'r cyd,
 40 A chryfach no cheirw hefyd.
 Cynnal a wnân' ddau cannawr,
 Esgyrn meirch, ysgyrion mawr.

Dau ysbryd ddiwyd a ddaw,
 44 Dau ellyll wedy'i dwyllaw,
 Dau gymar o'r ddaear ddu,
 Dau gimwch wedy'i gamu,
 Dwy ŵyll hen o'm deall i,
 48 Diwedd f'ergyd, dau ddyfrgi,
 Deugyw sarff dwy gŵys o hyd,
 Dwy fulfran diofalfryd,
 Dioer angen, dau ringyll,
 52 Drwy'n tir hwnt dau draenter hyll,
 Deugyw irgoed, dau gyrgam,
 Dau Siôn Sirc nid âi Sain Siâm.
 Dau yw'r rhain nid ân' o'r rhwyd,
 56 Gethr eulun ar gwthr aelwyd,
 Wedy'u rhwymo'n un dremynt
 O Ffirir Bacwn yn gŵn gynt.

Och am was, o chymhwysa',
 60 I ddwyn cof i'r ddeuof dda!
 Am roi'n grib ar bob gwiber
 Modrwy bach ym i droi bêr,
 Gyrraf lle 'r wy'n anguriol
 64 Yn un hynt yno 'n eu hôl,
 A Duw a roddo dwyoes
 I'r meibion rhwyddion a'u rhoes!

Ffynonellau

A—BL Add 14967 [= RWM 23], 234 B—Pen 77, 361

Ymhellach ar y llawysgrifau, gw. tt. 157–63.

Amrywiadau

4 *A* ir bati go, *B* ir batig of. 5 *B* gweddiwn. 6 *B* ir ddaû sy ar ddwyoes hwnn.
 8 *A* ar vnnaith. 9 *A* yw gyvair. 10 *B* oi ffonn. 11 *A* yrro. 12 *A* Ai dwibil aur
 dubal o. 14 *B* dyn oi grys. 15 *B* ymro danad. 16 *A* banbri i kad. 21 *B* ddafod.

23 *A* neb yni vw. 25 *B* dyn gwych wy a dyn y gwys. 26 *A* kwedi; *B* nodi pwy enaid powys. 28 *A* brith. 29 *A* Ar ddav of rwy ni govyn. 31 *A* pan ta, *B* pont da. 32 *B* nid an yn dav. 39 *A* meirwyr kyrff marwar ai kyd. 49 *B* dwygoes. 53 *B* deûgi; *B* wŷr gam. 54 *A* Iohn. 55 *A* nida or hwyd, *B* nid an ir hwyd. 57 *B* vn rhemynt. 59 *A* ochymwsa. 60 *B* ir ddaû of caf. 61 *B* am y grib. 63 *B* rwyf yn garol. 64 *B* mewn hynt ym yn i hol.

Teitl

B Cywydd y pentane.

Olnod

AB lln ap gvttyr Ai kant.

Trefn y llinellau

A 1–36, [37–8], 39–42, [43–4], 45–66.

B 1–48, 50, 49, 51–66.

*I ofyn geifr a bwch gan Ifan ap Gruffudd ap Siancyn
o Fechain Uwch Coed*

- 4   Troi y bûm ar anturio byd,
Tro, mawr sôn, trwy'r Mars ennyd;
Trais dolur, troes a'i dily
(Troed pob didro) i'w fro fry.
- 8   Myned i geisio mw nai
O yta'r Mars i'r tir mai
Â chwyn am dda ychwaneg
Ywch o'r un tir, Mochnant deg.
Nid oes estron ohonun',
Neges maith, nac oes ym un;
Dynion, i gael dwy einioes,
12   Haelach na dewrach nid oes.
Y mae rhan ym o rhennir,
Mae ym ddwyran dwyran dir.
Llanwddyn, lle ni wyddwn,
16   Llawer rhodd yn y llawr hwn.
Oddi yno ni ddôl anael
O Bennant i Hirnant hael.
Llyna fan llawen a fydd,
20   Llangynog, llwyn y gwinwydd.
Pawb ei lwdn o'm pobl wiwdeg
A roent hwy, llyna rent deg!
- 24   Os Ifan wych a safai'n nes
I fynegi fy neges,
Fab Gruffudd, am gywydd gwyn,
Bowys uncarw, fab Siancyn,
'Fo rydd pob un yn unawr,
28   Geden lygad felen fawr.
O chaem ych yn Uwch Mechain,
Bwch er rhodd i bechu'r rhain,
Ifan uwchlaw enw a chlod
32   A rydd hwnnw, rodd hynod.

- Llu teg fydd is gweunydd gynt,
 Nid âi'r angel lle y dringynt,
 Taranllais, trwynau unlliw,
 36 Teirs o Ffrainc hyd dros eu ffriw.
 Rhyfeddod, feddwod ei fin,
 A wnaeth diawl, noethi deulin.
 Olynol y dilynant
 40 Edrywedd, nadredd y nant.
 Mae pyrsau, bronnau breiniawl,
 Ym mreichiau tin merched diawl;
 Er hynny, fal yr honnyn',
 44 Ni bydd gwaeth llaeth no llyn.

- Mae i'm bryd, mi a'm brawd da,
 Dan amod o dôn' yma,
 Dryllio mynydd, gwŷdd a gwern,
 48 Tu miliast, eto 'm Melwern,
 A phlau'r imp a phluo'r onn,
 A philio coed a pholion.
 Beth a dâl, diofal daith,
 52 Roi geifr i wŕ o gyfraith
 Oni roent wraig ar un tro,
 Gidris, a fedrai'u godro?
 O chawn hyn (mae f'achwyn hir
 56 Uwch rhaeandr a'ch rhandir),
 Ni cheisiaf, tra fyddaf fyw,
 Fwch geifr ywch o'i gyfryw.

Ffynonellau

A—Card 2.114 [= RWM 7], 438 B—J 139 [= RWM 14], 335 C—Llst 54,
 202 D—Llst 120, 111

Ymhellach ar y llawysgrifau, gw. tt. 157–63.

Amrywiadau

1 *B* Troi büm ag antiriaw. 2 *B* trwy mars. 3 *B* a. 4 *B* ir. 7 *AB* achwyn. 10 *AB*
 na goes. 12 *B* nai dewrach. 15 *AB* llan noddyn; *A* lle ym awyddwn. 16 *A* [y].
 20 *A* llan gyngfan (*cywiriad*: llan Gynog); *A* llwyn gwinwydd. 22 *A* roen
 twy. 23 *A* a fai n nes, *B* a safai nes. 27 *C* Fo a rydd. 28 *CD* giden. 29 *AB*
 chaym vch. 30 *A* bwch rrodd; *AB* bechv arrain. 31 *A* enw achlod, *B* enw ach
 lod. 33 *CD* gwennydd. 34 *C* lle r dringynt; *B* [y]. 36 *AC* [o]. 37 *CD*
 feddrdod. 40 *A–D* i drowedd. 41 *C* Y mae. 43 *C* sel. 44 *B* gwaeth i llaeth. 45
AB mymbrav da, *CD* mymbrawda. 46 *C* yn dôn. 48 *ACD* to; *AB* miliaisd. 49
B ffläu i rimp. 53 *A* wrwaig. 56 *A* rayandr ach randir, *B* rayandr ich randir.

58 *B* fywch; *A* yw.

Teitl

AB llyma gowydd i ofvn geifr a bwch, *D* I'r geifr o gywydd arall.

Olnod

AB lli ap gyttvn ai kant, *CD* Llewelyn ap Guttyn.

Trefn y llinellau

AB 1–58.

CD [1–26], 27–8, [29–32], 33–50, [51–8].

I ofyn ci gan Gutun Siancyn

- Mewn lleuad mae un llawen
 Â chi, a baich uwch ei ben;
 Y Gutun Siancyn, os iach,
 4 Ynn yw'r ail yn wrolach.
 Gŵr yw a'i gi ar ei ôl,
 Gŵr syw wrth y groesheol.
 O rhydd y dyn â'i wraidd da
 8 Ei gi, Gutun, gogwta,
 Ni chŵyn fo yn ei chwain fwrn
 Drwy'i gwsg ei daro ag asgwrn.
- Chwyrnu a chochi'i harnais,
 12 Chwynnu bydd y chwain o'i bais.
 Ni adai, fo udai'n faith,
 Y domen i'w gydymaith.
 C'nefinach y cnôï fanwydd
 16 Â chern hwch nog â chroen hydd.
 Llyfai ym mhob lle afiach
 A lle llyfai 'fo wnâ'n iach.
 Yn iacháu o grwyn a chig,
 20 Nes fydd no Thomas feddig!
 Lladd a wna, onis lludd nos,
 Ednogyn o dôi'n agos.
 Ewin y gath yn y gell
 24 A wnâi gŵyn yn ei gonell.
 O bai sawr (ni'm tawr) mewn tŷ,
 Ar hwn y bwrir hynny.
 Gorwedd a wna'r pry' gerwin
 28 Draw yn dorch a'i drwyn i'w din.
 O'i din o dôi ei enaid,
 O'i drwyn yr â draw 'n ei raid.
- O rhydd ym y gŵr rhwyddwaed
 32 Ylfin rhwth i lyfu 'nhraed,
 Ys da feddig perfigedd,
 Ys gwae fi nad mi a'i medd!

Os rhydd, yn amser rhoddi
Ys hwy fydd cywydd y ci!

Ffynonellau

A—Bangor 703, 42 B—Bangor (Mos) 9, 82^r C—BL Add 14873 [= RWM 55], 63^v D—BL Add 14969, 572 E—BL Add 31071, 33^r F—Card 2.114 [= RWM 7], 281 G—CM 27, 162 H—J 139 [= RWM 14], 278 I—LIGC 3057D [= Mos 161], 201 J—Llst 53, 433 K—Llst 123, 340 L—Llst 166, 66 M—Pen 112, 176

Y mae rhai darlenniadau yn llawysgrif D yn aneglur oherwydd traul. Ni nodir y rhain oni bai bod rheswm i gredu y byddai'r darlenniadau hynny, petaent yn gyflawn, yn wahanol i'r testun golygedig uchod. Ymhellach ar y llawysgrifau, gw. tt. 157–63.

Amrywiadau

1 *EJK* yn. 4 (*A*) I'n yw'r, *HK* vn ywr. 7 *CDEIK* e rydd, *FHM* fo rydd; *J* e rydd y dyn o. 8 *H* gi i gyttün, *IK* gyttyn i gi; *FM* i gi i gvttvn. 9 *J* chwynai fo mewn chwain; *L* fo n ymchweinia fwrn. 10 *AGHJL* drwy gŵsg. 11 *AGJL* chochi harnais. 12 *BCDFGIKM* chwnny i bydd; *L* o; *J* bai. 13 *E* fo yw dai'n; *H* vdo yn. 15 *J* kynefinach knoi. 16 *I* chernay; *AGL* chernav hŵch na chroen, *K* cherne hwgh no chroen; *J* na choryn hydd; *E* [hydd]. 17 *I* (*K*) llyvai ym pob. 18 *ABGHIKL* [*A*]; *ABGL* lle llyfai awnai yn, *H* lle llyfai ef a wnai yn, *IK* lle i llyvai vo a wnai yn, *J* ar lle llyfai e wnai n; *F* fo nai yn. 19 *AM* In; *A* hiachau; *ACEGL* groen, *D* gro [ ]chig. 20 *AGL* nag Einws, *C* na Einws, *E* nag einioes. 21 *AGJL* wnai. 22 *BJ* daw n. 24 *ABCGIJK* wna; *AC* Gŵyn, *DEFHIKL* gwyn, *J* gwvn; *H* gwyn gonell. 25 *AGJL* bydd; *BEGHL* min tawr, *J* im tawr; *FK* (*gellir darllen* min tawr *neu* nim tawr). 26 *C–FHM* hwnw; *J* hwm i hairir; *IK* ir heirir. 27 *B* wna pry. 28 *CL* a; *BL* drwyn yn i din, *D* drwyn yw [ ]; *IK* oi din. 29 *K* od â; *H* i doe o'i; *ABGL* daw, *F* dae, *IJ* da. 30 *ACGJK* iw; *B* drowyn; *H* draw ni raid. 31 *AGL* ag o rhÿdd y gŵr rhwydd waed. 33 *AGL* pryfigedd, *IK* previgedd. 34 *H* na mi. 35 *D* os Rydd yw amser Roddi, *J* os hir gwann y mysyri. 36 *FM* hwy a fydd.

Teitl

AGL kowydd i ofyn ki tom, *B* Cowyd ir ci tom, *C* Cowydd i ofyn Ci ai Ddyfalu, *D* [ ]owydd i ofyn ki digri Iawn, *E* Gofyn Ci Digri, *F* llyma gowydd y ki, *H* kowüdd i ki, *I* K: i gyttyn Sienkyn ag iw gi, *J* kow: i gi kostog yw ddyfalv, *K* Cyw i ofyn Ci tom i Gyttyn Siencin, *M* kowydd i erchi ki i lywelyn ap Gvttvn i lyfy i draed.

Olnod

AE Llywelyn ap Gutty, *B* llyn gyttyn ai cant, *CF–KM* llywelyn ap gyttyn ai

Kant, *D* llyn ap gvtty[ ], *L* Llywelyn ab Guttyn ai Canodd.

Trefn y llinellau

AGL 1–30, 33–4, 31–2, 35–6.

B [1–10], 11–12, [13–16], 17–18, [19–20], 21–30, [31–6].

C–FHIKM 1–36.

J 1–26, i, 27–36.

i

e dry wrth ymlid ai drwyn

i wilers yn vn olwyn.

I ofyn dwy sbectol gan Syr Siôn Mechain, person Llandrunio

4 Myfyrio bûm i fwrw byd
 Ar synnwyr er ys ennyd.
 Y mae'n barod, Medrod Main,
 Ym gywydd, mi ac Owain
 (Prydydd o wawdydd ydyw,
 Ac wŷr y Moel, gân ym, yw),
 8 I wŷr gwych, aur yw ei gob,
 Hir a wisgir yn esgob:
 Syr Siôn, ni fynnai siars, oedd,
 Mechain, gŵr mwya' iachoedd.
 Person a wnâi'r pwrs yn well
 12 No chost barwn â chastell.
 Llys i holl Bowys lle bo,
 Llwyn derw, annedd Llandrunio.

16 Cwyno'r ym; canu ar ôl
 Ddwy gerdd i Dduw ac urddol.
 Ni a welem drwy niwloedd
 Pe bai gynt y gwynt nog oedd.
 20 Gwreinia megis gwŷr anardd,
 Chweinia gynt a chwynnu gardd.
 Weithian y mae'n oedran ni
 A'n dau olwg yn delwi;
 A'r llygaid, nid un naid neb,
 24 A dynnodd ein godineb.

28 Llygod nos yw'n llygaid ni
 Eisiau gwydr i'w cysgodi:
 Dau sbectal, bedair dalen,
 Dail gwych rhwng dwyael a gên.
 Dwy ffynnon loywon ar lawnt,
 Da gwelan' yn deg alawnt;
 32 Dau ddrych lle nid oedd yr un,
 A dau wanas sy danun'.
 Dolennau a dau llyn,
 A dau gas, un a'u dwg ynn.

- 36 Mae i'n bryd am ein brawdwr
Fod eu gwerth ar fwyd y gŵr.
- 40 Doe ni welem dan olwg
Droi'r maidd oni dreiai'r mwg;
Heddiw gweled, hydd gwaywlym,
Deupeth o'r unpeth yr ŷm.
Nid hawdd ynn ganfod ein tai;
Nid haws gael neb a'n twysai.
44 O cheir, dau gloywach yw'r dydd;
Oni cheir, yn iach irwydd.
Ac awn i'r tai, gwnawn oed dydd,
Lle gwyl pob dall ei gilydd;
Awn fyth, er na fynnai 'fo,
48 I'r gotel lle mae'r Guto!

Ffynonellau

A—Card 4.156 [= RWM 64], 262 B—CM 12, 32 C—LIGC 3056D [= Mos 160], 267 D—Llst 118, 347 E—Pen 77, 354 F—Pen 99, 123

Ymhellach ar y llawysgrifau, gw. tt. 157–63.

Amrywiadau

1 *C* mefyrio bwm fwrw r byd; *D* mefŷrio i bym; *DE* vwrw r byd, *F* fwrw y byd. 7 *F* I wr gwych a fv avr i gob (*gydag* a fv *wedi ei groesi allan gan yr un llaw*); *B* fu aur ei gôb. 9 *A* Syr Sion mwya siars. 10 *AE* mwya achoedd, *B* mwya'i achoedd. 11 *D* pson a; *A* wnai pwr. 14 *A* dewr; *A* llann Dreinio. 15 *CD* kwyno i rwyf. 17 *A* welen. 18 *B* [y gwynt]. 19 *C* [ ]inia megis; *BEF* gwr. 21 *AF* Weithian mae yn; *E* weithian mae yn dav oedran. 22 *CD* dwy; *E* in dielwi. 23 *A* y llygaid; *CD* ni wnn naid. 24 *A* ynon odineb, *CD* on godineb. 26 *ACD* i gysgodi. 27 *AC* dwy; *A* spectol, *F* ysbekdal; *A* dôlen. 29 *ACD* lawnd. 30 *A* gwelais, *CD* gwelai; *ACD* alawnd. 32 *ACD* a dwy; *A* fydd; *A* denŷn. 34 *B* [a'u]. 35 *A* ei; *EF* bradwr. 37 *A* welyn. 38 *B* maidd hyd oni dreier mwg; *A* onis dreia'r. 39 *A* gwiwlym. 41 *CD* haws; *A* oedd ganfod. 43 *B* Ni chair dau oleuach dŷdd, *EF* Ni chair golevach ywr dydd. 45 *A* A gawn Ein tai. 46 *A* gwel. 47 *ACD* nas mynnai. 48 *A* An gwir gattel awn Gytto.

Teitl

A Gofyn dwy o Espectals: sef un i Lawelyn ab Gyttyn ar llall I Owen ab Llawelyn Moel Gan Syr Sion Mechain deisyfid y rh[ ], *BF* Cywydd y Sbectal, *CD* K: i ofyn dwy spectral, *E* I ofyn Spectalae.

Olnod

ABDF llen ap Gvtvn ai kant, *CE* lln ap Guttyrn.

Siomiant serch

Ni chynghorwn chwi, 'ngheraint,
 Dduw Sul, fawr weddio saint,
 Hyd y bûm, hoed heb amau,
 4 O nych a hud yn iacháu.
 Y mae ofn ymy fwyfwy
 Ydd âi 'myd ac na ddôi mwy.
 Y ferch wen sy'n f'eiriach i,
 8 Anras fal Suddas iddi
 Pan na ddaw hon, widdon wedd,
 I'r llwyn y bu yrllynedd!
 Er llaw merch a rhoi llw mawr
 12 Ar Dduw oll ar ddwy allawr,
 Ni choelia' (och i'w helin!),
 Oni cha' glo uwch ei glin.
 Er ei myned i'r meinwr,
 16 Nid gwaeth er newidio gŵr!
 Nid â o'r gwely, dirgeloed,
 Nac o'r llwyn, ôl trwyn y troed.

C'nefinach, lle cawn feinael,
 20 Roi plu a'u celu no'u cael;
 Tosturio a wna', tyst yw'r naill,
 Yr awron wrth rai eraill.
 O blu adar mae blodau
 24 A roed fyth ar yr iad fau,
 Oerchwedl iddi a archa'
 Gan blu'r ieir o gwn b'le'r â.
 Fo wŷyr llwynog, iarll henwydd,
 28 Anrheithio gwallt yn rhith gŵydd.
 Gwnawn ninnau'n dau yn un dydd
 Ben gwelw bob un i'w gilydd.
 Bychan oedd ym, baich neu ddau,
 32 Ban o grwybr, bwn o gribau.

Dyn ym a roes doe 'n 'y mro
 Het helyg, Duw a'i talo.

36

Dig oeddwn, Duw a'i gwyddiad,
 Dig fydd gwŷn dyn am ei dad;
 Dan herwa 'r wy'n dwyn hiraeth,
 Dan gnwc y mae'r dyn a'i gwnaeth.

Ffynonellau

A—BL Add 14997 [= RWM 24], 57^v B—Card 3.4 [= RWM 5], 21

Ymhellach ar y llawysgrifau, gw. tt. 157–63.

Amrywiadau

1 *AB* i chwi yngheraint. 2 *B* duw. 4 *A* hoyd. 5 *B* mae. 7 *B* verch hir. 9 *A* [Pan] na ddoe. 11 *A* choliaf. 13 *B* ar roer llw. 14 *B* allor. 16 *B* Ai gwaeth. 17 *B* nid aar gwely. 18 *B* llwyn nac. 19 *B* lle i kawn. 22 *B* Ar roed; *B* yn yr. 23 *A* orchoel imi a; *B* idd. 24 *B* gwn i ble. 25 *B* Awyr llwynnog; *A* iarll vnwydd. 26 *B* yn hrrt. 28 *B* yr rowran. 29 *A* nine a wnawn yn vn wydd; *B* gwnawn inau. 32 *A* i ben grwybr. 33 *B* aroes dan; *AB* ym ro. 34 *B* hellic. 38 *AB* gnwk may r.

Teitl

AB dim teitl.

Olnod

AB llywelyn ap Guttyn ai kant.

Trefn y llinellau

A 1–4, [5–6], 7–10, 13–14, 11–12, 15–20, 23–8, 21–2, 29–38.

B 1–10, 15–18, 11–14, 19–22, 25–6, 23–4, 27–8, 31–4, [35–6], 29–30, 37–8

Mab a merch yn caru

- Da gwelais ar lednais lawnt
 Doe anelu dyn alawnt
 O drychafael gafaelion
 4 Fal nad adwaeniad tad hon.
 Nid oedd hir feinir tra fu,
 Na phell iawn o'i phellennu
 A'i byrnio ffordd yno 'dd oedd,
 8 A'i chodi, dyn wych ydoedd,
 A'i gyrru, fy nyn gwirion,
 A dyrchu'i grwth yn dorch gron.
 E' fu encyd yn fynici,
 12 Yn olwyn car neu lun ci;
 Rhwym dafad, tremyniad tro,
 A chi'n hafog i'w chneifio;
 Pêl adwyth, lle'r pawl ydoedd,
 16 Fal draenog, carngostog oedd;
 A diwygiad eu deugorff:
 March ac arth ym mreichiau'i gorff;
 Gwarae cleirch ar gwrwgl hen
 20 Yn gwrth-hoelio'i grwth halen.
 Ni cheir i'n oes chwarae'n well
 Uwch ei ffwrch hwch a phorchell;
 Chwarae, dysgwch i'ch wyrion,
 24 Tancwd hwch uwch tincwd hon;
 Dyrnodiau, tancydau cadr,
 Diawl aruthr yn dal aradr;
 Gŵr yn myned, garw meinwych,
 28 A'i gath i'r gell, gweithiwr gwych.
 Aruthra' twrn, ei thraed hi
 Glas dydd oedd ddwyglust iddi;
 Weithiau eraill ar draill draw
 32 Dros ei wddw yn dyrs iddaw.
 Pen y gal, pan y'i gwelais
 A'i gwyllo, byth heb gael bais.

 'Ni cherddais, treiglais bob tro,
 36 Rhwy ddotiais, gam rhwydd eto.

40

Tinhwygwch, cenwch eich cainc,
 Trychefwch tra foch ifainc.
 A fynno bod gan fenyw,
 Yn iawn droed yr awn i'r rhiw.'

Ffynonellau

A—BL Add 14969, 164 B—BL Add 31071, 31^r C—CM 23ii, 158

Y mae rhai darlenniadau yn llawysgrifau AC yn aneglur oherwydd traul. Ni nodir y rhain oni bai bod rheswm i gredu y byddai'r darlenniadau hynny, petaent yn gyflawn, yn wahanol i'r testun golygedig uchod. Ymhellach ar y llawysgrifau, gw. tt. 157–63.

Amrywiadau

1 *AB* da i gwelais, *C* O gwelais. 2 *AB* ynylv. 3 *A* o drachaffael, *B* O drachafael, *C* a dyrchafel. 4 *A* dwayniad, *B* dwaeniad. 5 *AB* a fv. 6 *AB* ffel; *AB* ffelenv. 7 *C* brynio. 9 *AB* a. 10 *AB* drycha i, *C* dyrcha i. 11 *C* a fv. 12 *A* ne n lvn. 14 *C* chwi n. 16 *A* garn, *B* gwr. 19 *AB* gwarr kleiriach. 20 *B* gwrthhoeli i, *C* gwrtholio i. 27 *AC* y myned. 28 *C* ar gath. 29 *C* ai throed. 30 *B* dwyglust. 32 *C* deirs. 33 *AB* gwelas. 34 *AB* bas. 36 *ABC* Rvw; *C* ddotiad; *B* atto. 40 *ABC* iawn troed; *B* y Rhiw.

Teitl

A Kowydd i ddyfalv gwr a merch yn mynd ar i gilydd, *B* Dyfalu Gwr a Merch yn myn'd i gilydd, *C* Co: Anllad.

Olnod

ABC llyn ap gyttvn.

Trefn y llinellau

AB 1–40.

C 1–36, [37–40].

Cystadlu am Alswn o Fôn a dychan i Risiart Cyffin, Deon Bangor

- Y ddyn fwyn a ddôl'n fynych
 I dŷ Ddwynwen, un wen wych,
 Mae dyn yn ymofyn Mai
 4 Unwaith, Alswn, a'th welsai.
 Gwyn ei fyd, lle gwn f'oedi,
 Y dyn dall nad edwyn di!
 Nid rhaid i ddyn, tywyn tes,
 8 Wylo ond am a weles.
 Ni chwynaf, araf yr oed,
 Dim, wen, ond nad ŷm unoed.
 D'annerch a wnafl, medd dynion,
 12 Ucho, 'm oes, ddyn wycha, 'm Môn.
 Dan arwydd, Duw'n rhwydd, yrhawg
 Rhown aur, gwen, rhannu'r geiniawg.
 Aeth hiraeth ym o'th arail;
 16 Oes fan i 'mddiddan am ddail?
 Nid hawdd yn dy wlad heddiw
 Wneuthur draw oed, noethdir yw;
 Och finnau, o chaf unoed,
 20 Lle bu'r ceirch, oll na bai'r coed!
 Pe bai Fôn fal Nanconwy
 Yn goed mawr, ef a gaid mwy.
 Dof yngod, nid wyf angall,
 24 Er hyn, gwen, mae rhai yn gall.
 Mae gennyf dŷ fry o frwyn
 A lle iawndda yn Llanddwyn.
- Nid gwiw ceisiau, draw mewn drych,
 28 Am f'oedran yma f'edrych.
 Na fyn Ddean, cwman cau,
 Heno 'm Môn hŷn no minnau.
 Gyrrai i'r côr bob gwraig hirwen,
 32 Gyrrai ym hwnt un grom hen.
 Ni mynnai, gof ymofyn,
 Mwy â merch, a mi a'i myn.
 Myn llaw Fair, mwy ni all fo
 36 Bechod, ond ei rybucho!

- Ac nis gad yn rhad, medd rhai,
 Dan gyll i'r dyn a'i gallai.
 Gwae finnau lle gofynnodd,
 40 Gweled o ferched ei fodd!
 Nid da'r llun hwnt ar eu lles,
 Na'i ddull, oni bai ddalles.
 Ni ddaw iddo yn ddididim
 44 Liw dydd ar a welo dim.
 O myn e' gael, mwyn ei gwên,
 Fry i'w charu, ferch hirwen,
 Nos a dydd nesaed iddi
 48 Yn rhwth iawn yn fy rhith i.
 Myn y Groes, ef a roesai
 Mwy no neb, ym iawn a wnâi!
 Pe rhôi eto'r Cymro call
 52 (Ni'm torwn) gymaint arall,
 Gwell oedd un gneuen gennyd
 Heno, gwen, no hyn i gyd.
 Ni fyn y Dean annerch
 56 Draw 'n ei fyw ond yr un ferch.
 Pana wyddiad, pwn eddi,
 Nas câi neb pryd nas cawn i?
 Ni myn yr un mewn yr iau,
 60 Gwd mawn, nis gad i minnau.
 I ddiawl am ei feddyliau
 I wragedd drwy Wynedd draw!
 N'ad, fy ngwen, er a genais,
 64 I gwd byr godi dy bais.
 Ni'm dorwn am ei 'mdaro
 Os câi fil drwy nas cai fo.

Ffynonellau

A—Bangor 13512, 233 B—BL Add 10313, 17^v C—BL Add 14882 [= RWM 31], 5^r D—BL Add 14966, 396^r E—BL Add 14967 [= RWM 23], 218 a 232 F—BL Add 14969, 400 G—Card 4.10 [= RWM 84], 240 H—CM 14, 107^v I—LIGC 428C, 116 J—LIGC 834B, 257 K—LIGC 3057D [= Mos 161], 406 L—LIGC 5269B, 240^v M—Pen 77, 247 N—Pen 152, 284

Y mae rhai darlleniadau yn llawysgrifau CDFHJK yn aneglur oherwydd traul. Ni nodir y rhain oni bai bod rheswm i gredu y byddai'r darlleniadau hynny, petaent yn gyflawn, yn wahanol i'r testun golygedig uchod. Ymhellach ar y llawysgrifau, gw. tt. 157–63.

Amrywiadau

1 *BCEHKM* ddaw n. 2 *E Ni* bu ddwynwen mor wen wych; *CH* ddwynwen ddy, *BDKM* ddwynwen yn. 3 *H* gwae'r dyn; *A* ymofyn merch mai (*gyda* merch *wedi ei groesi allan gan yr un llaw*). 4 *BK* yn waeth; *BDK* nath welssai. 5 *B* lle i gwna f'oedi, *C* lle i gwn vydi, *H* llei gwynfydi. 6 *AFIJLMN* nith edwyn di, *B* nad edwyn dydi, *CH* nid edwyn di. 9 *CH* chwynaf lle raf ir oed; *M* araf erioed. 10 *CH* dyn wen. 11 *H* a wna dynion; *CDH* wna; *B* dynian. 12 *AFJ* vcho ym oes, *B* Ucha maes, *H* uxa im oes, *IN* vcho 'm oes, *K* vcho maes, *L* vch ym oes; *C* vcha im oes y ddy; *B* Ddyn wcha mân, *L* ddy wycha nonn. 13 *H* rhwydd rhawc. 14 *CH* gwen a rran or geiniawc. 16 *DE* man. 17 *C* ni; *B* hawdd dy weled heddiw, *DK* hawdd ym dy weled heddiw, *IN* hawdd y dywlad heddyw. 18 *B* Wneuthur oed traw noeth yw rhiw; *AFIJLN* vn waith draw; *A* ond noethdir. 20 *AFIJLN* llawn bvr; *B* Lle mae Ceirch oll am y Coed. 21 *B* fan; *AFHIJLN* Nant Conwy. 22 *BK* vo a gaid, *D* efo gaid, *I* ef a gaed. 23 *C* wy. 25 *M* vry dy. 29 *DH* Ddeon cwmon; *C* ddeon kwnon, *K* ddeon kwman. 30 *B* Hynny Môn, *CH* hwnw y mon, *K* hynny y mon. 31 *AFIJLN* Gyrrai corr, *B* Gyrr ir Côr, *D* [ ]cor, *M* gyrrai'r cor; *CKD* pob gwraig, *L* heb wraig. 32 *B* Gyrr i mi hwnt, *D* [ ]i mi hwnt, *EK* gyre i mi hwnt, *M* gyrrai mi hwnt; *B* un gram, *AFIJN* yn grom, *L* yn gron. 33 *BK* y may yn i gof ymovyn, *E Ni* vynai vo vngovyn. 34 *BDK* mwy annerch am verch a vynn; *I* Mwya' merch. 35 *I* Mair. 38 *L* dyann gyll; *D* y dyn; *B* a gollai. 40 *B-EHK* Weled. 41 *CH* nid ar llvn hwn, *BDK* nid da ir llwyn hwnt; *L* llv hwnt. 42 *B* onid i ddalles, *CH* onid ar ddalles, *DK* ond i ddalles. 43 *B* ddae iddo un, *CH* ddoe iddo ddy, *DK* ddoe iddo vn; *M* iddo vn ddiddim. 44 *C* ar a welo dyn, *D* ar a wele dim, *E* vn a welo dim. 45 *A* o myn o gael, *BE* o myne gael, *C* o myn gael, *D* [ ]ynni gael, *K* o mynni gael; *BDK* mwyn yw gwenn. 46 *AFIJLN* hi, *B* Fo, *DK* y hi, *M* hyf; *CDHKM* oi; *DK* charv y verch; *AFIJLN* merch; *ABFIJLMN* irwen. 47 *AFIJLN* nased. 48 *A* fowrwaith oedd yn, *E* vanraith oedd yn, *FIJLN* fowraith oedd yn. 49 *DK* efo a. 50 *AFIJLN* ym mwy no neb yma a wnai; *DK* ym vwy no neb iawn, *M* ym mwy no neb iawn; *B* yn iawn, *CH* a iawn. 51 *B* [r Cymro call]. 52 *B* Mi[m torwn gymaint arall]; *E* kymaint. 53 *E* Gwell vn gneven i genyd; *CH* oedd genevin genyd. 54 *CH* hono; *CEH* hyny; *M* hyny gyd. 55 *ACG* deon, *K* deon. 56 *CH* draw yn fyw. 57 *C* pwy a wyddiad poene iddi, *H* Pwy na wyddiad (poen iddi); *B* Wydde, *G* wyddid; *ABIJLN* pen, *M* iddi. 58 *G* nes Cawn i. 59 *G* nis mynn yr un mistir iau. 60 *G* Gwd mi wn; *ACFHIJLMN* mwyn, *B* Môn, *K* mawr. 62 *B* Ei Wragedd, *G* A wragedd. 63 *A* gerais. 64 *AK* godir bais, *BFJLN* godi y bais. 65 *A* er ymdaro, *E* ai ymdaro, *FIJLN* am ymdaro, *M* am 'mdaro. 66 *GM* bes; *C* drw.

Teitl

AFL Kowydd ymryson ynghylch merch, *D* Cow: merch, a dy[ ]arall oedd [ ]. Cow. i Alswn i geisio genthi wrthod Dean Cyffin ai garv ef, *H*

Cowydd i geisio troi meddwl merx Ifange o Sir Fon rhag Caru deon Bangor, I Dau Gywydd rhwng Llewelyn ab Guttyn a Lewis Môn, K K: i ferch o waith llywelyn ap gyttyn.

Olnod

AEHJKL lln ap gutvn ai kant, *BFGIMN* lln ap Guttvn, *C* 1480 lln ap guttyn
D dienw.

Trefn y llinellau

ACDFILMN 1–66.

BK 1–52, [53–4], 55–66.

E 1–8, [9–10], 11–16, [17–20], 21–60, [61–2], 63–6.

G [1–54], 55–66.

H 1–32, [33–4], 35–66.

J [1], 2–24, [25–6], 27–50, [51–2], 53–66.

Dychan i Risiart Cyffin, Deon Bangor

- Mae doctor i Fangor fain,
 Oes, bradwr Ynys Brydain:
 Brad a wnaeth, briwdan eithin,
 4 Bradog fu waith Madog Min
 Yn derbyn Llywelyn llwyd
 I Fuellt pan ddifawyd.
 Tân ynn eto i'w 'nynnu:
 8 Tebyg brad dig y Brawd Du.
 Brad mawr fu'r bwriad ym Môn,
 Brad eryr Aberdaron.
 Meistr Rhisiart, rymus drwsiad,
 12 Am yr ŵyn a wnâi fy mrad,
 Cyffion drwg y Cyffin draw
 A dwy egwyd i'm digiaw.
 O chefais fil gan Wiliam,
 16 Y pin a'r Cyffin fu'r cam:
 Llaw'r gŵr er twyllo'r gwirion
 A wnâi 'mil i wyna 'm Môn.
 Nyw torrwn hwn er tre 'nhad,
 20 Ni thyr cywir lythr caead.
 Peris ym cyn ympiriaw
 Leisiau drwg Huw Lewys draw:
 Darllenai pan glywai'r glêr
 24 Fil heb oed fal ei bader.
 Ucho'n wych y chwenychwn
 Ddryllio 'nhad wrth ddarllain hwn!
 Dwyn bil y Deon boliog
 28 A'm bwriai'n grwn mewn barn grog.
 Rhyfeddod yr haf addwyn
 'Y nghrogi er erchi'r ŵyn!
 Minnau, ni ddygum yno
 32 Ddafad yn lledrad na llo.
 Os gefyn a gaiff dyn da,
 Yn y Chwaen yn iach wyna!
 Un o'r Tri, yn ŵr truan,
 36 Hualog wyf yn hwyl gwan.

- Taliesin, Awstin ystum,
 Yng ngefyn Cynfelyn fŷm;
 Elffin gyda Chyffin chwyrn,
 40 Maelgwn yn gwasgu'r melgyrn.
 Oes wŷr, na Chymro na Sais,
 Yn ei filiau un falais?
 Aur a gawn od awn i'w dŷ,
 44 A chrwydr a charchar wedy.
 Cadarn y rhoes i'm cydoed,
 Colles a roddes erioed:
 O rhôl'r neill-law dan awyr,
 48 Y llall a'i diwynai'n llwyr.
 Brwysgo côr, braisg y cariad,
 Ac yn ei frwysg y gwnâi frad.
 Bloeddio mawr, blin oedd ym Môn
 52 I'm dwyar ym Modeon.
 Ei fil nis dygaf eilwaith
 I'r Chwaen nes edrych ei waith:
 Chwephar hëyrn a chyffion
 56 A choffa ym wyna 'm Môn.
 Och nad wyf, oni chawn dâl,
 Ym Mhowys, mi a'm hual,
 A'r canonwr cynhwynawl
 60 O allu Duw yn llaw diawl!
 Troi fy mil, taeru fy mod,
 Twrch daear, trwy awch diod.
 Ceiliog byr mewn clog o bân,
 64 Cawell adar, cau llydan.
 Ni wn ystwnt un ystad,
 Ni wn faril un fwriad.
 Ni ddygaf, daeraf dirwy,
 68 I'r cwd moel lythr caead mwy.

Ffynonellau

A—BL Add 14866 [= RWM 29], 87^v B—BL Add 14882 [= RWM 31], 73^v
 C—BL Add 31071, 21^r D—Brog (y gyfres gyntaf) 4, 73 E—Card 2.40 [= RWM 26], 108 F—Gwyn 11, 135 G—LIGC 1998B [= Pant 29], 67 H—LIGC 2023B [= Pant 56], 24 I—LIGC 3056D [= Mos 160], 268 J—Llŷt 118, 351 K—Pen 77, 303 L—Pen 112, 703 M—Pen 312ii, 40

Y mae rhai darlenniadau yn llawysgrifau BI yn aneglur oherwydd traul. Ni nodir y rhain oni bai bod rheswm i gredu y byddai'r darlenniadau hynny, petaent yn gyflawn, yn wahanol i'r testun golygedig uchod. Y mae llinellau

11–14 yn llawysgrif C yn ychwanegiad ar ymyl y ddalen gan law ddiweddarach. Ymhellach ar y llawysgrifau, gw. tt. 157–63.

Amrywiadau

1 *BDH(L)M* ar fangor. 4 *J* vadog. 5 *H* Lywelyn lwyd. 6 *B* ddef a wyd, *D* ddef allwyd. 7 *B* etto yn y nynv, *D* etto yn enynnv, *IJ* etto enynv. 8 *B**D**IJ* ir brawd. 9 *C* vawr. 10 *BD* barad. 13 *C* drwy. 15 *BD* kefaiss; *BD(L)M* master William. 16 (*L*)*M* impin or; (*L*)*M* yu r. 19 *BD* nis torrwn, *IJL* ni thorwn, *M* Ni torrwn; *BD* nis tre ynhad. 21 *C* pris ym; *BD* kyn i ympiriaw; *AL* ymprissiw, *IJ* ymrhissiw. 23 *BD* derlleai, (*L*)*M* Darleai; *BD(L)M* glowai gler, *IJ* glowe i gler. 25 *M* y çunyçun. 27 *CE* deau. 28 *B* bwrian yn grwn, *C* bwrier yn grwn. 29 *M* Rÿfed oed. 30 *M* yn grogi. 33 *D* gofyn. 34 *B* yn ych a wyn yn, *D* y nych a wyn yn. 36 *BCDIJ* wy hoywal gwan, (*L*) wyf yn howel gwann, *M* uy Howel gwann. 38 *D* ynghefyn, *M* y gefyn. 40 *ACEL* maelgwyn; *BD* maylgwn gwasgv yr meilgyrn, (*L*)*M* Maelgun urth wasgu Melgyrn. 41 *I* gwr; *ACL* chymbro. 43 *B* oi dy. 45 *B* kadarn yn roi ym hob kydoyd, *D* cadarn yn rhoi ymhob cyded, *M* Cadarn y roi y mob cydoed. 46 *BD(L)M* kollaist a roddest. 47 *DM* a roe r, (*L*) a roe y; *M* ir awyr. 49 *BD(L)M* gwr braisg i gariad; *C* cor (*cywiriad*: gwr), *C* y cariad (*cywiriad*: i gariad). 50 *BD* yn frwysg y gwnai ym frad, (*L*)*M* yn y mruysg y gwnai y mrad; *IJ* frwysg gwnae; *C* gwna. 52 (*A*)*C*(*E*)(*L*) dwyarr waith y deon. 54 *EL* er çwaen nis edryç y wait, (*L*) er çwaen nes edryç y wait. 56 *D* am wyna. 57 *IJ* oni cha. 58 *BD* miawn hval. 60 *BD* allai dduw ai yn llaw ddiawl, *IJ* fo alle ddûw rai n llaw ddiawl, (*L*)*M* yr alaï duu r ai n la diaul. 64 *B* kawell a darkav lladdan, *D* cawell a darcav llydan. 67 (*L*) Ni diga; *B* ddoraf ddirwyf, *D* ddoraf ddirwy. 68 *B* mwyf.

Teitl

A cowydd etto o ddychan drwy gellwair. dy., *C* Llywelyn ab Guttyn Grythor Cy: Duchan. Achwyn. Y Deon Kyfin, *D* dychan i Ddeon Cyffin am roi'r bardd yn y cyffion, *E* Cowydd etto o Ddychan drwy gellwair dy: gan Lywelyn ap Gyttn, *FG* Tri hualog ynys Prydein according to Llewelyn ap Guttyn A.D. 1480, *H* Fal hyn y dywed Llewelyn ab Guttyn yn un o'i Gywyddau, *IJ* y kowydd yma sydd yn calyn a wnaeth llen ap gyttyn i ddeon bangor o ddychan achos fo a ddaniynasse llen ap gyttyn ar y deon roi i lythr gidag ef i gael wyna ymodeon ag aberdaron ynte a scrivenodd at hûw lewys am roi llen yn y cyffion am gymhortha heb gomissiwn ag felly a ddûg llen lythr yn i erbyn i hynan ag am hyny o frad i canodd ef y kowydd yma a ganlyn, *L* kowyd dycan i deon Bangor yr hun pan doet len ap Guttun atto i geissio ei lytyr at huu lewis or çuaen i geissio ei nerth ef i uyna a esgrifenis attau i beri idaü garçaru len am ladratta uyn:.

Olnod

ACD llywelyn ap Gyttn, *B* 1480 llin ap guttn ai kant, *E* 1 tri hualog ynys

Bryd. Vid liber triadum. 2 Elphin ap Gwydno gida maelgwyn yn ngastell Teganwy iddo i gwnaeth Taliesin owdl y gwynt. madog min bradwr y Twysog llywelyn ap Gruff., *FG* Llewelyn ap Guttun to Cyffin dean of Bangor, *IJ* llen ap gyttyn ai kant, *K* Gûtto'r Glynn Lln ap Guttûn (*gyda* Gûtto'r Glynn *wedi ei groesi allan gan yr un llaw*), *LM* len: ap Guttun ap Ieuan lydan: a: k.

Trefn y llinellau

AEL 1–10, [11–14], 15–24, [25–6, 29–30], 31–66, 27, 28, 67–8.

BD 1–50, [51–4], 55–60, [61–2], 63–4, 66, 65, 67–8.

C 1–24, [25–6, 29–30], 31–66, 27, 28, 67–8.

FG [1–34], 35–40, [41–68].

H 1–6, [7–68].

IJ 1–10, [11–14], 15–24, [25–30], 31–44, 46, 45, 47–68.

K [1–64], 65–8.

M 1–6, [7–8], 9–50, [51–4], 55–60, [61–2], 63–8.

Dychan i Risiart Cyffin, Deon Bangor, a'i feirdd

Y mae Dean yn rhannu
 Da i bawb, erioed y bu,
 A rhoes ym er ys ennyd
 4 (Mae'n rhull fyth) mwy no'r holl fyd:
 Rhoi dillad, rhoi da allawr,
 A rhoi'r meirch, a rhoi'r aur mawr.
 E drôl yma ym drimeirch,
 8 O warth i fab werth ei feirch;
 A droes ym i Dreoswallt
 A'i trôl i mi'n heli hallt.
 A roddai pan ganai'r gog
 12 Dan gryd fo âi'n dân gwresog.

Gŵr rhyfedd, mewn gwir hefyd,
 Yw'r Dean dros buman byd:
 Parai ymy, pêr amod,
 16 Eiste lle ni mynne 'mod;
 A pheri ym feddwi'n faith
 Yr ŵyl a'i liwio'r eilwaith.
 Parai 'nghyrchu drwy'r lluoedd
 20 Hyd y wlad, fal hudol oedd.
 Minnau 'mhob gwlad, o'm annawn,
 Edrych ar ddyn wych a wnawn:
 Er mwyn hynny, fry 'n ei fro,
 24 Gwd anardd, ni'm gad yno.
 Ni byddwn, deuwn y daith,
 Banelgwd, heb win wylgwaith.
 O Iesu Grist, osog wraidd,
 28 I'w gadw, wrda godardaidd!
 W a alwaf heb drafael,
 Efô, Rhys, dau Ifor Hael,
 Lle'n gelwir, gywir a gwan,
 32 Lle cewch oll, lew Cwchwillan.

On'd truan y mae'n treiaw,
 Efô a'i glêr, fwa glaw?

36 Celu cenfigen ennyd
 Weithian aeth â'r gân i gyd.
 Adar ydynt, dewr ydwyf,
 I'w gael, chwym, llwdn y gloch wyf.
 Manglych goruwch y mwynglawdd
 40 A ganant hwy, gwenwyn tawdd.
 Pan ganwyf, pen ag ynni,
 Y gloch fawr, 'mogelwch fi!

44 Pwy a wnaeth hyn, pennaeth iach?
 Ai Rhys wlanengrys lingrach?
 Rhys Pennarodd, anarodd enau,
 Drwg gan ei ên dorri enau;
 48 Ni'm gwelir byth, gwyliwr bedd,
 Dan gymod â'i ên gamedd.
 Ni feddwai'n holl windai Llŷn
 Hywel Rheinallt, heliwr enwyn.

52 Ai ti, Lewys wtläwr,
 A wnaeth hyn, annoeth o w'r?
 Collaist Bowys, dwys fu'r daith,
 Wyt ar ôl eto'r eilwaith.
 Cymynaist lle cymynynt
 56 Uwch dy ben ryw gangen gynt;
 Mae'r ysglodion ohoni
 Yn fawrddrwg yn d'olwg di.
 Gwallus gennyf dy gellwair,
 60 Wrth dy gas gwas ar bob gair;
 A throi a wna', drofa drais,
 Oll a'th gyfarch lle'th gefais.
 Troist ti henw, trawst tŷ henaidd,
 64 Oes hŷn a soegyn us haidd;
 Torri 'nghlustiau â'th glau gledd
 Dan un o down i Wynedd!
 Ym Mhowys, lle'r amheuwyd,
 68 Cys mein ers, drwg hwsmon wyd!

Ffynonellau

A—Bangor 13512, 236 B—BL Add 14969, 406 C—LIGC 428C, 121 D—LIGC 834B, 261 E—LIGC 5269B, 288^v F—Llst 122, 618 G—Pen 77, 251 H—Pen 152, 289

Ymhellach ar y llawysgrifau, gw. tt. 157–63.

Amrywiadau

2 *A* bawb ar er ioed, *BCEH* bawb ac erioed. 3 *ABCEH* roes ym. 4 *F* rhydd; *A* no holl. 5 *F* dillad a rhoi. 6 *ABCEH* [*A*] rhoi'r meirch; *AB* a Roi avr mawr. 10 *CH* tri; *F* a drodd i minne hele. 15 *G* pvr. 16 *BDEH* mynne y mod. 17 *G* pheri mi. 18 liwlio'r. 19 *B–E* Parai ynghyrchv, *H* Parai ynghychv. 21 *A* ymanawn, (*C*) o man awn, *D* am anawn (*cywiriad*: om), *E* am a nawn, *F* om aniawn. 27 *AFG* oesawc. 28 *A* godardaith, *C* godarddaidd. 29 *CH* *N* a, *E* [*W*] a; *G* hwy a alwaf (pwy). 32 *BDG* Cwchillan, *E* kwchillawn. 34 *A–EH* ef ai, *FG* efo i; *A* fwya glew, *C* fwa gwlaw. 38 *FG* dewr a chwyrn llwdn cloch wyf; *A* llwdn glôch. 41 *FG* poen; *A–H* y gyni. 43 *F* [*hyn*]. 44 *A–EH* Rys ai wlangrys. 45 *A* rhûo pennardd, *G* Rhes penardd. 46 *G* cen i en. 48 (*G*) din gamedd. 49 *A–EH* feiddiai'n; (*C*) windai Lleyn. 51 *A–DH* wtlaiwr, *E* wtlawir. 52 *AE* annoeth wr. 57 *E* ysgoldion. 59 *D* gwallvs[ ]. 60 *E* dy gar. 61 *CH* thoi; *G* wnaf. 62 *BCH* cyfarch, *E* kyfarth. 63 *BCEH* trwst o henaidd, *F* trawst henaidd *G* trawsty henaidd. 64 *E* o soegyn; *F* gassoygydd is, *G* gas soegyn is; *CH* is. 68 *E* kyff mein ers, *F* Cuss min ers, *G* cvs mein ers.

Teitl

A ateb i Lewis môn, *BE* Kowydd ateb i hwnnw, *CH* Atteb ir *C*: vchod, *F* Cyw: i Ris: Cyffin Dean Bangor: a dychan Rys Penardd, Howel ap Reinallt a Lewys Môn.

Olnod

AEBF llywelyn ap gyttyn ai kant, *CGH* Lln ap Gvttvn.

Trefn y llinellau

A 1–28, [29–30], 31–58, [59–68].

BCEH 1–64, [65–6], 67–8.

D [1–10], 11–59, [60–8].

F 1–44, [45–6], 47–68.

G [1–12], 13–68.

Dychan i Guto'r Glyn

4 Tristach yw Cymry trostyn',
 Tre' a gwlad, am Uto'r Glyn:
 Boddi wnaeth ar draeth heb drai,
 Mae 'n y nef am na nofiai!
 Ofer oedd wneuthur erof
 O'm caid heb farwnad i'm cof.

8 Ni bydd cymain', main mynor,
 Un llaw mwy yn llywio môr.
 Awenyddiaeth y draethell
 O foddi'i gorff a fydd gwell.
 12 Och finnau, uwch yw f'anap,
 Am simwr y gŵr a'i gap!
 Ei weled yn troi'n olwyn
 Ar Fall Draeth â'r fwyall drwyn,
 Och fi, o'i drochi drichwrs,
 16 Na bawn ynglŷn yn ei bwrs!
 Hwdiwch atoch ddwyfoch ddig,
 Dilyn eich cyff Nadolig.

20 Mae 'n y môr, nis hepgorwn,
 Wyneb arth, i'r neb a wn.
 Mae 'n ei gawell facrelliaid
 Mwy no llwyth ym min y llaid.
 24 Mae hergod o bysgodyn
 Moelrhon yn nwyfron fy nyn.
 E' fyn gŵr o afon gau
 Ysgadan yn ei 'sgidiau.
 28 Llyna gael, nid llai no gwn,
 Llun pencerdd yn llawn pencwn!
 Cryf ydoedd, cair ei fudaw,
 Cregyn a lŷn yn ei law;
 32 A'r cawell lle bu'r cywydd,
 Ceudod llisywod y sydd.
 Gan ddŵr aeth y milwr mau,
 Gan wynt aeth ei gân yntau.

36 Y rhydau lle bu'r rhodiwr
 Ni adai'r don fynd o'r dŵr,
 Ond ei rwymo drwy ymwrdd
 Ar untu a'i hyrddu hwrdd.
 40 Ei yrru fyth ar ei farch
 Draw ac yma, drwg amarch.

Mae'n llawen cenfigenwyr:
 Cuddio gwalch cywyddau gwŷr.
 P'le mae 'r barcut secutor?
 44 Pwy a gân mwy, pegan môr?
 Pwy fydd capten yr henfeirdd?
 Pwy'n gaterwen uwchben beirdd?
 48 Pwy a ludd Dafydd, nid iach,
 I roi'r gadair ar gadach?
 Pwy ond ysbryd y Guto
 A'i lludd fyth ac a'i lladd 'fo?

Mae'n rhodio mwy no'r hudol
 52 Yn ei rith un ar ei ôl.
 Nid un hwyl yn dwyn helynt,
 Nid efō yw'r Guto gynt
 Ond bod llun a bodiau llo,
 56 Gadach am ysbryd Gwido.
 Rhodiodd, megis rhyw eidion,
 Ysbryd drwg ar draws mwg Môn.
 Gwrdd wyneb, gyrodd yno
 60 Haid o offeiriad i ffo;
 Gyrrant yntau'n anguriawl
 Y naill ai i Dduw ai'n llaw ddiawl!

Ffynonellau

A—Bangor 13512, 155 B—Bangor 13829, 35 C—BL Add 12230 [= RWM 52], 80 D—BL Add 14962, 61^v E—BL Add 14965, 193^v F—BL Add 31071, 26^v G—Brog (y gyfres gyntaf) 1, 219 H—Card 1.18, 100 I—Card 1.550, 94 J—Card 4.10 [= RWM 84], 1126 K—Card 4.110 [= RWM 47], 32 L—CM 27, 280 M—CM 200, 188 N—Gwyn 5, 47 O—J 137 [= RWM 12], 225 P—LIGC 428C, 369 Q—LIGC 3038B [= Mos 130], 393 R¹—LIGC 3046D [= Mos 143], 30 R²—LIGC 3046D [= Mos 143], 203 S—LIGC 3050D [= Mos 147], 37 T—LIGC 3051D [= Mos 148], 195 U—LIGC 5269B, 289^v V—LIGC 5272C, 154 W—LIGC 9202B, 75 X—LIGC 11115B, 42 Y—LIGC 16964A, 13^v Z—LIGC 17114B [= Gwysanau 25], 426 a—Llst 55, 69 b—Llst 122, 594 c—Llst 133, 904 d—Llst 155, 68

e—Llst 166, 58 f—Pen 77, 153 g—Pen 93, 88 h—Pen 103, 16 i—Pen 152, 292 j—Pen 312ii, 61 k—Stowe 959 [= RWM 48], 5 a 175^v

Y mae rhai darlleniadau yn llawysgrifau DGdhj yn aneglur oherwydd traul. Ni nodir y rhain oni bai bod rheswm i gredu y byddai'r darlleniadau hynny, petaent yn gyflawn, yn wahanol i'r testun golygedig uchod. Ymhellach ar y llawysgrifau, gw. tt. 157–63.

Amrywiadau

1 *HKNW* yw'r cymry; *k* trystynn. 2 *d* trwy chwe gwlad; *MSYZ* am y gvtor glyn, *T* am vtto or glyn. 3 *DEFIMSVYZk* boddi a wnaeth; *ACJNPUI* Iw foddi'r aeth i draeth, *BLOQTWXbce* i foddi yr aeth i draeth, *GR¹R²dg* yw foddi ir aeth draeth, *f* i voddi 'raeth draeth, *j* [bo] di ir aeô i draeô; *BNW* di drai. 4 *h* na r nofiai; *k* noyvai. 5 *R²* ofer oer; *HK* gwneuthur, *LXe* wnewthyd; *G* ero. 6 *g* om kad heb i farnad fo; *HK* O'm câd; *ABCPUI* om kad heb i farwnad, *DE* fo'm kaid ai farwnad, *F* Fe'm caid ai farnad, *NW* O'm ca'd ei Farwnad, *O* nim kaid heb i farnad, *R¹R²* o kaid i farwnod, *j* om cair heb ei varnad; *GIMSVYZhk* ai varnad, *Jb* heb ei farwnad; *DEGIJMSVYZR¹R²hk* om kof. 7 *G* ne; *X* cimin, *d* kowrain, *g* llefain; *G* kymayn mayn, *J* Cymin maen, *Tc* kimin maen, *b* cymmyn maen; *f* main y mor. 8 *Jb* yn; *JTbcfj* llew, *g* lle; *d* llaw in mwy n y llanw; *P* llywio'r môr. 9 *d* awenyddyeth; *J* y 'Wenydd aeth ir, *k* awen ū ddayth yr. 10 *DER¹R²fgh* foddi gorff; *J* Gorph hi a fydd, *Q* gorff ef fydd. 11 *G* vchaw vanap, *LXce* vwch fy anap, *O* vwch fv an ap, *R¹R²* y chaf fanap; *HK* [yw]. 12 *A* am synwyr siwr y gŵr, *HK* Am air siwr y gwr, *J* Am simiwr y Gwr, *U* am synwyr y gwr, *Yg* am sinwr y gwr; *Ge* a gap. 13 *DEFISVZ* oi weled, *MYcg* ai weled, *R¹R²* ai welad, *d* ni welad, *h* ay welyd; *R¹* troi vn olwyn, *b* torri'n olwyn. 14 *d* [ ]r vall draeth; *Jbffc* ay, *NW* i'r, *d* rrvw; *k* wvyoll; *c* a'i fwyall o drwyn. 15 *G* gwae fee, *MYgh* gwae fi, *d* [ ]wae vivi, *k* gway fe; *BNWd* i drochi, *G* o droche; *G* drechwrs. 16 *G* bavn ynglyin; *h* ynghen glyn ai; *Q* erbyn i. 17 *DEFV* dwy och dig, *IR¹R²SZj* ddwy och ddic. 18 *g* dvllyn gyff yn y dolic; *AC-FHILPR¹R²U-Xij* dyllyn, *BGKOQTcefg* dvllyn, *J* Dylwn, *MN* dilyn, *S* dylvn, *Y* ddillyn, *Zd* dvlvn, *b* dvlwn, *h* deyly, *k* dilin; *F* ich gych, *G* ich kif, *Q* iwch giff, *T* yn kyff, *c* yn gyff, *e* yn Cuff. 19 *h* mewn alar ninav welwn; *J* [y]. 20 *H* aith; *M* ar neb (*cywiriad*: er neb), *X* ar neb, *R¹* er neb, *R²deh* y neb, *c* i'r mab. 21 *Z* mae yn kawell; *DEFISVdk* y kawell; *j* fageliaid. 22 *J* Ym mwy, *Y* mewn, *b* fwy; *J* Llwyth Min; *MY* yn y llaid, *b* ar fin llaid, *d* yma n y llayd. 23 *D* [ ]ae'n i hergod Bysgodyn, *EFVSVZ* mae yn i hergod bysgodyn, *G* mae hergod o rbiscodin. 24 *G* moell Royn yn noyfron, *k* maylron i nwyvron. 25 *Jbfgj* vo, *Qk* ve, *SZ* ef a; *h* erfyn; *GQ* fin; *ABCHKLN-QUWXei* y gwr, *G* gwir, *MR¹R²Ydghk* gwyr; *ABCHKLN-QUWXei* o fon, *G* ir afon, *d* or afon, *k* yr avon. 26 *G* [ ]da[ ]n oi [ ]diav; *BNW* Ysgaden, *J* Ysgodyn; *DEFV* yw esgidiaf, *ISZg* oi escidiaf, *M* ai ysgydiau (*cywiriad*: oi Esgidiau), *Y* ai escydiav, *bdk* yn yscidiaf; *J* Esgidiau.

27 *K* Llyma; *ABCHKNPUWi* llai mi ai gwnn, *G* llai nag a wn, *J* llais na gwn, *LXYe* llay nog wnn, *M* (*cywiriad*: llai nog wn), *c* llai nag a wn. 28 *AMWYbek* llyn; *N* Percerdd, *f* bencerdd; *C* llaw; *f* llawn o bencwn, *j* ļaun or pencun; *P* pentwn. 29 *G* kref idoedd kaer e fydaw, *d* kryff oedd kowyr wyf i ddaw, *k* kryf ydoedd y vdydaw; *ABY* kair i vydaw, *J* Crair i fydaw, *Q* ceir i fidaw, *R¹R²* karai fydaw, *Tbc* kair i fwydaw, *X* cair i fyddaw, *e* ceir i fydaw, *h* kaer y vydaw. 30 *BXcgh* kregin a llyn, *G* kregin a llyn, *J* Cregin a lun, *Q* cregin a lin, *R¹R²* kregin oi lin, *Yk* kregin ay llyn; *Jbdefj* wrth ei, *R¹R²* hyd i. 31 *EFGIMSVYZgh* y kawell, *R²* or kawell, *d* y ka [jell, *k* yn ū kawell; *R²* [cywydd]. 32 *d* ar kevdod llessowod sydd; *M* Coydod y llyswod (*cywiriad*: Ceudod Llyswod), *Y* koydod y llyswod; *Gk* lleswod, *R²* llyswod, *Zg* llaswod, *h* llasswd. 33 *A* Tann ddwr yr aeth y milwr, *G* gidar dwr maer melwr, *HK* Tan ddwr yr aeth milwr, *d* gan ddwr maer mvlwr, *g* mewn dwr y maer milwr; *BCOPUi* ddwr yr air milwr, *Jbj* ddwr ir aeth y milwr, *LNWXe* ddwr i rae r milwr, *R¹R²* ddwr y maer milwr, *a* dhwr ydh aeth milwr, *f* ddwr i raeth milwr. 34 *CNPi* gant, *D* [ ]ant; *G* add i, *H* aeth ai, *Jb* 'raeth ei, *MY* aet y, *ah* aed i, *df* i ra i, *j* yr aeð ei; *MYah* gerdd, *k* gaan. 35 *D* [ ]bu rŷd na bai rodiwr, *EFISVZ* ni bv ryd na bai rodiwr, *G* ne bvr Reid llei bv Roidiwr, *M* yn y rhyd lle i bu' rhodiwr, *R¹R²* ni by Rŷd lle by rodiwr, *Yhk* yn y rryd lle byr rrodiwr, *d* ni bv ryd lle bai rodywr, *g* na bo rryd lle bvr Rodiwr; *BHJKWX* lle bu rhodiwr, *Tc* lle i bu r rhodiwr. 36 *G* ne ader don newidior dwr, *J* Ni ada'i Dyn fenaid or Dwr, *MY* ni adair dydd oidir dwr, *d* na adai y don nodi dwr, *h* ny adair dydd newydio r dwr, *j* ni adai r [ ]fyned or dŷr, *k* ny adai r dydd oydor dwr; *BNWX* fynd ir Dwr, *DEFISVZ* ador dwr, *R¹R²* oedir dwr, *b* fyned or dŷr, *g* i dir or dwr. 37 *Ma* ond y rwymo; *Y* ond yrwymo ydrwy ymwrdd. 38 *G* ai ynvydv ai e hirddv, *MYag* ae'n bhydv ae hyrdhv, *R¹R²* ai hyby ai hyrddy, *d* ai vydo ai hyrddyo; *F* harddu. 39 *BNW* [Ei] Gyrru, *D* [ ]ruo; *EFISVZdk* ai rvo, *G* ai Rwo, *MY* ai ryo, *R¹R²* ai Rwyfo, *ff* i yrva, *g* ai yrv; *G* fydd, *MY* vry, *R¹R²* fo; *MY* oddiar; *e* faech. 40 *BQ* drwy amarch, *R¹R²* drwy gamarch, *d* dryg amarch. 41 *G* llawen fvr ir kenvigenwir; *D* [ ]awen yw'r, *EFISVZ* llawen ywr, *MYk* llawen vydd, *R¹R²*g llawen vyr, *d* llawen iw; *J* Cenfigennwr, *Y* kanvigenwyr, *k* kinvigenwyr. 42 *G* gvthioo; *cd* gwal; *DEXk* kywddav, *G* gowoidday; *G* gwir, *J* Gwr. 43 *MY* pan fo, *R¹R²* pam maer, *d* pam wnayr; *G* pam maeir barkyd, *IS* ple mae ir barkvd, *V* ple ma ir barkvt, *Z* ple maer ir barkvd. 44 *G* gayn; *d* pegwn. 45 *LXe* sy, *R¹R²*dg oedd, *c* fy; *A* capain, *LR¹R²*Xcdeg gaptan, *NW* Cad pen; *R²* yn, *X* ar; *d* henyrdd. 46 *ABCJL-PUWYbfij* pwy katerwen, *HKR¹R²*Xe pwy gadterwen, *a* pwy'r gad derwen, *d* pwy iw katterwen; *R¹R²* dros ben, *d* nei ben; *d* byrdd, *g* berdd. 47 *R²* ai llydd, *Td* a llvdd, *R¹* ai llŷdd; *j* a luð i Dafyd; *R¹* david, *f* iddaw; *ACHKLNOPUWXi* od iach, *G* ond iaich, *dj* grvdd grach, *f* grŷdd gwrach. 48 *ABCHKLNOPUWXefij* [I], *FG* o; *J* roi Gadair; *b* gadr; *ABCHJKLOPUXbefij* ar i gadach, *NW* ar ei Gudach? 49 *BCLNPR¹R²TUWXbefgi* ysbrvtt, *G* isbruid; *HK* Gydo. 50 *d* ai lladd vyth ag lvdd vo, *g* a lvdd feirdd wedi ladd

fo, *j* ai ļađ vyť ag ai ļuđ fo; *G* ai llwidd, *b* a lvdd, *k* ay llyth; *G* feith; *b* ladd. 51 *g* mewn mor hvdol. 52 *d* mae *n* y ryth yma vn ar ol. 53 *BNW* wn, *C* vy, *GJb* yn; *DEFIMR*¹*SVYZ* nid vn helynt, *e* i dwyn helynt, *k* nyd vn heynt. 54 *c* fo; *DEISVZ* mor, *G* wr, *X* yw. 55 *C* On, *j* [on]d; *AR*¹*R*²*bek* llyn, *G* llwyn; *J* [a], *MY* ai, *b* y. 56 *R*¹*R*² gedych, *a* godach, *c* Gattach; *J* un, *MYa* ag, *k* yn; *c* Gutto, *HK* Gudo. 57 *ABCHKLNOPUWXei* rhedodd, *DEFISVZ* rrodio, *Gg* Redai, *JTbcff* Rhwydodd, *d* maen rrodyo, *k* rhodyed; *d* mel; *MY* widdon. 58 *R*¹*R*²*k* drwg ymysk mwg; *M* [ar draws mwg], *Y* ar hyt ndic; *d* [mwg]; *G* moyg moyrn. 59 (*P*) Gwrthwyneb, *bf* gwyrdd wyneb, *j* [Gwr]đ wyneb; *NW* wyneb a gyrrodd. 60 *G* h[ ]d; *ABCHKNPUI* or; *OY* haid offeiriaid, *d* hayd or yfeyraid; *G* efeiriaid, *M* ffeiriad; *BFMR*¹*Yj* ar ffo, *G* e ffoo, *d* ar fo. 61 *DEFISVZ* gyran, *HJKTXbceff* gyran, *NW* Gyrred, *P* O yrrent, *Q* gyrrwch, *dk* gyren, *g* gyron; *F* yntau 'nguriawl, *JTbcff* hwythau wr gwrawl, *Q* ynte yn anghiriawl, *e* ynteu n dugyriawl, *k* hwyntay an gyriawl. 62 *ANQWc* naill ai i dduw, *CPUbf* naill ai dduw, *DISZ* y naill i dduw, *EGTVgjk* y naill ai dduw, *F* *Y* naill ai'n Dduw, *HK* Naill a'i i Dduw, *JLMOYe* naill ai dduw, *X* naill ai i dduw, *d* yn naill ai dduw; *F* ai llaw'n, *HK* neu'n llaw, *Y* ay law; *LXe* ai n ynill i ddiawl, *M* ai law ddiawl (*cywiriad*: ain llaw ddiawl); *Oj* lla; *J* Dd[iaw]l.

Teitl

A Cowydd marwnad pan haurwyd boddi gutto r glynn y mall=dra[ ], *BCPi* Dau Gywydd rhwng Llewelyn ap Guttyn a Gutto'r Glynn, *DE* Cowydd ar freuddwyd a welsai fod Gutto'r glyn gwedi boddi, *FV* Cowydd am breuddwyd a welsai vod gutto r glyn wedi Boddi, *HK* Cywydd Marwnad Gutto'r Glyn pan haerwyd ei fodd i ym Malldraeth, L.L.G., *IS* kowydd a wnaeth lln ap guttyn ir gutto or glynn tybied i fodd i fo, *JZ* am fodd i gvto or gln, *LO* kowydd marwnad i gvto r glynn pan ddoetpwyd i fodd i fo, *Me* Cowydd Marwnad i Gytto r Glynn pan ddwetpwyd i fodd i ef y malldraeth y mōn, *NW* Cywŷdd Marwnad Gutto'r Glŷn o herwydd i'r Bardd glywed neu ddychymyg ei fodd i ym Malldraeth, *Q* darnau o gywddau, *U* *K* marwnad pan herwyd boddi gvttr r glyn, *Xg* Marwnad Gutto'r Glynn ac yntau yn fyw o waith Llewelyn ap Guttyn, *a* lhewelyn ap guttyn, *b* Cyw. mar. Gutto'r Glyn pan oedd y gair ei fodd i ym Malltraeth, *c* Llyma Gywyddau Marwnad rhwng Llywelyn ab Guttyn a Gutto'r Glyn.

Olnod

*AGHIKLMOR*¹*R*²*UXZbc* llen ap gŷttyn Ai Kant, *B* Llewelyn ap Guttyn Telynior, *C-FJPTVfik* Lln ap Guttyn, *N* Llewelyn ab Guttyn; Telynior Llwydiarth: ai cant, *S* lhewelyn ap gvttn ai kant 1480, *W* Llewelyn ab Guttyn Telynior Llwydiar[ ], *d* llen ap guttyn ap Ie llyd[ ]ai *K* (*mewn llaw arall digwydd* vixit 1480), *j* lywelyn ap Guttun ap Ieuan lydan.

Trefn y llinellau

- ACHKLNOPUWXei* 1–20, 27, 28, 33, 34, 35, 36, [37–8], 39, 40, 29, 30, [31–2], 25, 26, 21, 22, 23, 24, 41, 42, [43–4], 45–50, [51–2], 53–62.
- B* 1–20, 27, 28, 33, 34, 35, 36, [37–8], 39, 40, 29, 30, [31–2], 25, 26, 21, 22, 23, 24, 41, 42, [43–4], 45–6, [47], 48–50, [51–2], 53–61, [62].
- DEISVZ* 1–10, 15, 16, 13, 14, 11, 12, 17–26, [27–30], 31–44, [45–6], 47–54, [55–6], 57–62.
- F* 1–2, 4, 3, 5–10, 15, 16, 13, 14, 11, 12, 17–26, [27–30], 31–44, [45–6], 47–54, [55–6], 57–62.
- G* 1–12, [13–14], 15–44, [45–6], 47–50, [51–2], 53–62.
- Jb* 1–14, [15–16], 17–20, 27, 28, 33, 34, 35, 36, [37–40], 29, 30, [31–2], 25, 26, 21, 22, [23–4], 41, 42, [43–4], 45–50, [51–2], 53–62.
- MY* 1–16, 19, 20, 17, 18, 21–6, 29, 30, 27, 28, 31, 32–42, 45, 46, 43, 44, 47–50, [51–2], 53–62.
- Q* 1–4, [5–8], 9–12, [13–14], 15–18, [19–24], 35, 36, [37–8], 39, 40, [41–8], 29, 30, [31–4], 25, 26, [27–8], 49, 50, [51–60], 61–2.
- R¹R²* 1–26, [27–8], 29–62.
- Tc* 1–14, [15–16], 17–20, 33, 34, 27, 28, 35, 36, [37–40], 29, 30, [31–2], 25, 26, 21, 22, [23–4], 41, 42, [43–4], 45–50, [51–2], 53–62.
- a* 1–4, [5–32], 33, 34, [35–6], 37, 38, [39–44], 45, 46, [47–55], 56, [57–62].
- d* 1–4, [5–6], 7–62.
- ff* 1–14, [15–16], 17–20, 27, 28, 33, 34, 35, 36, [37–8], 39, 40, 29, 30, [31–2], 25, 26, 21, 22, [23–4], 41, 42, [43–4], 45–50, [51–2], 53–62.
- g* 1–18, 21, 22, 19, 20, 23–6, [27–8], 29–42, [43–4], 45–6, [47–8], 49–62.
- h* 1–16, 19, 20, 17, 18, 21–6, 29, 30, 27, 28, 31–6, [37–62].
- k* 1–6, [7–8], 9–12, [13], 14–16, 19, 20, 17, 18, 21–6, 29, 30, 27, 28, 31–6, [37–8], 39–42, [43–4], 45, 46, [47–8], 49–50, [51–2], 53–8, [59–60], 61–2.

*Ateb Llywelyn ap Gutun i gywydd llateaeth Dafydd Llwyd o Fathafarn i
Werful Mechain*

- 4 Cennad wyf a wna cynnen,
Os gwir hawg ysgwier hen.
Harri a'i gwnaeth, dadmaeth da,
Bumed, hir y bu yma.
- 8 Trafael faith at Werful fain
Ddifai wych o ddwy Fechain,
Ac yno'n wir nis gwnâi'n un
Â lloer olau llawr Alun,
A Dafydd, ben saethydd serch,
Yn henwr yn ei hannerch.
- 12 Duw a roes uwch daear wen
Draw ar ddyn dŵr Eurddonen.
Nid hŷn ei weled heno
Â ffon fawr, no phan fu fo
Yn y Bryn Glas, obry'n glain,
Yn ei law, yn ôl Owain.
- 16 Meddylgar yw am ddeilgoed,
Ac fal y plwm trwm yw'r troed.
Merched ac yfed a gâr
20 Marchog oediog, ac adar.
Edrych ar ferch wych uchod,
A chan ferch ni ddichon fod.
Er hyn nid gwiw, rhyw nâd gŵydd,
24 Edrych ar anynadrwydd.
Er ei fwyn i ddwyn ydd af
Yr ateb a roir ataf.
- 28 O dwedwn i air didwyll
Ni chredai nad âi yn dwyll.
Er hyn o ffrost ar osteg,
Rhaid oedd geisio'i dwyllo'n deg.
Od af dan ddail haf â hi
32 Draw i Ddafydd drwy Ddyfi,
Pa ddiawl, pan na ddialwn,
Fy mod yn herod i hwn?
Neud hawdd ei ganfod heddiw
36 Oll yn llwyd megis Llyn Lliw.

Rhy brudd ydyw'r grudd a'r gran,
Rhyw awdr yn rhoi oedran.
40 Hynod fydd, hŷn ydyw fo,
Glog aur, no'r golwg arno:
Dwyflwydd, fel cledr y daflawd,
A chweugain aeth uwch ei gnawd!
44 Hŷn yw'r gŵr hwn no'r garreg,
Ac unoed wyf â gwen deg.
Oed am irgoed yw 'margen,
Ni wreiddia imp ar wraidd hen.
48 Celffaint o henaint yw hwn,
A gwreiddiog ac ir oeddw'n.
A bryno hen fargen faith
Obry'n ôl a brŷn eilwaith.
52 Ni wyl dros donnau Alun
Ef ei haint na'i fai ei hun.
Ni chwaddodd Duw, chwerwddydd dwys,
Wrth hwnnw, arth o Wennwys,
Pan geisiawdd, er gwahawdd gwen,
56 Wisorwy was o Urien.

*Ateb Llywelyn ap Gutun i gywydd dychan cyntaf
Dafydd Llwyd o Fathafarn iddo*

- 4 Mae gŵr i'm dirmygu i,
Mabsant mawrchwant, am erchi:
Dafydd a wnâi gywydd gwyn,
Llwyd, llew aelwyd Llywelyn.
Mawr yw baich, Cymru a'i barn,
Am waith Ifor Mathafarn.
- 8 Fy swydd, fawrchwydd, fu erchi,
Ef sydd uwch yn fy swydd i.
Ymbiliais o'm mabolaeth,
O'm blaen i ymbil a wnaeth.
12 Mwnai dalm mae'n ei dilyn,
Medd yntau, minnau a'i myn.
Mae rhôm (a mi a'i rhwymais)
Dros hyn ddyfaliadau'r Sais.
Ef a wyl ei fai a'i wall,
16 Ef a'i bwrw ar fab arall.
Mi a wyddwn, o'm addef,
Ei lid oll yn ei wlad ef
Am a gefais o'm gofeg
20 Ym Machynllaith, mau daith deg.
I Dduw y diolchaf heb ddig,
Ac i Fair ac i Feurig.
- 24 Bwriodd Dafydd, bardd Dyfi,
Ei ras oll wrth f'anras i.
Gwell fuasai pan gawsai gof,
Gras rhugl, ymgroesi rhagof.
Ymliw nid doeth, mal nod haint,
28 Â chroesan, rhag echrysaint!
Blin oedd ym, o bai'i lu'n ddig,
Boeni Dafydd bendefig;
Os dioddef, ias diddim,
32 Ei ruad ef heb roi dim,
Â'i dafod o Lan Dyfi
Ni thau ef â'm gwartháu i.

- 36 Os celaf, ys cywilydd,
Os gwingo, treiglo nid rhydd.
Tawed ef uwch tu Dyfi,
Taw tra cerddwyf fyddwyf i.
- 40 O throf i gymhortha 'rhawg,
Dafydd Llwyd a fydd llidiawg.
Pell y gwyl engyl angall
Eirchiad yn llygad y llall.
Canu i'r Cymry y caid
- 44 Cynnull ef a'i ddatgeiniaid:
Gwnaeth y gŵr, gweniaith a gân,
Gywydd fal ceiniog Ieuan;
Peris werth, er nas perthyn,
- 48 Papur ac inc fal pupr gwyn.
Nid defaid yw chwant Dafydd:
Ychen, er gwawd, uwch no'r gwŷdd!
Minnau 'n y blaenau heb log
- 52 Oni gawn oen neu geiniog.
Heb hëu y mae Powys,
Ni ad ein chwant yd na chŵys.
Eirchiaid ym fal dwy wrach deg,
- 56 Nid unrhyw ein dwy anrheg.
O chawn oen fechan anwych,
Erchi a wnâi ef farch neu ych.
Dwy dreth, megis dau druthiwr,
- 60 A'n dug hyd ar faen a dŵr:
Treth y brenin a ffiniwyd,
Y llall aeth i Ddafydd Llwyd,
A'i dreth ef, o dri thyfiant,
- 64 A droes yn waeth no drws nant.
O bu eirchiad tra chadarn,
Ysbeilio y bydd hyd Ddydd Barn.
Ni bydd Dafydd diofal,
- 68 O chaid ych ucho o'i dâl.
Erchi 'dd oeddwn arch ddiiddim,
Arched ef heb eiriach dim.
Erchi nef oedd raid hefyd,
- 72 Arched ben-eirchiad y byd!

Ffynonellau

A—Bangor 703, 20 B—BL Add 12230 [= RWM 52], 111 C—BL Add 14967 [=RWM 23], 118 D—BL Add 14969, 392 E—BL Add 31056, 64^r

F—BL Add 31085, 110^v G—Brog (y gyfres gyntaf) 1, 105 H—Brog (y gyfres gyntaf) 2, 325^v I—Brog (y gyfres gyntaf) 6, 226^v J—Card 1.550, 113 K—Card 2.40 [= RWM 26], 163 L—Card 2.114 [= RWM 7], 465 M—Card 3.2 [= RWM 27], 347 N—Card 5.30 [= RWM 65], 106 O—CM 243, 107 P—Esgair 1, 10 Q—Gwyn 1, 30 R—J 101 [= RWM 17], 427 S—LIGC 255A, 68 T—LIGC 552B, 120^v U—LIGC 727D, 228 V—LIGC 834B, 253 W—LIGC 3050D [= Mos 147], 490 X—LIGC 3057D [= Mos 161], 403 Y—LIGC 3288Bi, 12 Z—LIGC 5269B, 283^v a—LIGC 8497B, 95^v b—LIGC 19497B, 13 c—LIGC Mân Adnau 1206B [= Tanybwlech 1], 34 d—Llst 53, 446 e—Llst 55, 79 a 156 f—Llst 123, 382 g—Llst 133, 305 h—Llst 155, 54 i—Llst 156, 303 j—Pen 76, 22 k—Pen 104, 250 l—Pen 152, 281 m—Pen 198, 298 n—Pen 221, 64 o—Pen 326v, 93 p—Stowe 959 [= RWM 48], 159^v

Y mae rhai darlleniadau yn llawysgrifau CDEIVjop yn aneglur oherwydd traul. Ni nodir y rhain oni bai bod rheswm i gredu y byddai'r darlleniadau hynny, petaent yn gyflawn, yn wahanol i'r testun golygedig uchod. Ymhellach ar y llawysgrifau, gw. tt. 157–63.

Amrywiadau

1 *S* *Y* mae. 2 *E* mae s[ ]t; *M* n erchi, *Yb* am herchi. 3 *G* dda nai. 4 *N* Lloyd; *DMZI* lle; *L* aelwyd ab llywelyn. 5 *M* Marw; *h* i; *BCFMNXcp* Cymry; *Mp* om barn, *CFh* oi barn, *g* a'u barn. 6 *K* Ievan, *T* Iferdd. 7 *D* farchwydd; *M* *F* archodd y f'erchi; *C* erri. 8 *K* *E* fo sydd, *L* ef y sydd, *P* fe sÿdd; *b* [uwch]. 9 *U* im, *b* am. 10 *Z* [i]; *C* ybil. 11 *ALNg* mynai, *c* mynnau; *U* mynnai dal (*cywiriad*: mwnai dalm); *ANm* dâl; *I* dalm i maen dylyd, *Xf* dalm y may yn i dilyn, *g* dalm y mae'm dilyn; *GHQRc* mae im dilyn, *Kh* mae ni dolwyn, *BMZImp* delynn. 12 *I* minaü am yd. 13 *S* mae rhwym, *Mp* mae rof; *ANc* mae rhyngom mi, *Bal* y mae rhom mi, *YZb* Mae rhom mi; *MYb* a rwymais. 14 *CF* son am ddyvaliad y sais, *E* dlws hvn dyfaliadav sais, *a* dros hyn val dyvaliad Sais; *A* dafliadau sais, *GHRT* dyvaliadav sais, *IM* dyfaliad i sais, *K* ddyfaliad sais, *N* dyfliaday Sais, *Pi* ddyfaliadwr sais, *Q* dyfaeliadav sais, *c* dyfliadwy y Sais, *g* dyfladaur Sais, *p* ddyvaly[ ]d y sais. 15 *GHRT* efo a wyl, *M* *Ef* ay wyl, *Yb* ef a wyr, *d* efo wyl, *p* ef e wyl; *E* efo a w[ ]i fai, *I* i fo a wyl i afai. 16 *I* fo a bwrw, *Xf* afo ai bwrw; *g* *A*'i fwrw. 17 *E* [ ]er[ ], *I* Ond mi a wyddwn ym oddef; *a* minav wyddwn; *A* i'm oddef, *FHQRTd* o madde, *Kh* mav oddef, *O* er maddef, *Pi* o ymaddef, *S* am oddef, *UZgm* am addef. 18 *h* *I* bid oll. 19 *A* *Mi* a gefais, *IPYbc* *Am* i gefais; *E* m[ ]go[ ], *Il* om gefeg, *Pi* mae gofeg. 20 *V* [ ]achynllaith; *AHLNQRc* bv, *BDUVZI* mae'n, *GITd* dug, *JWYabg* am, *OPSi* vn, *m* drwy. 21 *JSWYabci* [y]; *I* tiolchaf i, *h* diolchwn heb. 22 *S* ei Fair. 23 *M* Byrr odd, *p* byroedd, *h* byrriodd; *HMR* barr. 24 *b* räs wrth; *Bl* [wrth]; *c* f'andras. 25 *BDGIMNPTUVZI* Gwell fasai, *HRedhip* gwell vyssai, *JLWYab* haws fiassai, *K* gwell a fuassai, *OS* haws fasai, *k*

gwell a fasai, *m* Gwell fyddai; *AGIJMNPQTWXf* gowssai i go, *BDUVZI* gai'n i gof, *C* gai gof, *F* gaiv gov. 26 *I* rregyl; *Mp* rogo. 27 *C* mw'nai nita mew'n oed taint, *F* Mw'nai nid â mew'n oed taint; *GTXf* ni toeth, *I* ni daith, *JLOPSWYabi* nid ta, *Kh* A doeth, *g* nid hawdd; *GHQRTc* val nod haint, *I* mae nod haint, *JWYb* rhac nod haint, *K* aml iawn daint, *PUi* aml nod haint, *S* mew'n nod haint, *a* rhag nod daint, *g* mal nad haint, *h* Aml iw n daint. 28 *CFLUXefgk* na; *D* chroese, *FQUdh* chroessav, *JOPSWYaei* chroesi, *Xfg* chroyssai, *b* chrosi, *k* chrosai, *m* chrasair. 29 *m* yn; *AEHINQRc* oedd o bae, *GT* oedd yn bai, *Kh* oedd o bai, *V* oedd[ ]o bai; *JWYb* o biliwn ddic, *U* o bai lawn ddig, *d* o bai lwyn ddig; *BDVZI* le, *K* lew; *h* llew in ddig. 30 *Gd* boni; *Mp* boini da vydd bendevig. 31 *Yb* a; *DT* dioddef i Ias, *S* dioddef yn wâs, *Xfk* diodde i hast, *JPWYabi* naws, *U* ais; *T* dyddyn. 32 *E* o, *GTdg* ai; *I* yrnad, *P* rât; *E* roddi. 33 *b* ai da fod ynglyn dyfi, *c* a dyfod o lan dyfi; *I* o lyn, *JOSWY* ynglyn, *LPUai* ynglan, *MXfgkp* ar lan, *m* fardd glyn. 34 *A* thaw, *Nm* thai; *JW* thav fyth; *I* thaw ag ni gwrthwyd i, *M* dday ef ym gwrthay i, *V* [ ]i thav eff[ ]m gwrthav i, *Yb* ddaw fyth om gwarthau î, *a* thau am gwarthau vi, *c* thai ef am gwarthaû fi, *e* thai ebh im gwarthav i, *k* thai ef am wrthai i; *BCFGLTXfgl* am gwrthav i, *U* im gwarthav i, *p* ym gwrthay i. 35 *EGHOQRtd* kilio; *ANc* cilio mae'n îs, *I* kilio os; *BDUVZI* is y cwilydd, *HQR* ys y cwilydd, *K* aros cwilydd, *g* y sy c'wilydd, *h* oes kywilydd, *m* naws cywilydd. 36 *I* gwigo; *C* dreiglo, *KNc* treinglo; *F* dreiglo di nid rydd. 37 *g* yw, *m* ddau; *AFGKNPTUXcdfghi* ty, *L* tw. 38 *A* Hy, *BDVZI* mvd, *CFPgim* Twt, *EGHIKLOQRSTXadk* tw, *JWYb* trwt, *Nc* tÿ, *Uh* tvd; *GKdh* tre, *OS* tra i; *BVI* keddwy, *CFGLTXaf* gerddwy, *DHQZR* cerddwy, *I* gerddaf, *U* gerddwyf, *gm* cerdda, *k* gwerthwy; *E* cerd[ ]ydwy i; *ACFGKNPQTcd* ydwyvi, *Bl* feddwy fi, *E* ydwy i, *Igm* fyddaf fi, *h* ydw fi, *i* wdwyf i, *k* fythwy fi. 39 *I* [O throf i gymhortha] kawg; *F* Och, *JKWYb* a; *EJWYb* thro, *F* rov, *K* thra, *Lg* throi; *h* throi gymhortha; *E* gymhorth[ ]yrawg, *Qg* gymhortha r rhawg, *CFSX* gymhortha y rawc. 40 *M* lliidiog. 41 *M* a gwyl; *h* gwel; *T* engel, *p* ingil. 42 *Xfhk* erchiad. 43 *M* a Caid. 44 *K* aed i gynyll i ddatceiniaid, *U* kynyw efo i atganiad, *h* kinnvll evo ddatceiniaid; *B(V)ZI* canai, *DV* kemayw, *M* Cynnyl; *g* fe. 45 *B(D)Zlm* a gweiniaith gân, *V* a gweiniaith [ ], *Yb* gweiniaeth o gân, *h* gwniaith A gan, *m* [a]. 46 *M* Cywydd; *h* mae; *BDVZI* am geiniog, *m* am geniog; *LSXYbkm* ivan, *g* Iwan. 47 *bm* Perais; *Kh* Gwnaeth ef werth; *Mp* gwerth; *k* ar; *CBDFKUVXZfghkl* na. 48 *i* ppyr; *OS* papvr lingc; *F* ag nis, *i* a ingk; *k* ink pupur; *p* pybyr; *OS* ynn. 49 *CFKah* Ni devaid oedd; *I* chant. 50 *M* Uchen; *Bl* a gwawd, *JWYb* ar gnawd, *M* er gwawdd, *Oa* ai gwawd, *m* a gân; *OPaim* no' gwydd. 51 *Kh* A mine yn y blaene, *k* minav or blaenav. 52 *K* ni chawn oen na cheiniog; *Mp* ũno y gawn; *Ybh* chawn; *Ybh* a cheniog. 53 *Kh* oll heb hav mae llv powys; *U* a heb hav, *g* Ac heb au, *m* Yma heb haû, *k* heb havad; *BDVZI* hav draw y mae; *OS* i bv wlâd powys, *Pi* i bv powys, *a* i bu Bowys. 54 *h* nid; *KPh* aid; *OS* adai chwant, *a* edy chwant; *BDJPUVWXYZbhfkl* i chwant, *g* eni chwant; *BDOSUVZI* a. 55 *FKgm*

Eirchiad, *U* erchiad; *Kh* [ÿm], *L* yyn; *g* dau Iwrch, *m* dwy ferch; *K* wrach hen deg. 56 *K* nid yw unrhyw i dwy, *h* nid iw vnrruw n dwy; *m* vnrihw yw'n dwy. 57 *e* [O chawn]; *M* cawn; *K* rodd; *LOPSi* vcho n anwych. 58 *KMOPSUahi* [a]; *I* a wna farch. 59 *a* drwy; *OS* dreth ag nid wy drüthiwr; *g* fal; *P* [dau]. 60 *CFPi* Ai, *LYb* am, *Mep* yn; *o* [ ]hyd; *BVZI* dvg hefyd; *L* dvg i faen, *g* dug yn hyd faen; *CFOPSXefiko* y maen; *JPSWYbi* y dwr. 61 *JKUWYabfhko* treth ir brenin, *Pim* vn ir brenin; *Pi* rannwyd. 62 *m* Oedd y llall i ddafydd llwyd; *JKMPSWXYabfghkop* ar llall; *L* ar llall i. 63 *OS* i dreth; *K* ef e droi i thyfiant; *M* o drychyfiant, *Pi* yn dri thraiant. 64 *M* *U* drows; *k* i drws nant; *Xfg* drws y nant. 65 *m* Ni; *BDUVZI* bai, *L* vn; *BDLUVZlm* eirchiad. 66 *BDVZlm* ysbeilio ddoedd fo ddydd farn, *CF* ysbeilio ddoedd vo ddydd y varn, *K* archoedd oedd hyd dydd y farn, *U* ysbeilio idd oedd fo ddydd farn, *h* archodd oedd hyd didd varn. 67 *F* Oni, *L* o. 68 *BVZI* a chwant ych fychan yw tal, *C* *A* chand ych vcho yni dal, *D* a chant ych fychan yw tal, *F* *A* chaid ych ucho yn i dal, *Kh* *A* chant ych vchon y tal, *U* a chwant ych bychan y tal, *g* *A* chant ÿch nid bychan tal, *m* *A* chant ÿch wychion i tâl. 69 *CF* Erch; *GYb* erchi i roeddwn, *IM* erchi roeddwn, *Xf* erchi i ddwyf, *k* erchi ddwyf i; *GYb* diddim. 70 *OS* eirchiad yw heb erchi dim; *E* arche e; *M* [heb]; *ANUc* erchi. 71 *g* Erchi Nefoedd rhaid hefyd. 72 *Mp* penn; *BCDMXefilop* eirchiaid, *V* eichiaid, *k* erchiad.

Teitl

ALNPm ateb ir kowydd vchod, *BDIZfl* kowydd ateb, *E* Atteb ir ymryson, *FKSX* kowydd ateb llywelyn ap gyttyn ir kowydd or blaen, *JUW* Cowydd ateb ir llall or blaen, *O* Yr ateb gan Lywelyn ap Gütün flour 1480, *T* kowydd dychan i ddafydd llwyd, *Ybci* Atteb ir Cywydd or blaen, *d* dav gowydd rhwng dd lloyd ap lln ap gryffydd a lln gytytn, *e* llewely ap gyttyn.

Olnod

A Lln ap Gutto, *BCG-JMOPQTVWYZbdfgimo* lln ap Guttyn ai kant, *DFSUap* llywelyn ap gyttyn, *E* Llewelyn ap Guttun a Ieuan llwyd, *LX* lli ap gyttyn ai kant, *N* Llywelyn ab Gvttto ai Cant, *R* Llen ab Gyttyn ai kant A.b. 1480, *c* 1480 Llywelyn ab Gytto ai Cant, *h* Lln ap guttvn ai kant vixit 1480, *k* Llywelvn ai ka[ ], *l* Lln ap Guttvn.

Trefn y llinellau

AEHNQRTc 1–42, [43–68], 69–70, [71–2].

BCDFUZI 1–72.

Gd 1–42, [43–68], 69–72.

I 1–42, [43–56], 57–8, [59–68], 69–72.

JPWXYbfik 1–34, [35–6], 37–42, [43–4], 45–52, 57, 58, 53, 54, [55–6], 59–64, [65–8], 69–72.

K 1–16, i, 17–32, [33–4], 35–72.

L 1–34, [35–6], 37–52, 55, 56, 57, 58, 53, 54, 59–72.

Mp 1–16, [17–22], 23–6, [27–8], 29–30, [31–2], 33–4, [35–8], 39–52, [53–6], 57–64, [65–8], 69–72.

O 1–42, [43–4], 45–52, 57, 58, 53, 54, [55–6], 59–64, [65–8], 69–72.

S 1–33, [34–7], 38–42, [43–4], 45–52, 57, 58, 53, 54, [55–6], 59–64, [65–8], 69–72.

V [1–16], 17–72.

a 1–14, [15–16], 17–34, [35–6], 37–42, [43–4], 45–52, 57, 58, 53, 54, [55–6], 59–64, [65–8], 69–72.

e 1, [2–6], 7, [8], 9, [10–18], 19, [20–7], 28, [29–33], 34, [35–40], 41, [42–56], 57, [58], 59–60, [61–71], 72.

g 1–64, [65–6], 67–72.

h 1–32, [33–4], 35–72.

j 1–6, [7–72].

m 1–12, [13–14], 15–72.

n 1–2, [3–72].

o [1–58], 59–64, [65–8], 69–72.

i

ni wyl dros donnau alyn
efo i haint ai fai i hun

*Ateb Llywelyn ap Gutun i ail gywydd dychan
Dafydd Llwyd o Fathafarn iddo*

Dafydd Llwyd, Ofydd y llu,
Oedd chwannog i ddychanu,
Glân wyd, Ifor Glan Dyfi,
4 Ond maint dy ddannod i mi.
O Fair, a ddaw ('mferwi 'dd wyd)
Ddialedd, Ddafydd ddulwyd?
Pennaeth hy, pana thewi
8 Â'th ddyrnu fyth arnaf fi?

Mi a rifwn mor ofer
Dy swydd â rhifiad y sêr,
12 Mal y wraig gynt, tremynt tro,
Waith rhyfedd, aeth i'w rhifo:
Oddyno rhifodd unwaith
Yn un swp ohonyn' saith.
Wedy hyn nid âi Hunydd
16 Dros saith pe bai deiroes hydd!
Un sut, neu anos iti,
Yw cael y maes o'm claim i.
Dewis ai heddwch diwad
20 Ai rhuo byth ar y bad.

Rhoist werth o arwest wrthaw
I Syr Rhys i'th lys o'th law
Er cywydd o newydd nod
24 I gymell arnaf gymod.
I ddiawl dros ado'r ddwylyw
I mi gymodi 'n 'y myw!
28 Trais amlwg yw tros ymladd
Ym wadu'r un o'm dwy radd.
Prydydd wyf, parod ddwy iaith,
A thelynor a'th lawnwaith.

Od archaf yn ddihafarch
32 Nac un mollt nac oen na march,

Eich hunan y gwnaech hynny
 Drwy frig y blaeneudir fry.
 Yr oeddit yn wreiddwych
 36 Cyn fy ngeni'n erchi'n wych,
 A heddiw heb wahoddiaeth
 (On'd gwell dy afael?), nid gwaeth.
 Tost ynn fod, testuniai fil,
 40 Unben fal cyw yn ymbil.
 Erchi a wnaft tra safwyf,
 A chlochydd i Ddafydd wyf.
 Henwn ddydd, gwnawn hynny'n dda,
 44 Awn eto i gribnowta.

Ni a rannwn yr ynys:
 Moes ran yma i Syr Rhys;
 Dilid di dy wlad dy hun,
 48 Dyrna, gwna Ddyddbrawd, arnyn',
 A dod Rys i'r deau draw
 Yn un rhuthr i'w hanrheithiaw.
 Minnau af yma'n un wedd
 52 I ddinistr y Ddwy Wynedd.
 Ag un hwyl dygwn helynt
 Un brès â'r tair gormes gynt.
 Trist iawn, wedy trwst ennyd,
 56 Wyf na bai Feuno 'n y byd:
 Parai o'r pysg, nis dysg dyn,
 Brif wledd a barhâi flwyddyn,
 Neu a'n gyrrai 'n un gwryd
 60 I'r bedd rhag diwyno'r byd;
 Ac yno, o farn Gwynedd,
 Gwyn ei fyd y byd o'r bedd!

Ffynonellau

A—Bangor 703, 24 B—BL Add 12230 [= RWM 52], 109 C—BL Add 14882 [= RWM 31], 4^v D—BL Add 14969, 397 E—BL Add 31056, 64^v F—BL Add 31085, 151^v G—Brog (y gyfres gyntaf) 2, 326^v H—Brog (y gyfres gyntaf) 6, 228^v I—Card 1.550, 107 J—Card 2.40 [= RWM 26], 166 K—Card 2.114 [= RWM 7], 500 L—Card 5.30 [= RWM 65], 107 M—CM 243, 117 N—Esgair 1, 12 O—Gwyn 1, 31 P—J 101 [= RWM 17], 429 Q—LIGC 552B, 124^v R—LIGC 3050D [= Mos 147], 485 S—LIGC 3057D [= Mos 161], 290 T—LIGC 3288B, i, 10 U—LIGC 5269B, 196 V—LIGC 8497B, 98^r W—LIGC 19497B, 11 X—LIGC Mân Adnau 1206B [= Tanybwlech 1], 36 Y¹—Llst 55, 80 Y²—Llst 55, 156 Z—Llst 123, 346 a—

Llst 133, 303 b—Llst 155, 59 c—Llst 156, 306 d—Pen 152, 259 e—Pen 198, 301 f—Pen 221, 57 g—Pen 326, 96 h—Sotheby C.2, 204 i—Stowe 959 [= RWM 48], 162^r

Y mae rhai darlleniadau yn llawysgrifau CELNQeg yn aneglur oherwydd traul. Ni nodir y rhain oni bai bod rheswm i gredu y byddai'r darlleniadau hynny, petaent yn gyflawn, yn wahanol i'r testun golygedig uchod. Ymhellach ar y llawysgrifau, gw. tt. 157–63.

Amrywiadau

1 *BKUY*¹*Y*²*di* o vodd y llv, *C* offydd y llv, *Mf* da Ovydd llv, *e* dofydd y llû. 2 *Y*¹ maint dy dhychant y mi; *e* wyd chwannog; *E* i y[ ]v, *FOX* i ymddychanu, *Mb* im ddychanv, *e* im dychanû. 3 *EF* Glan wyt; *TW* Ifan; *CDMSVZe(h)* glyn dyfi. 4 *EFGHOPX* onid maint danod i mi, *L* onid maint d'anglod i mi; *A* d'anglod, *BKud* dy ddirmig, *C* ddyddanod, *ITW* dy amod, *Rc* dy anod, *ai* dy ddychan, *e* oedd ddannod, *g* oedd danod. 5 *Y*¹ [O Fair a ddaw]; *N* fair daw, *c* fair dvw, *e* fair dda; *Bd* am y ferw ddwyd, *CDIRSTZag* am ferw i ddwyd, *JUi* am ū verw y ddwyd, *K* am y ferw i dwyd, *Nc* ofered wyd, *V* r verw yddwyd, *W* am ferw ir wydd, *Y*¹ oferwr ['dd wyd], *b* dyfredd wyd, *e* ymferwi 'ddwyd, *h* overw yddwyd. 6 *e* o ddialedd; *BUD* ddialedd ar ddafydd, *S* ddialedd i ddafydd, *Z* ddialedd i Dafydd, *g* dialedd yt tafvdd; *RTVWab* dafvdd; *b* ddvllwyd, *g* dvlwyd. 7 *Ci* pennaeth wyd, *Dg* penaeth wiw, *IR* pennaeth wy, *Jbe* pennaeth hoyw, *SVZ* penayth wyt, *TW* peniaeth wyt; *TKWa* pam. 8 *Bd* ath ddyrnv fydd, *C* ath hyrmygv vyth. 9 *BUD* Mi a rof yt beth mor ofer, *L* [ ]ja rof mor ofer, *b* mi a ryfes mor offer; *AEFOXch* myvi a rof, *CDM* mi a riva, *GP* mi a roddaf, *HKai* mi a rof yt, *IRTVW* mi a rof rrac, *J* mi a rifais. 10 *AO* fy; *Y*¹ [Dy swydd â]; *IRTVWg* swydd fal, *O* swydd yw. 11 *L* [ ]l y; *F* mal gwraig; *Y*¹ [Mal y wraig gynt]; *AEFGLOPceg* kynt; *E* tremynt[ ]o; *IRY*² dremynt dro, *TW* dreinynt dro, *a* dremynt draw. 12 *IRTW* rhy ofer, *M* waith rhyfawr, *V* waith over; *b* ryffedd; *C-HOPE* i, *KSZ* oi, *b* ei. 13 *IR* o dyno, *TW* a dynodd, *h* oddyna; *Ab* o ddyno i rrifodd, *C* yno i Rivodd, *E* oddiyno rifodd, *F* Oddiyno ei Fodd, *H* y ddyno rhifoedd, *L* [ ]ddyno i rhifodd, *M* honn a rifodd, *X* oddiyno i rhifodd, *i* Oddyno rivoedd; *C* yn waith, *EF* sonwaith, *M* ar vnwaith. 14 *K* vn svt, *V* vn swm, *W* yn swp, *ai* un syd; *H* o henyn, *V* o onvn. 15 *SVZ* gwedi; *Y*¹*Y*² [Wedi hyn nid]; *KQUa* hyny; *i* ny dwyd; *K* yw, *Y*¹*Y*² yn; *TW* yn i Dydd; *BHKMNOY*¹*cd* henydd, *F* chynnydd, *Y*² heinydh, *e* henyd. 16 *C* o, *HK* tros; *F* [saith]; *F* ped vai, *AL* pe cay; *C* od, *e* hyd. 17 *Aae* anhaws. 18 *BKMUD* cael, *P* y cael, *i* yd gael; *F* Cael penoes om; *H* i mae; *Ci* am; *BCKUdi* cwlwm, *TW* blaen. 19 *H* a; *H* dowaid. 20 *Y*² [Ai]; *O* rhwyfo, *g* Rva; *Y*² [byth ar y bad]; *BKUVZad* ai rhy bad, *CS* ai rybad, *D* a Ry bad, *H* ar i baid, *M* hir heb wad, (*D*)*eh* a rrybad, *g* air heb wad. 21 *A* Rhoddaist werth ernest, *BUD* Rhoist di werth rhuaist, *EGOP* rhoist werth ernest, *F* Roist nerth ernest, *H* rhoest nerth a gnaist, *K*

roisd dy nerth rrvaisd, *L* rhoddest werth ernest, *Nc* rhoes werth ag arhoest, *X* Rhoddaist werth ernaist; *CDIMQRSTVWZ*aeg a rhuaiſt wrthaw; *H* wrthiaw. 22 *H* a syr rys yth lys ath law; *ADEFLNOQSVXZ*ce oth lys ath law, *BUD* ath lys ath law, *IKRTW* ith lys ath law, *g* ath lys oth law. 23 *JMSZ*b am; *g* er kael[ ] ydd newydd; *C* [ ]chowydd, *e* [ ]gowydd; *DV* cywydd newydd ai nod, *H* kowüdd oi newüdd oi nod, *M* gowydd newydd o nôd, *SZ* gowydd newydd oi nod; *GIJNPQRTbc* oi, *W* ai, *a* o'r. 25 *C* [ ]wl dros; *EF* ddail, *S* diawl; *TW* dro; *DIJMNRTVW*aceg wadvr, *b* wadr; *C* dwyliw, *i* ddwylwy. 26 *X* Im' gymod fyth yn dy fyw, *a* O'm bodd im' gymodi'm byw, *i* ymi kymodi ū mwy; *AEFLO* gymod; *K* gymodi mwy, *SZ* gymodi y myw. 27 *C* [ ]ddvw dros[ ]; *ALX* Trais aml i dduw tros, *D* traws ymliw ym tros, *EGMOP* trais aml niwr ddûw tros, *F* Trais amyl yw tros, *H* trais aml i ddiawl tros, *IR* trais aml ni üwr ddûw tros, *Jb* draws amlwg nywr dddw dros, *Q* trais amyl nywr dd[ ], *TW* trais aml nû iwrrdduw tros, *V* trais ymliw niwr tros, *Z* traws amlwg niw'r dddw tros, *a* Trais amlwg niwrdduw tros, *e* Trais aml nvw'r ddûw tros, *g* trais amlwc ne tros, *i* trais amlwg wrddyw tros; *B* yw troes, *Kd* ym troes, *U* am troes. 28 *Ha* wadü vn; *W* am. 29 *E* pryddvd parod ddwy[ ]; *F* Prydydd parod; *JK* wyf i parod; *A* parodaith waith, *C* parod dwy iaith, *L* parodedd waith, *Nc* parodaidd waith, *OX* parod o iaith, *g* parodaidd iaith. 30 *ALX* telynior wyf at lanwaith, *X* Telynior wyf at lownwaith, *Y²* [A thelynor a'th] lhawnwaith; *b* a thelyor. 31 *Nc* os; *I* erchaf, *d* arch; *C* dihavarch. 32 *IJRTWb* nag oen na mollt nag vn march; *F* wn mollt; *H* na gown na march. 33 *J* a chynen; *b* ych ven *I* gwaech, *g* dy hvanan i gwnavd; *BUD* y gwnewch, *CS* chwi a wnaech, *D* chwi a wnech, *Fc* y gwnaeth, *HV* chwi naech, *Re* y gwnech, *Z* chwi a wnaeth. 34 *Y²* [Drwy frig y]; *H* flæn; *a* frig blaeneudir; *BUD* y deheudir; *Y²* [fry]. 35 *Jb* *I* roedd ef, *TW* yr oeddwyd, *Y¹* [Yr oedditi]; *ALX* yn ireiddwych, *a* yma'n wreiddwych, *e* yn wareiddwych. 36 *TW* Cyn ein geni yn erchu nych. 37 *Y¹* [A heddiw heb] gwahodhiaeth; *TW* ai; *Ci* heb whoddiayth, *M* ith wahoddiaeth. 38 *AJL* Nid gwell; *b* i afel; *g* gwell yw dafael nid g[ ]. 39 *g* ond tost; *C* trist, *H* tyst; *Y²* [Tost ynn fod]; *AX* i'm, *V* vn, *CEFMSZa* oedd, *TW* im, *Nc* iawn, *e* yw; *AEFLMOXY²* testynau, *BUD* tystvnieu, *C* tostyriav, *H* testennaü, *J* testiau, *K* tesdvnie, *SZ* ystyriav, *c* testynie, *g* testdyn; *N* testy nid fil, *e* tystia i fil. 40 *AL* vmben yn Cowen ymbil, *D* vmben akw yn ymbil, *b* vmben val kowen ymbil; *C* akw yn ymbil, *EFM* ar gywen ymbil, *GNOPXc* yn gowen ymbil, *H* y gwlad yn ymbil, *IJRTVWae* fal kowen ymbil, *g* bob vn yn ymbil. 41 *M* erchi wnaf i dra archwyf; *a* trei safwy, *b* tre safwyf. 43 *F* Hemon, *b* Ennwn; *b* gwnawn yn dda, *CIJQRTVWc* gwnawn hyn yn dda, *SZ* gwnawn hyn o dda, *e* a hynny'n dda. 44 *H* ag awn; *e* atto, *g* aeto; *Y¹* ribinawtta. 45 *bg* ni ranwn. 46 *JNUabcgi* a moes rann yma y syr Rys; *Bd* a moes rann ym, *IRTW* moes yma ran, *K* moes i ran. 47 *Qa* dylid ti; *B* dilid dy wlad. 48 *AL* dyrna hyd, *EFGOPQXe*i dyrna val, *b* dyrnod val; *Ha* a dyrna ddydd brawd arnün, *J* dyrnod fal breyddwyd arnyn; *g* ddyddbrawd arvn. 49 *J* dos Rys yn y Deau, *b*

dod R yn y deav. 50 *AX* hyn a rhythr, *C* (hwr rvthvr!), *D* yno i Rvthr, *EF* hvn arvthyr, *GOP* hvn a rhythvr, *H* hwn a yn rhethür, *IJSZbg* hwn ai rvthr, *L* hÿn a Rhythr, *M* vn a rhvthr, *N* hvn a rhvth, *Q* hwn a rrvthvr, *RTWe* hwn ai rrvthr, *V* i ddwyn rhûthr, *i* yn vn rith; *BJKUad* i anreithiaw, *DEFHMOXZc* yw anrheithiaw, *TW* yn anrheithiaw, *b* ei hanreithiaw, *g* yw n Reithiaw, *i* y anreithiaw. 51 *C* mine af o ddyma yn vn wedd, *D* mi af yna fv vnwedd, *D* (*cywiriad*: finneu af a fu un wedd), *EF* mine a af yn vn wedd, *Ha* a mine af yn vn wedd, *K* a mine af yma vn wedd, *M* a minav âf om vn wêdd, *N* Minnav a af yma vn wêdd, *SZ* mine af o ddiyma vn wedd, *V* mi a yma yn vn wedd, *e* Minne wnafl yma'n vn wedd; *BIRTUWcd* yma vn wedd. 52 *e* Oer ddinystr ar ddwy wynedd; *Q* ddvnyst, *a* ddiwest, *i* y ddinystr; *B* dwy. 53 *C* dig yw yn hwyl digwn helynt, *JMb* vn hwyl ydym vn helynt, *Nc* vn hwyl i dygwn helynt, *TW* ag un hwyl y dygwn helynt, *g* vn hwyl dygwn helynt; *DSZ* dic yw n hwyl, *EFLOX* ag yn vn hwyl, *Ki* ag yn hwyl, *a* Yn un hwyl. 54 *K* yn bres fal y tair, *Y²* [Un bres] y tair, *i* yn bres val tair gynt; (*A*) tres, *W* bris. 55 *H* iawn wyd wedü trwst, *M* iawn ynn trwstan, *T* iw wedi'r Trwst, *W* yw wedi'n trwst; *CDINRSVZce* wedir trwst, *Jb* gwedi n trwst. 56 *ALX* wyf am bath o fewn y byd; *CDMe* yw, *SVg* oedd; *a* Beuno'n. 57 *CSZ* ne or pysk pan nas dysg dyn, *DV* parai or pysc pannas dysc dyn, *M* a wnai r pÿsg mwyaf dÿsg dÿn, *e* A wnai o bysg nid dysg dyn; *ALX* parod, *Jb* A wnai; *BKUd* [nis dysg dyn]. 58 *CDM* i byrhav, *Fa* a barai, *H* a berü, *Jb* I bara, *i* ü byrhai. 59 *DIJRTVWbg* nev n gyrrv, *SZ* an gyrai; *A* gyrrai'n gwryd, *BKUd* gyrrai mewn gweryd; *SZ* yn yn gweryd, *b* yn y gweryd; *EFHMNce* gweryd. 60 *IR* i bedd; *C* rag diownaw yr, *D* Rag in ddiwynaw r, *IMTVWRg* o ddiwyno r, *J* o ddiwynor, *S* rac dd diwynor, *b* o ddyffwyno r. 61 *W* yno farn; *ALX* o faen, *BKUd* fo farn, *C* vo a gân, *DEFNVceg* y marn. 62 *AL* or byd ar bedd; *B* bydd.

Teitl

ABKNUd llyma ateb ir kowydd vchod, *DHZ* kowydd ateb i hwn, *E* ateb ir ymryson, *FM* Yr Atteb gan Lywelyn ap Gvtün, *IR* Cowydd arall ar yr vn destyn, *J* Atteb etto iddo yntef gan Llywelyn ap Guttyn, *LX* Llyma r pedwerydd yn ateb ir trydydd o waith Llen ap Gutto, *S* kowydd ateb llywelyn dylinior, *TWc* Atteb ir kowydd or blaen, *Y¹Y²* lhywelyn ap gyttyn, *e* Atteb ir Cowydd vchod o waith Llyw[ ] .

Olnod

A Ll. ap Gutto, *BCDVdi* Lln ap Güttn, *EF* Llywelyn ap Guttyn ap Ieuan Llwyd, *GHIKN-UWZaceg* lli ap gyttyn ai kant, *L* Llywelyn ab Gytto ai Cant, *M* Llywelyn ap Gvtvn ai Cant. Terfyn yr ymryson a fv rhwng Dafydd Llwyd Llin ap Grüffydd a Llywelyn ap Gvtvn Delynior, *X* 1480 Llewelyn ab Gytto ai Cant, *b* lln ap guttyn ai kant 1480.

Trefn y llinellau

AE-HLOPX 1-4, [5-8], 9-44, [45-6], 47-62.

BCDIKRT-WZadeg 1-62.

Jb 1-32, i, 33-4, 41, 42, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 43-62.

M 1-4, [5-8], 9-20, 22, 21, 23-62.

NSc 1-26, [27-8], 29-62.

Q [1-12], 13-27, [28-41], 42-4, [45-6], 47-62.

*Y*¹ 1-2, [3-4], 5, [6-9], 10-11, [12-14], 15, [16-34], 35, [36], 37, [38-43], 44, [45-62].

*Y*² 1-2, [3-10], 11-12, [13-14], 15, [16-19], 20, [21-9], 30, [31-3], 34, [35-8], 39, [40-53], 54, [55-8], 59-60, [61-2].

f 1-2, [3-62].

h 1-20, [21-62].

i 1-20, [21-4], 25-38, [39-44], 45-58, [59-60], 61-2.

i

Erchy a wnai tywarthawr^a
ychen a meirch a chwn mawr.

^a*J* wnai y tywarchawr.

Ceisio talu dyled

Dwy wlad a dâl dyledion:
 Yta'r Mars, wyna tir Môn.
 Ym nid oes, mwy no diswr,
 4 Yn rhydd ond y dydd a'r dŵr.
 Nid rhydd man ym Morgannwg
 Os diawl Gwent sy'n dala gwg.
 Dewised Went a'i rhenti
 8 Os bodlon gwŷr Môn i mi.
 Tros gywydd, trymwydd trom wedd,
 Trois ar gân teirsir Gwynedd.
 Ni ddygaf, foneddigion,
 12 Delyn mwy ond hel ŵyn Môn.
 Pob gwrêng ei oen, damwoen dig,
 Pwn defaid pob pendefig.
 Mae ym ŵyn yn Llannerch-y-medd,
 16 Mae ym wyna mam Wynedd.
 A'i gatel boddes Guto,
 Uwchlaw'r tir uchel yw'r to.
 Brys am ben gwŷr y brenin,
 20 Bro sir Gaer, brwyswyr gwin.
 Hwynt a rodden', hwnt ruddaur,
 Bob un ei oen be bai'n aur:
 Rhai'n gornogion ohonynt,
 24 Rhai'n dduon, rhai'n wynion ynt.
 Taer wyf ymysg tyrfa a medd,
 Trais enw oll tros Wynedd,
 O'r llawr pella' llawr y llyn
 28 Drwy'r barrug i dir Berwyn.

Acw o fôr y cyfeiriaf,
 Caergybi hyd Ddyfi 'dd af.
 Y mae fy ffin, myn fy ffydd!
 32 Ar fryniau sir Feirionnydd.
 Ni'm hoeda neb a'm hedwyn
 Nac islaw nac uwchllaw llyn.
 'Rhoi defaid', medd rhai difwyn,
 36 'Beth a dâl bythaid o ŵyn?'

Pum hugain yr ugeinoen
 O bai bum ceiniog bob oen.
 Rhaid i mi roi, mi a'm mach,
 40 O'm wŷn gant am un geintiach.
 Am fy ngham, tra fŷm wamal,
 Gwynedd wŷr duedd a dâl
 Fal Morgannwg am dalu
 44 Ffin Dafydd am Forfydd fu.
 Minnau, y deau ni'm dwg,
 Gwynedd yw fy Morgannwg.
 Ni bydd, o ddefaid i bob un,
 48 Deuddeg o ddefaid uddun'.
 Nid anos ym, llym er llog,
 Garu'r gwan, gyrrwr geiniog.
 Pe caid tri llonaid troell hen,
 52 Guto 'nghâr, gut yng Nghorwen,
 Fleiddiaist, ef a'm gwnâi flwyddyn,
 Ficsys, yn rheidus er hyn.

Er blined ym, ddeurym ddig,
 56 Draw eu gyrru drwy Gerrig,
 Ni rowch ym Mhowys, lwys wledd,
 Un geiniog am wŷn Gwynedd;
 Ni wnewch gost dalu drostun':
 60 Chwychwi a'u cyrchwch eich hun.
 Mae porthmyn dyffryn a dâl
 Yn ddidwyll ym â'r ddeudal.
 Mae i'm bryd fal am briodi,
 64 Diolch, wŷr, diawl êl â chwi!

Ffynonellau

A—Card 2.114 [= RWM 7], 436 B—J 139 [= RWM 14], 83.

Ymhellach ar y llawysgrifau, gw. tt. 157–63.

Amrywiadau

1 *A* dylodion. 2 *B* mars a wna; *A* wna. 5 *B* yn. 6 *B* dal i wg. 9 *AB* trimwydd. 10 *B* troes. 14 *AB* ol; *B* pon. 17 *A* mae yn gvtto boddes gvtto. 20 *AB* brwisswyr i gwin. 24 *A* wnion. 27 *A* llawr llyn. 33 *A* min, *B* myn. 39 *A* rroi; *B* rho a mi amach. 40 *B* am wyn gant an ymgyntach. 45 *B* nyn. 51 *A* hyn. 53 *B* fleiddiaist; *B* gwna. 60 *B* ich hün. 64 *B* wŷr yn dal i chwi.

Teitl

AB kowydd kymhortha i dir mon ag i holl wynedd.

Olnod

AB llywelyn ap gvttvn ai kant.

Dychan i Abad Enlli

Dafydd o ddyffryn Dyfi,
 Duw'n afrwydd rhag d'awydd di!
 Llawer dydd â'th gywydd gwan
 4 Y'm twyllaist o'm tŷ allan
 I gerddetri, gwae'r ddeutroed
 O'r awr y'th welais erioed!
 Iangwraidd oedd fy ngyrru
 8 Yn llaw ddiawl i Enlli ddu,
 Man ni chaid er eich mwyn chwi
 Na hybarch farch na hobi.
 'Drink ale', meddai mab Alis,
 12 'Broder sit, et bred or chese'.
 Oer rhag llaw y'm croesawodd,
 Abad heb roi'n rhad un rhodd.
 Abad Enlli bidynllaes,
 16 Abad yn Llŷn, abid llaes;
 Ni thyn, er na glaw na thes,
 Ei bidyn o'i abades!
 Abad hwit-hwat llygatgoch,
 20 Abad a fyn bwyd i'w foch.

Ffynonellau

A—BL Add 12230 [= RWM 52], 124 B—BL Add 14996, 83^v C—BL Add 31071, 34^v D—Card 4.156 [= RWM 64], 620 E¹—LIGC 836D, 45 E²—LIGC 836D, 166 F—LIGC 3038B [= Mos 130], 394 G—Llst 53, 306 H—Pen 115, 6 I—copi a godwyd o glawr *Y Gymraeg yn ei Disgleirdeb*, T. Jones ([Llundain], 1688)

Y mae rhai darlleniadau yn llawysgrif H yn aneglur oherwydd traul. Ni nodir y rhain oni bai bod rheswm i gredu y byddai'r darlleniadau hynny, petaent yn gyflawn, yn wahanol i'r testun golygedig uchod. Ymhellach ar y llawysgrifau, gw. tt. 157–63.

Amrywiadau

2 *E¹E²* rhown afrwydd; *CGH* darwydd, *D* daflwydd. 5 *C* I gerddetwr. 6 *CGI* Yr awr. 7 *ABDFHI* angwraidd, *CG* anwraidd; *C* yt vyngyru, *G* yt fynyrv. 8 *B* llo; *E¹* lla i ddiawl, *E²* llu' ddiawl. 9 *CE¹E²G* na. 10 *BDF* yn hybarch. 11

AH dringc al meddai fab Alis, *BF* drink ale meddai fab alis, *CG* drink al heb y mab alis, *D* Drink aûl meddau blant Aulis, *E¹E²* drink all meddau mab Alis. 12 *A* brod yn say our bread or shis, *B* brogher oer bred and cheeses, *C* Brwder vêr bred ar vis, *D* Bragher oêr a bred and cheese, *E¹* brodyr say owr bread or shis, *E²* brodyr say our bread or shis, *F* broder say (chew *ar ymyl y ddalen*) our bread and cheese, *G* brwder sae y bred ar sis, *H* brwder sytt eat bred and sîs. 13 *A* karsawodd, *E¹* Croysafodd. 14 *H* ni roe n. 16 *E¹* Abbot yn llun ai bidin llaes; *ACE²GHI* bidin llaes, *D* abad llaes, *F* bidin (*cywiriad*: abid) llaes. 17 *CG* vn ni thynn er glaw na thes, *E¹E²* Abot ni thyn ar law na thes, *F* ni thin er [na] glaw na thes. 18 *AE¹* moi bidin. 19 *AE¹F* Abad kytt kat, *BDHI* Abad gütt gatt, *C* Abad hwit whot, *E²* Abbat kit gat. 20 *I* Abad a roe bwyd i foch; *E¹* fyn roi bwyd; *AE²F* fwyd; *H* bwydo i foch.

Teitl

ABG darn ko. I abad enlli, *CH* Abad Enlli, *D* Llymma i dechraü Gogan I abad Enlli, Eisiaü bod Gartre pan ddaeth: D: G: I edrych amdano, *F* darn o gowydd'r Abad.

Olnod

A cais ychwaneg, *B* dafydd, *C* cesiwx y gorphenad Ll ap Guttyn a gant medd Moses Williams, *E¹* Lewelin Da. Lloyd ai Cant, *E²* Llywelyn Dafydd Llwyd ai kant.

Trefn y llinellau

AF 1–20.

BD 1–14, 16, 15, 17–20.

CG 1–10, 15–20, 11–12, [13–14].

E¹E²H 1–14, 19–20, 15–18.

I 1–8, [9–14], 15–16, [17–18], 19–20.

Moliant i berson Llanarmon a dychan i berson Selatyn

Person Llanarmon, llawn ŷn'—daioni,
 Dwy einioes i'th galyn;
 Person brat o Selatyn
 4   Â isgil y ddôr os gwŷl ddyn.

Ffynhonnell

LIGC 3039B [= Mos 131], 728.

Ymhellach ar y llawysgrif, gw. td. 161.

Darlleniadau'r llawysgrif

1 yn / ddaioni.

Teitl

Englynn moliant i berson llanarmon yr hwnn a groessawai y prydiddion
 atto: a dychan i berson Silattyn am ymgelw yn ei dy: rhac kroesawy y
 prydiddion yw dv.

Olnod

llyn ap Gvttvn.

Cwyn ynghylch ffyrdd geirwon

Tra fwy', tra fallwy' trwy fwst,
 Â'm ceffyl, gwân cryman crest,
 Ni bydda' lawen, gwengast,
 Tra welwy' wtra wilost.

Ffynonellau

A—Bangor (Mos) 6, 98^r B—BL Add 14934, 7^v

Ymhellach ar y llawysgrifau, gw. tt. 157–63.

Amrywiadau

2 *A* mi am; *AB* gavan, (*B*) gwan. 3 *B* byddai; *B* gwên gêt.

Teitl

AB dim teitl.

Olnod

A lln ap gvtyn ai kant, *B* Lln ap Guttyn.

Atodiad i
Lewys Môn i Risiart Cyffin, Deon Bangor,
ynghylch Llywelyn ap Gutun

- 4   Gwae'r un a ddug i'r ynys
                    honsel wan henwas i lys.
                    Y mae delor i'm dwylaw,
                    ac a wnaeth drwg i'w nyth draw;
                    a'r drwg mawr a drigai'm Môn—
                    och Dduw—gyda chwi, Ddeon.
8   Llywelyn goegddall olwg,
                    drem iâr ar y glwyd, a'r mwg,
                    y mae'n eu bwrw, mewn ei bais
                    obry'm Melwern, bob malais.
- 12   Gwnaeth Suddas, galanas gwledd,
                    werthu'i Dduw wrth ei ddiwedd.
                    Y Deon hael, hyd yn hyn,
                    chwi a goeliech i'ch gelyn:
                    gwae wr doeth a gredai i was
16   gwedi methu'i gydmeithas.
- 20   Fo'th welai, be bai'n y bedd,
                    drwy'i hun gyda rhianedd.
                    Taerodd ef arnad hefyd
                    garu merch. Oes gair ym myd?
                    Mwy cennyd, fal mwg henaur
                    am d'air, sant, nog am deirs aur.
24   Ni cheraist ferch, o haerwyd,
                    ond hen lyfr fal Antwn lwyd.
                    Och, wr, ond truan na chaid
                    luddio i un ladd ei enaid?
- 28   Nid oes ar y llwynog, o daw,
                    ond ei groen wedi-r grinaw.
                    Ni bu gwatwar mab Gutun
                    heb ystad a bostio un:
                    ni ofynnwyd i fyny
32   oni roed hwn yn wr tŷ:
                    rhai'n dwyn gwin—nis rhoen dan gêl;

rhai'n bennoeth i'r hen banel:
 36 gŵr â chawg a gyrchai was
 i ddwyn dŵr i ddyn dyras.
 Y ddihareb ni ddorwn,
 ac y sydd agos i hwn:
 40 fo âi'r afr wrth ei ffafriaww
 oll ar draws yr allor draw.
 Band drwg—torri'r bont ar hyn—
 nad âi wrsib i dersyn?

44 Caru merch dan wallt cwyr mân
 nis gweles hyd nos Galan.
 A phwy'r Ystwyll yn ffrostiw,
 yn cynnig dryll ceiniog draw?
 48 Pan dybiodd—brwysgodd i'r brig—
 gael annerch i'w galennig,
 tros y ddôr y trawsai ddyn
 is ei wegil â soegyn.
 52 Gwag iawn oedd: gogan a wnâi
 i Ddwynwen pe 'mddiddanai.
 Oes ferch ar a weles fo
 na chawsai cyn ei cheisio?

56 Mab Gwilym gynt heb glaim gwŷr
 a garasai gwawr Rhosyr:
 fo wybu ffair am fab ffôl,
 fal y bu i fol y baeol.
 60 O doeth dyn ffals at Alswn
 i neges ail y gwas hwn,
 a beio fyth na bai Fôn
 gwedi'i glosio'n goed gleision,
 64 pe câi'r ferch i 'mannerch mwy,
 gwd meddw, yn Nugoed Mawddwy,
 ni ddô i Wynedd, na'i ddynion,
 os rhô ben ei fys ar hon.

68 Fy nghwnsel i Lywelyn
 yw rhoi rhaith: rhywyr yw hyn.
 O bydd hir heb ddiheuraw
 ei ddwy glust a ddwg i'w law.

Atodiad ii

Ateb Guto'r Glyn i ddychan Llywelyn ap Gutun

Mae llef oer mal llifeiriaint
Malltraeth yn seithwaeth no saint.
Myfyrio mae oferwr
4 'Y marwnad i, marw'n y dŵr.
Llywelyn ap Gutyn gall,
Ai llai'i ferw no'r llif arall?
Telynior, tâl awenydd,
8 Trwytho beirdd mewn traethau bydd.
Gwir gywyddol. gwageddwr,
Gwas gwych, pwy megis y gŵr?
Ei fin oedd ddigrif a iach,
12 Ei ddwy grafanc ddigrifach.
Och ym, ond doeth a chymen
Oni bai win yn ei ben?
Diod a wnâ'r tafod doeth
16 Droï'i ben ar y dŵr beunoeth.

Ef a welai fy eilun
Mewn dŵr hallt ym Môn drwy'i hun,
Yn Llwydiarth y naill ydoedd;
20 'Y moddi; ai meddw oedd?
Gwin Cynfrig, wyrennig rodd,
A gwin Huw a'i gwanhaodd.
I lys Huw Lewys a'i lawr
24 Y dôi lanw i delyniawr,
A thybio, er clwyfo clêr,
Y dôi lif hyd y lwfer.
Rhyfel meibion Llywelyn
28 Y rhai a'i llawnai â'u llyn.
Rhuo a wnâ'r Cymro cau
Rhof a'r tân, rhifo'r tonnau.
Mae'r taeru, man y tiriwyf,
32 Mai lledrith ym Malltraeth wyf;
Bod ynof, bywyd enwir,
Bysgod yn dyfod i dir;
Bod moelrhon i'm dwyfron deg
36 Neu f'ellyll yn y falleg.

Ef a'm gwyliai, f'ymgeledd,
 Ac yn y môr y gwnâi 'medd.
 40 Mewn môr y myn ym orwedd;
 Mae'n chwannog i'm clog a'm cledd.
 Ef a'm claddai mewn clai clyd
 O chât f'aur uwch y foryd.
 44 Ef a'm crogai, ni wnâi nâd,
 Yn Rhosyr er fy nhrwsiad.

A breuddwyd heb arwyddion
 A welai'r mab ar lawr Môn.
 'Y moddi hwnt, meddai hwn;
 48 Er boddi, gŵr byw oeddw'n.
 O syrth y breuddwyd nos Iau
 Wyl Non a welwn innau,
 Ef â'i olud o Felwern
 52 Gan lif i ganol y Wern,
 Ac yntau yn ei neuadd
 O fewn lli, a fon a'i lladd,
 A'r ddwy Efyrnwy arnaw,
 56 A môr drwy'r Cymerau draw.
 Fy mryd, pan fo marw o wall,
 Fwrw'n y dŵr farwnad arall.
 Awn ninnau'n dau, f'enaid oedd,
 60 (Nef i'r meirw!) i nofio'r moroedd.
 Os i uffern y'n bernir,
 Enilled ef y naill dir,
 Os i nef, haws yw nofiaw,
 64 I Fôn y try f'enaid draw.

Atodiad iii

*Cywydd llateiaeth Dafydd Llwyd o Fathafarn i Werful Mechain
ac i yrru Llywelyn ap Gutun ati yn llatai*

Claf wyf eisiau cael y ferch,
Dwyn unwaith i'm dyn annerch,
Gwerul, ferch ragorol fain
4 Hywel Fychan, haul Fechain.
Pa dir, gwn pwy a dariwyd,
Pa le draw, pa wlad yr wyd?
Hwyliaist fal yn un helynt,
8 Gwn gof chwedl y fargen gynt,
I adwedd ydd âi eidiawn,
Neu hydd gwyllt bonheddig iawn;
Er bwrw gwalch i'r wybr gylchoedd
12 E ddaw i'r un llaw ydd oedd.
Ni ddout ti rhag dy sbïaw
Led dy droed o'th lety draw.
Ni chawn dy gydfod, tro trig,
16 Mwy no didro Brawd Odrig,
Na pha fan y cawn d'annerch,
Na pha'r sir, ni phery serch.
Gollyngaist, gwall o angof,
20 Rai ar a'th garai o'th gof.
Gollwng, perhôn a'i gollï,
A wnaflatai i'th dai di,
Ar draws llif, ag ysgrifen,
24 Brynhawn hwyr fal brân Noe hen.
Llywelyn gerdded-ddyn gwael
A ddanfonaf, ddyn feinael,
Gŵr a fedr wrth roi dedryd,
28 Meddan', bedwar ban y byd.
Ceinioca bu'n gynta' gwaith,
Yta ac wyna ganwaith.
Ef a ddaw, er anfodd un,
32 Ag ateb, Fab y Gutun.
Diwydiach, felly dwedynt,
Fydd gwas wedi'i faeddu gynt.
Y cenau gyda'r cynydd,
36 Ei arfer, pan faedder, fydd

Caru'r meistr a'i curo
A'i ganlyn a fyn efô.
40 Fal hyn, Lywelyn lew iawn
Delynor heb awdl uniawn,
Ni bu wawdydd llonydd llwyd
Ufuddach er pan faeddwyd.
44 Ni fyn elw ond fy nilid,
Ar f'ôl, bol y baeol, bid.

Atodiad iv
Ateb Gwerful Mechain i gywydd llateiaeth
Dafydd Llwyd o Fathafarn

4 Dafydd o ymyl Dyfi,
Un glod â Nudd i'n gwlad ni,
Llywydd â gwayw onwydd gwyn,
Llew o aelwyd Llywelyn,
Tâl mewn grisial goreuserch
Lwys hardd o fetelau serch.
8 Haerwyd ym herwa o'i dir
Fal Gutun o foly goetir,
A chael ffyrdd, heb ochel ffo
Brawd Odrig yn bwrw didro.
Ef a ddyfawd wiw Ddafydd
12 Llwyd ei ben (gwylltiaw y bydd),
Na cheir rhwng Môn a Cheri,
Yng nghof dyn, 'y nghyfoed i.
Ni ffown heb ddig na phenyd,
16 Ni phery bun yn ffo'r byd.
Cywir fydd merch, crefydd maith,
Er tramwy o'r tir ymaith,
A'm bryd oedd, ond bwrw dyddie,
20 Ddyfod i gydfod ag e.
Nid aeth ymaith, doeth emyn,
Eto ni ddêl at ei ddyn.
Am y ddwywlad, mi ddaliwn
24 Y carai Sais y cwrs hwn.
Ar Ddafydd, wiwryw ddifai,
Ddoeth ei ben, ydd aeth y bai,
Gyrru gŵr, gair o'i guraw,
28 Llwytu drwg yn llatai draw.
Gwaeth fydd ei 'wyllys, nid gwell,
A gâi'i amarch a'i gymell.
Ni wnâi, ni fynnai f'annerch,
32 Lywelyn ymofyn merch,
Nac iddo'i hun, bun a ball,
Na'i beri i neb arall.
Gynt yr oedd heb ganto'r un
36 Ac eto fal y Gutun,

- Caru, ceisio crocyswr,
 Defaid a gyriaid y gŵr,
 Caru gwlan cyn cweiriaw gwledd
 40 A chlydwr i'w foch lwydwedd,
 A'r yd a wnâi iddo redeg
 Drwy'r ddôr i'r Un Dre' ar Ddeg.
 Yd o Swydd, ni edis un,
 44 Ymhwythig oedd amheuthun.
 Swydd yn nes sydd yn eisiau
 A fynnai hwn i'w fwynhau:
 Cynnar, lle gwelo cannyn,
 48 Y try Duw naturiau dyn.
 Duwmawrth yn gwisgo damasg,
 A choler wen uwchlaw'r wasg;
 Trannoeth, meddai blant Ronwen,
 52 Yd ar ei war o'r Dre-wen.
 Drud fydd wrth ei drawiad fo
 Drwy'r byd heb droi ar beidio,
 A'i fryd oedd, afraid iddaw,
 56 Fyned yr ŵyl i Fôn draw.
 A doeth draw, nid aeth drwodd,
 Er yn rhaib, ei arian rhodd.
 Da oedd gael dyddiau gwylion
 60 Gwin a medd ac wyna ym Môn;
 Wyna, defeita eto,
 Gwynedd fraisg, gyfannedd fro.
 Alecsander a'i werin
 64 Aeth ar draws i weithio'r drin,
 I ymwybod rhag bod bâr
 Mawr duedd môr a daear:
 Caru fal y cwncwerwr
 68 Cerdded â gyried y gŵr.
 O câi Wynedd Uwch Conwy
 Ni ddwedai na mynnai mwy.
 Minnau, ar ôl ymannerch,
 72 Er ys mis a rois 'y merch.
 Nis gwn, lle'r henwais gannyn,
 P'le ydd a' rhag pla o ddyn.
 Nid oes dre' er distrywio
 76 Neu wlad fawr na weled fo.
 Peidied, gwerthed y gorthir,
 Gwastated ynn gwest y tir,

80

Oni rydd ym yn frau dda
Fwtieth am ei ddefeita.

Atodiad v
Cywydd dychan cyntaf Dafydd Llwyd o Fathafarn
i Lywelyn ap Gutun

Da maen cyff Dewi Mynyw,
A da'r banc dihareb yw,
Da Llywelyn, dull aelaw,
4 Y sydd fal yn drydydd draw.
Ni bydd, y gwawdydd heb gêl,
Fab y Gutun heb gatel.
O chlera fynych loywrodd,
8 Ni bydd yr wyl heb ddwy rodd.
Gwae fo, gwell oedd gau ei fin
Oni thau â'i wyth ewin!
Mynnodd â'i bynnau meinion
12 Geinioca gan mwya' ym Môn.
Wyna, defeitia, da fydd,
Arianna holl Feirionnydd.
Bid ddiawl, nid arbedodd un
16 O Lŷn oll i Lanuwllyn,
Ac yta'r Mars, goetir maith,
A Maelor y mae eilwaith!
Casglu y bu 'ngwlad Bowys
20 O dda bath mwy na'i ddau bwys!
Da a geir, rho Duw i gyd,
Heb ei ennill mae'n benyd.
A gasgal am farch malen
24 Ni thy' mwy na gwenith hen.
Meddai Syr Rhys, modd syrêw,
'Mae pardwn i'r mab byrdew.
O Garno hyd ar Gornwel
28 I geinioca'r dyrfa y dêl,
Am goll'i farch diarchen
A dalai swllt, dulas, hen.'
Haws i werin, mae'n sarrug,
32 Holl Gymru dalu gwerth dug,
Na thalu, 'm Duw a Theilo
A Chadfarch, werth ei farch fo.
O Geri 'dd aeth i Gaerddydd,
36 O Lan Dyfi i Lwyndafydd,

O Gaerwedros dan grwydraw
 I Enau'r Glyn ar y glaw.
 40 O Fachynllaith dug daith deg
 I Gowres a Thre'r-Garreg;
 O Gaersŵs i Groes Oswallt,
 O dir y Rhos i'r dŵr hallt.
 Ni bu, a ni a'i beiwn,
 44 Hobi-hors un rhaib â hwn.
 Ni chasgl un â chwe chaged
 Y sy draw'n ei ddwy ystrêd.
 Oes grupul ag ysgrepan,
 48 Na dall, nac angall na gwan,
 Un ymbil, er Sain Silin,
 Er y gwaed a wneir o'r gwin,
 Ac er y Grog aur ei grwys?
 52 Am un geiniog mae'n gynnwys!
 Ni bu yn cyrchu naw côr
 Druthiwr well draw wrth allor.
 Gresyn oedd na châi Groes Naid
 56 I gynnull da rhag enaid.
 Ystyried, pan fo'n rhedeg,
 Llywelyn â'i delyn deg,
 Oes bechawd pan fo'r fawd fach
 60 Ar y drem, na chur drymach?
 Murnio da, marw'n y diwedd,
 A da'r byd nid â i'r bedd.

Atodiad vi
Ail gywydd dychan Dafydd Llwyd o Fathafarn
i Lywelyn ap Gutun

Eirchiad yn siarad y sydd,
Ceiniog cau, canu cywydd,—
Llywelyn, meddyn' i mi,
4 Delynor hyd yleni.
Danodes, dewin ydoedd,
Im erchi dim, eirchiad oedd;
Hen adill a ddanodai
8 I wraig wyl un gŵr a gâi,
Ac iddi hi, nid gweddw hon,
Gan gordderch, gynau gwyrddion!
O chlyw im (ni chël amarch)
12 Erchi na milgi na march,
Medd y bardd gormodd ei bwn,
Truthiwr oedd, trethu'r oeddwn!
Ei swydd ef hyd yn Nhrefawr,
16 Ar hyd y Mars, rhuad mawr,
Erchi rhyg, a'r ceirch i rai,
A'r puryd nis dirperai.
Mynnodd gan wŷr y menni
20 Bynnau meirch, heb un i mi.
Â'i fîn y'u heirch, dewin dig,
Ac â'i ddwylo Gwyddelig.
Bysedd sydd i'r siabaswr,
24 Ac ewin gorn gan y gŵr.
Ag yntau a'i ddeugeintant
Ni bu'n eich oes neb un chwant.
Mwy ei olud na milwr
28 Yn trethu Cymry o'u cwr.
Ni ad dim, myn Sain Thomas,
Na myn brith, na mân na bras,
Na dafad yn rhad yrhawg,
32 Nac oen gwyn nac un geiniawg.
Gwael fydd bod dwy gelfyddyd
Ganddo i gribinio byd,
Dwygrefft, wŷr odidawgradd,
36 A'r naill grefft nid ynnill gradd.

Edwi a wna yn ddioed
 Egin ac imp gwan i goed.
 Telynor fu'r mawrior mau,
 40 Lywelyn, fil o wyliau;
 Weithian, ym oedran Medrod,
 Yma yn fardd y myn fod!
 Nid eistedde, gledde glas,
 44 Islaw beirdd salw heb urddas;
 Cadair, myn delw Fair, a fyn,
 Ac aur brith ar gwr brethyn!
 Telynawr bostfawr ni bydd,
 48 Ni edir yntau'n wawdydd!
 Y gŵr gwych â'r geiriau gwiw
 A ddelir rhwng y ddwyliw.
 Pan fu'r gad rhwng yr adar
 52 Gwyllt a'r anifeiliaid gwâr,
 Ni ddôî'r ystlum o'r trumoedd,—
 Llechu rhwng y ddeulu 'dd oedd.
 Cyfeillach bellach ni bydd,
 56 Mwy no lleidr mae'n wylliedydd,
 Ac fal hyn Llywelyn Llwyd
 O'i ddwyradd a ddiwreiddwyd.
 Nis cymer y glêr eraill,
 60 Hwsmon llesg, nis myn y llail!
 Pwy nis geilw, pen ysgeler,
 Oes dalm a'i clyw, ystlum clêr?

Nodiadau

1

Yn y cywydd hwn mynega'r bardd alar ar farwolaeth Gruffudd, ei fab.¹ Y mae'n un o nifer o gerddi marwnad i blant sydd ar glawr,² cerddi a nod-weddir gan fynegiant mwy dwys a phersonol na'r marwnadau confensiynol, cyhoeddus eu naws, i arweinwyr. Ni wyddys sut y bu farw Gruffudd na faint oedd ei oedran, ond awgryma Dafydd Johnston mai tua un ar ddeg oed ydoedd gan ei fod yn ddigon hen i fedru cynghori ei dad i reoli ei dymer (llau. 19–22).³ Yn y gerdd gwelwn y bardd ar drugaredd teimladau stormus: y cwbl a ddymuna yw marw er mwyn cwrdd â'i fab eto, ac nid oes unrhyw ymgais i ymgysuro neu ymdawelu yng ngobaith ac addewidion y ffydd Gristnogol.

1 **ar** Cydier wrth *afrwydd*.

3 **diwynodd** Amrywiad ar *difwyno*, gw. GPC 987.

4 Cf. marwnad Lewys Glyn Cothi i'w fab, GLGC 513 (237.52) *iso'n fy myw, Siôn fy mab*.

21–2 Fel y dywedir yn GyB 93, wrth drafod cerddi Llywelyn ap Gutun, 'Mae'r cerddi hyn yn cyfleu personoliaeth eofn a byrbwyll, a diau mai dyna'r rheswm paham y bu i'w fab ei gynghori i osgoi cynnen ffôl.'

25 **oni** Disgwyliid y ffurf *onid* oherwydd y llafariaid sy'n dilyn yn *elwn* ond hepgorwyd y *-d* er mwyn y gynghanedd.

29–30 Fel y sylwir yn GyB 93, fersiwn yw'r cwpled hwn o'r ddihareb a geir yn W. Salesbury: OSP [37] *Nyd hwyrach yn y varchnat, croen yr oen, na chroen y dauat*; cf. hefyd Hen B 35 (92.1–2) *Mae gyn amled ar y farchnad / Groen yr oen â chroen y dafad*. Ar ddiarhebion yn llenyddiaeth Gymraeg yr Oesoedd Canol, gw. Richard Glyn Roberts, 'Y Traddodiad Paremiolegol yng Nghymru'r Oesau Canol I. Rhai Diarhebion Cydwladol', *Dwned*, xi (2005), 19–33; *id.* 'Y Traddodiad Paremiolegol yng Nghymru'r Oesau Canol II. "y reyn oll sydd yn llawn diarebion"', *Dwned*, xii (2006), 31–47.

29 **unawr** Adf., nid a.

¹ Fe'i golygwyd, ynghyd â chyfieithiad S., yn GyB 93–7.

² *Ib.*

³ *Ib.* 14.

- 34 **o'i flaen fyth** Derbynnir darlleniad llsgr. V er mwyn y synnwyr. Y llsgr. honno yn unig a'i rhydd ond hi hefyd yw'r llsgr. gynharaf o ddigon. *o flaen fais* a geir yn y mwyafrif mawr o'r llsgrau. eraill, a gellid deall *blaen* i olygu 'tu blaen'; serch hynny, nid yw ei arwyddocâd ynglŷn ag *ais* yn eglur. (Posibilrwydd arall fyddai cynnig y diwygiad *aes* 'tarian' a'i ddeall yn ffigurol am Grist (gw. GPC² 91), er na cheir y darlleniad yn y llsgrau.). Ymddengys mai at lun o Grist a oedd gan y bardd ger ei fron y cyfeiria'r geiriau *o'i flaen*.
- 35 Cf. GLGC 31 (10.58) *a newydd wylaw yn ddialedd*.
- 37–40 Llau. ansicr eu harwyddocâd ond cyfeirir yn GyB 93 at hen goel a drafodir yn J.G. Frazer, *Taboo and the Perils of the Soul* (third ed., London, 1914), 94–5, fel esboniad posibl arnynt. Yn ôl Frazer, '... we can now explain the widespread custom of covering up mirrors or turning them to the wall after a death has taken place in the house. It is feared that the soul, projected out of the person in the shape of his reflection in the mirror, may be carried off by the ghost of the departed, which is commonly supposed to linger about the house till the burial.' Os felly, dweud y mae Llywelyn ap Gutun y buasai'n dda ganddo pe bai ei enaid wedi ei gipio ymaith gan ysbryd ei fab gan y buasai hynny, o leiaf, yn ei ddwyn i gysylltiad ag ef. Nid yw'r goel yn un Gristnogol, ond (os yw'r dehongliad o'r llau. yn gywir) ymddengys fod y bardd yn ei chymryd o ddifrif.
- 40 **dim a fynnai** Câl'r mab unrhyw beth a fynnai gan ei dad (deallir y gn.gof. *a o flaen oedd*).
- 42 **addewais** '[Yr hyn a] addewais'. Y tebyg yw mai addewid am atgyfodi mab y bardd a olygir, fel yr atgyfododd Beuno Sant rai o'i gydnabod.
saint Gallai hefyd fod yn e.un. (gw. GPC 3169 d.g. *saint*¹) yn cyfeirio at sant neilltuol.
- 46 Y mae'r ll. yn rhy hir o sillaf oni thrinnir *chwiorydd* yn ddeusill.
- 49 **rhyfedd o helynt** Darlleniad a geir yn llsgr. V yn unig (cf. ll. 34n).
- 51–2 Ystyr y cwpled, fe ymddengys, yw fod rhywun ifanc yn marw yr un pryd â rhywun llawer hŷn, h.y., cyn ei amser. Os felly, y mae tinc dihareb i'r geiriau; cf. y dywediad S. '*Those whom the gods love die young*'.
- 55 **byrroes** Gan fod *oes* yn eb., disgwylid *berroes*, cf. darlleniad llsgr. J *feroês*, ond nid yw'r beirdd yn gyson bob amser yn hyn o beth. Posibilrwydd arall yw fod y gair yn a. gyda *byrr-* yn cyfeirio naill ai at *yfory* (h.y., y mae *yfory* yn ddiweddedd oes fer) neu at y bardd ('boed [gŵr] byr ei oes'). Os yr olaf, ni fyddai'r newid o'r trydydd prs. i'r prs. cyntaf yn *foes* yn ll. 56 yn chwithig gan y digwydd y math hwn o beth yn fynych ddigon yn y farddoniaeth. (Treiglir y goddr. a'r traethiad fel ei gilydd ar

ôl *bid* yn y cyfnod, gw. Treigladau 314–16.)

56 **bo** Yn llawn, *a fo*, a chydier wth *yfory* yn y ll. flaenorol sy'n e., nid yn adf., yno.

Dydd Farn Cywasgiad o *Dydd y Farn*.

2

Cywydd yw hwn i erchi dau bentan haearn (S. '*firedog*' neu '*andiron*') gan ofaint o'r enw Dacyn a Gutun. Dywedir am Gutun fod *Gwaith ei dân o Fro Danad* (ll. 15) a chyffelybir y pentanau haearn i *Hyddod dan Feifod* (ll. 33). Ymddengys, felly, mai yn rhywle yn nhueddau dwyreiniol canolbarth Powys yr oeddynt yn dilyn eu crefft.

Y mae amgylchiadau cais Llywelyn ap Gutun yn haeddu sylw. Deallwn (llau. 17–24) fod rhyw gydnabod dienw i Gutun y gof—noddwr, fe ymddengys—wedi penodi bardd o'r enw Llelo Brydydd i erchi'r pentanau haearn ond bod Llywelyn ap Gutun wedi gwneud ei gais ei hun amdanynt drwy gynnig cerdd well i'r gofaint. Trawsfeddiannodd y cais gwreiddiol mewn modd ymwithgar ac ymffrostgar a chyfiawnhau ei hun trwy fychanu dawn Llelo Brydydd a honni nad oedd angen y pentanau haearn ar y noddwr sut bynnag gan ei fod ef a'i aelwyd mor arw a chyntefig. Yn wyneb yr amgylchiadau hyn, nid yw'n syndod nad enwodd Llywelyn ap Gutun noddwr Llelo Brydydd.

Ceir cywydd gan Wiliam Cynwal i ofyn am ddau bentan haearn gan Siôn ab Edwart Llwyd o Lasynys, sir Ddinbych, dros Ifan Llwyd ap Dafydd o Nantymynach ym mhlwyf Mallwyd ym Meirionnydd.¹ Byddent yn sicr yn gaffaeliad i aelwyd a sonia Llywelyn ap Gutun am eu defnyddio i rostio cig (llau. 61–2).

Ceir cerddi eraill sy'n ymwneud â gofaint. Mewn cywydd i ofyn bwced, y mae Tudur Aled ar yr un pryd yn marwnadu gof o'r enw Ieuan ap Deicws, ac fel Llywelyn ap Gutun, cyffelyba ef i Dubal (gw. ll. 12n). Ceir cywydd gan Ieuan ap Tudur Penllyn i ofyn cleddau gan y gof Ieuan ap Gruffudd ap Cynfrig o Ffriwlwyd dros Ieuan ap Robert ap Meredith o Eifionydd,² cywydd gan Rys Goch Eryri i ofyn baslart gan of o'r enw Dafydd ap Hywel o Bebyllda ym Mhowys,³ a chywydd gan Syr Hywel o Fuellt i geisio clo cont gan y gof Hywel ap Gruffudd.⁴

¹ Rhiannon Williams, 'Testun Beirniadol o Gasgliad Llawysgrif Mostyn 111 o Waith Wiliam Cynwal, ynghyd â Rhagymadrodd, Nodiadau a Geirfa' (M.A. Cymru [Aberystwyth], 1965), 225–7, 400 (cerdd 73).

² GTP 80–1 (cerdd 45). Sylwyd hefyd ar ddychan i *Mab y gof* gan Fadog Dwygraig yn GMD cerdd 13.

³ IGE² 327–9 (CVIII).

⁴ CMO² 116–19. Sylwer hefyd ei bod yn bosibl fod Lewys Môn yn of yn ogystal ag yn fardd, gw. GLM xiv–xv; gw. hefyd uchod td. 5.

Dengys y cyfeiriad at frwydr Banbri (ll. 16n) mai rywbyrd wedi'r digwyddiad hwnnw ym Mehefin 1469 y cyfansoddwyd y gerdd.

- 2 **teiroes byd** Sef y byd o ran ei bresennol, ei orffennol a'i ddyfodol, y byd yng nghyflawnder ei amser.
- 4 **o'r beutu gof** Llsgr. *A ir bati go, B ir batig of*. Y mae *bati* a *batig* yn ffurfiau anh., a dichon fod y testun yn llwgr. Diwygir, gan hynny, er yn betrus. Ystyr y ll., felly, yw 'Pe bai can gof o'r ddeutu / o gwmpas'; h.y., byddai'r ddau of yn cyflawni camp i'r bardd (*Anturiaeth a wnaent erof*, ll. 3) hyd yn oed pe baent yng nghanol cant (h.y. nifer mawr) o ofaint eraill. Un enghraifft o'r ymadrodd *o'r peutu* a geir yn GPC 2791 d.g. *peutu*, a honno o'r 16g. gan Wiliam Cynwal. Gellir ystyried *beutu* yn amrywiad ar *peutu*, gw. *ib.* 277.
- 5 Dymunir i'r gofaint weddio ar Dduw er mwyn, fe ymddengys, iddynt gyflawni eu gwaith yn iawn.
- 6 **dwyoes hon** Sef y presennol. Ymddengys mai at y ddau of y cyfeiria *dwy-*, h.y., mai ffordd gywasgedig sydd yma (gyda pheth ailadrodd ar ystyr *ddau* yn yr un ll.) o ddweud 'dau of yr oes hon'. Sylwer bod *hon* yn un.: er mai dau wrthrych a ddynodir gan y ffurf ddeuol *dwyoes*, trinnir y gair fel e. un.; cf. ll. 44n.
- 7 **Dacyn** Dyma'r cyntaf o'r ddau of a enwir; enwir y llall yn ll. 13. Ffurf yw *Dacyn* ar yr e.prs. *Deicyn*, gw. G 323.
- 9 **o'i gyfair** '[Wrth fynd] tuag ato'.
- 10 **pen ... ffon** Sef y blaen metel pigfain ar ben coes gwaywffon.
- 12 **twybil** Benthyciad o'r S. *twibil* 'two-edged axe', GPC 3663; 1547 yw dyddiad yr enghraifft gynharaf yno.
Tubal Sef Twbal-Cain, y gof a ddisgrifir yn Gen iv.22 fel *cyfarwyddwr pob un sy'n gwneud cywreinwaith pres a haearn*. Tyfodd traddodiad amdano yn yr Oesoedd Canol fel y gof cyntaf. Cf. GRhGE 5.41–2 *Gwŷyr gelfyddyd, seithbryd sâl, / Hynod obaith, hen Dubal*; GHD 25.27–8 *Tŵr wrth unllaw, torth wenllwyd, / Tybio ôl llaw Tubal llwyd*; TA 449 (CXV.19–20) *I law Tubal y tybiwn— / A fydd fyth of oedd fath hwn?*
- 13 **Gutun** Enw'r ail of. Y mae'n ddiddorol, ar un olwg, mai dyna oedd enw tad Llywelyn ap Gutun, yr un modd ag y mae [L]*lelo*, bardd arall (ll. 20), yn ffurf anwes ar Lywelyn, enw awdur y gerdd; ond ymddengys mai cyd-ddigwyddiad yw hyn.
ynys Ni ddywedir pa ynys (sef 'ardal', y mae'n debyg) ond ymddengys mai [B]*ro Danad* (gw. ll. 15n) a olygir.
- 14 **dewr** H.y., 'gŵr dewr'.
- 15 **Bro Danad** Sef yr ardal o gwmpas Afon Tanad, sy'n 'codi ar Ferwyn ac yn rhedeg heibio i Bennant Melangell, Llangynog, Llangedwyn, a

Llanfihangel ym Mlodwal (Llanyblodwel), gan ymuno ag Efyrnwy yn Abertanad tu uchaf i Lan-y-mynech', EANC 20. Efallai, yn fwy penodol, mai Abertanad a olygir, trefgordd ym mhlwyf Llanyblodwel yn swydd Amwythig, gw. WATU 4.

- 16 **cŵn** Peth cyffredin yn y farddoniaeth oedd cyfeirio at y gelyn fel cŵn, gw. R. Wallis Evans, 'Prophetic Poetry', yn GWL ii² 267; gthg. yr ystyr yn llau. 38, 58.

Banbri Cyfeiriad at frwydr Banbury (neu Edgecote, fel y cyfeirir ati gan amlaf yn Saesneg), Mehefin 1469, pan laddwyd llawer o bendeffigion Cymru a oedd yn gefnogwyr Plaid Iorc, gan gynnwys Wiliam Herbert, Iarll cyntaf Penfro, a'i frawd Rhisiart. Ystyrid y frwydr a'i chanlyniadau yn drychineb llwyr gan y beirdd; gw. WWR² pennod 8; CLC² 33. (Ar union ddyddiad y frwydr, gw. William Gwyn Lewis, 'The Exact Date of the Battle of Banbury, 1469', *Bulletin of the Institute of Historical Research*, lv (1982), 194–6.)

cad Ffurf amhrs.grff.myn. y f. *cael*. Y goddr. (rhesymegol) yw *Gwaith ei dân* yn y ll. flaenorol.

- 17–26 Ar gynnwys ac arwyddocâd y darn hwn, gw. y sylwadau rhagarweiniol uchod.

- 17 **chwedlau** 'Geiriau', h.y., cywydd Llywelyn ap Gutun.

siamplau 'Patrymau', h.y., mydrau i'w hefelychu.

- 18 **trais golau** 'Grymuster disglair', cyfeiriad at eofndra cymeriad a gwycheder cywydd Llywelyn ap Gutun. Ar *trais*, gw. hefyd l. 25n.

tros ei gilydd 'Yn lle ei gymydog / ei gydnabod'.

- 20 **Llelo Brydydd** Ni wyddys dim mwy am y bardd hwn. Ar y ffurf *Llelo*, gw. ll. 13n.

cywydd gwan 'Gwan ei gywydd', ymadrodd ansoddeiriol yn goleddfu [*L*]lelo *Brydydd*, er y gellid hefyd ei ddeall yn sangiad; cf. 16.3. Cyfeirir naill ai at y cywydd a gyflwynodd Llelo Brydydd yn ei gais ar ran ei noddwr am y pentanau haearn neu ynteu at ei farddoniaeth yn gyffredinol.

- 22 **wrthyn** Sef y pentanau haearn.

- 23 **bwth** Cf., e.e., GGDT 13.97 lle y disgrifia Trahaearn Brydydd Mawr Gasnodyn fel *Pryf waethwaeth ei faeth o fythau—Cilfái*.

- 25 **a dynn gwys** Ystyr *tynnu cwys* yw S. 'plough a furrow', gw. GPC 3681. Gellid deall y geiriau, felly, i olygu bod Llywelyn ap Gutun yn amaethwr. Fodd bynnag, gall *cwys* olygu 'clwyf' hefyd, *ib.* 655 (e.e., GDG 8.18 *Cwys dewgur i'r costogion!* (Dafydd y Coed)) a dichon mai 'peri clwyf' yw'r ystyr yma. Byddai hynny'n gyson â chymeriad Llywelyn ap Gutun; cf., e.e., ei ddefnydd o'r gair *trais* yn ll. 18 *Trais*

golau, 3.3 *Trais dolur, troes a'i dyly*, 10.61 *[t]rofa drais*, 14.27 *Trais amlwg yw tros ymladd*, 15.26 *Trais enw oll tros Wynedd*.

- 26 **coed** Gellir awgrymu mai coed i wneud arfau (e.e. pastwn neu waywffon) a olygir.

Powys Sylwer mai sillaf leddf yw *-wy-* yma; felly hefyd yn 10.53, 13.53, 15.57. Ar y llaw arall, yn 5.13, sillaf dalgron ydyw (ni ellir gwybod pa un yn 3.26, 9.58, 10.67). Yn ôl J. Morris-Jones: CD 241, yr oedd yr *wy* yn *Powys* yn sillaf leddf yn yr odlau hynaf ond yn aml yn sillaf dalgron yn y cywyddau. Ymddengys, felly, fod Llywelyn yn hyblyg yn ei ddefnydd o'r ddeusain yn y gair hwn, ac efallai hefyd fod dylanwad ynganiad tafodieithol yn y cefndir.

- 27 **cerdd** Rhaid deall rhyw air fel *dyma* o'i flaen.

cerydd oedran Saif mewn cyfosodiad â *Cerdd ddirist*: bydd llawenydd y gerdd yn bwrw ymaith ddifflostod henaint. Ond gellid hefyd ddeall y ll. (gan hepgor y coma) yn frawddeg enwol.

- 28 Sangiad yw'r ll. sy'n cyfleu mân-ddarlun gwibiog o'r gofaint wrth eu gwaith a chroen eu crimogau chwith yn frith gan wres tân.

crimog frith Cf. yr ymadrodd *britho crimog(au)* S. 'to discolour or toast one's shin(s)', GPC 326.

tu chwith '[Ar y] tu chwith' (sef y grimog).

- 30 **dwy 'sgyfarn** Cyffelybir y pentanau haearn i ddwy glust gan eu bod o boptu'r tân.

hyn Sef y pentanau haearn.

- 31 **pon'd** Llsgr. A *pan ta*, B *pont da*. Diwygir er mwyn yr ystyr. Y mae'r ll. yn rhy hir o sillaf oni chywesgir *da i enaid*.

- 32 Am eu bod yn cynnal y tân.

- 33 **hyddod** Cyffelybir y pentanau haearn i hyddod; cf. ll. 37n a ll. 38. A oedd eu brigau ar lun pennau'r anifeiliaid hyn? Yn llau. 43–58 cyffelybir y pentanau haearn i lawer o greaduriaid eraill ond efallai fod y disgrifiadau yno yn perthyn mwy i fyd dychymyg pur.

dan Efallai mai 'ger' a olygir; cf. Bob Owen, 'Ifan Dylynior', B xviii (1958–60), 30 (ll. 21), *ai dwyn i lwyn dan y lan*.

Meifod Plwyf yng nghantref Mechain ym Mhowys, gw. WATU 155.

- 33 **mwylfwy** Ymddengys mai'r ergyd yw fod y pentanau haearn yn edrych i'r bardd yn fwyfwy *tebyg* i hyddod Meifod wrth iddo eu dyfalu.

- 37 **dwy big** Trwynau neu glustiau'r *hyddod* (ll. 38) a olygir.

tebygwn Ceir yr hyn y cymherir y *dwy big* iddynt yn ll. 38, ond gellid hefyd ddileu'r coma ar ôl y f. a deall yr ardd. *i* o flaen *Hyddod* yn y ll. nesaf ac wedi ei gywasgu ag ef.

- 38 **hyddod** Gw. ll. 33n.
- 39 **marwor o'r cyd** 'Marwor [sydd yn weddill] o'r bartneriaeth' (cf. ll. 35 *Cymydogath*).
- 41 **dau cannawr** 'Am ddau gant o oriau', ffordd arall o ddweud 'am amser maith'.
- 42 **esgyrn meirch** Sangiad; cf. ll. 34 *Hëyrn yw eu hesgyrn hwy*.
- 43 **diwyd** Fe'i treiglwyd am ei fod yn dilyn y rhif deuol *Dau ysbryd*, gw. Treigladau 61–2 a cf. ll. 60 *i'r ddeuof dda*.
- 44 **wedy'i dwyllaw** Er mai dau *ellyll* sydd, sylwer y trinnir y gair fel e.un., nid ll. megis heddiw, yn dilyn y rhif. *dau*; cf. ll. 46 *Dau gimwch wedi'i gamu*, ll. 54n a ll. 6n.
- 46 **wedy'i gamu** Ar y gystrawen, gw. ll. 44n; cf. ll. 53 *dau gyrgam*.
- 48 **diwedd f'ergyd** Efallai mai 'pen draw / diben fy ymgais daer' neu'r cyffelyb a olygir; cf. y ffordd y cyfeirir atynt yn ll. 51 fel *Dioer angen*.
- 50 **diolfalfryd** 1629 yw dyddiad yr unig enghraifft o'r gair a restrir yn GPC 1024.
- 52 **traenter** 1604–7 yw dyddiad yr enghraifft gynharaf o'r gair a restrir yn GPC 3543.
- 54 **Siôn Sirc** Tad Edward Sirc (gw. td. 5) a thaid y bardd Edward Maelor, gw. *Gwaith Huw Ceiriog ac Edward Maelor*, gol. Huw Ceiriog Jones (Caerdydd, 1990), xx–xxi. Ceir ei enw mewn rhestr o wŷr wrth gerdd a ffynnai yn ail hanner y 15g. a luniwyd gan Gutun Owain, gw. Daniel Huws, 'Rhestr Gutun Owain o Wŷr wrth Gerdd', *Dwned*, x (2004), 83. Nid yw'r achau yn ei grybwyll ond dywedant i Edward Sirc briodi ag Elen ferch Tudur ap Gruffudd ab Ieuan o lwyth Sandde Hardd (sir Ddinbych (Maelor)), gw. P.C. Bartrum: WG2 'Sandde Hardd' 10 (B). Ymddengys i Siôn Sirc fynd ar bererindod i Sain Siâm.
- âi Sain Siâm** Ar yr hen gystrawen, lle yr hepgorid ardd. ar ôl bf. yn dynodi symudiad, gw. GMW 19; Treigladau 227–8. Efallai na ddisgwyliid ei gweld mor ddiweddar, ond cf. GLL 4.33n. Ar rif un. y f. yn dilyn y goddr. ll. *Dau*, cf. ll. 44n. Wrth *Sain Siâm* golygir St. James neu Santiago de Compostella yn Sbaen, cyrchfan enwog i bererinion, gw. DGG² 172, 227–8.
- 55 **ân' o'r** Cyfunwyd darlleniadau llsg. B *an* ac eiddo A *or* er mwyn y synnwyr.
- 58 **o** Cymerir ei fod yn cyflwyno goddr. y bf. *rhwymo* yn ll. 57, sef *Ffrrir Bacwn* (ar y gystrawen hon, gw. GMW 161), er y gellid hefyd ei ddeall i olygu 'gan'.
- Ffrrir Bacwn** Sef Roger Bacon (c. 1214–92), 'Doctor Mirabilis', athronydd Ffransisgaidd tra dysgedig; gw. ODCC³ 144. Cafodd y gair o

fod yn ddewin a'i gymysgu gan rai â Dafydd Ddu Hiraddug, gw. GP xix; M. Kyffin: DFf 248. Cf. GGI² 309 (CXX.35–6) *Ni wnâi Becoc na Bacwn*, / *Ni wesgir hawl nas gŵyr hwn*. Y tebyg yw fod rhyw stori y tu ôl i'r cyfeiriad am Roger Bacon yn chwarae cast (weddnewidiol?) â chŵn.

59 **cymhwysa'** Ymddengys mai *gwas* yw'r gwrth. dealliedig a bod angen ei wneud yn addas i gludo cerdd Llywelyn ap Gutun at y ddau of.

60 **cof** Yn yr ystyr 'cerdd'.

61 **pob gwiber** Sef y pentanau haearn.

62 **modrwy bach** Tebyg mai'r hyn a olygir yw cylchoedd ar ben y pentanau haearn y gellid doddi cigweiniau (*bêr*) trwyddynt i rostio cig uwchben y tân.

63 **gyrraf** Deellir [*g*]was (ll. 59) yn wrth.

lle 'O'r lle'.

[*yn*] **anguriol** Cydier wrth *Gyrraf*.

65 **dwyoes** Dymuna'r bardd fywyd maith i'r gofaint.

3

Yn y cywydd hwn gofyn Llywelyn ap Gutun i Ifan ap Gruffudd ap Siancyn am eifr a bwch. Deisyfa'r geifr trwy awgrymu'n gynnill fod Ifan, a oedd, fe ymddengys, yn byw ym Mechain Uwch Coed (ll. 29), yn eu cael drosto gan drigolion hael Llanwddyn, Pennant Melangell, Hirnant a Llangynog yng nghwmwd cyffiniol Mochnant Uwch Rhaeadr (llau. 8, 15, 18, 20), ond Ifan ei hun a fydd yn rhoi'r bwch iddo (llau. 23–32). Yr oedd cais Llywelyn yn un mawr, ac nid rhyfedd ei fod yn cyfeirio ato fel *Neges maith* (ll. 10). Un gŵr yn unig o'r enw Ieuan ap Gruffudd ap Siencyn a welwyd yn yr achau. Perthynai i lwyth Aleth ac yr oedd yn ddisgynnydd i Gelynin ap Rhirid o Lwydiarth ym mhlwyf Llanfihangel-yng-Ngwynfa (Mechain Uwch Coed) ac fe'i ganwyd, yn ôl Bartrum, tua 1400.¹ Y mae'n ddigon tebygol mai hwn oedd noddwr Llywelyn ap Gutun. Canodd Ieuan ap Huw Cae Llwyd yntau gywydd lle y sonia lawer am eifr, gan briodoli iddynt rai o'r un nodweddion ag a grybwyllir gan Lywelyn ap Gutun.²

1 **ar** 'Er mwyn', gw. GPC 173 (9).

¹ P.C. Bartrum: WG1 'Aleth' 7. Cf. Evan fab Griffith fab Jenkin, mab *The Cryth* ym Meifod a Pheniarth, a grybwyllir yn L. Dwnn: HV i, 278. Yn ôl *l.c.*, yr oedd gan Evan wyres o'r enw Gwenllïan a briododd â *Sir Matthew of Melwern*, ac yn wyneb cysylltiad tybiedig Llywelyn ap Gutun â'r ardal honno (gw. ll. 48n), gellid dadlau fod adnabyddiaeth glôs rhyngddo ef ac Ifan neu hyd yn oed berthynas deuluol. Ar y llaw arall, yn P.C. Bartrum: WG1 *l.c.*, nid estynnir cangen Ieuan ap Gruffudd ap Siencyn o'i dylwyth ymlaen ymhellach na'i ferched (Gwerful, Lowri, Catrin, Mawd a Mallt) ac nis parheir yn P.C. Bartrum: WG2.

² HCLI 119–20 (LII), ll. 21 ymlaen.

Y mae'r ll. yn rhy hir o sillaf oni chywesgir *Troi y*.

3–4 Dychwelodd y bardd i'w fro ei hun ar ôl achosi neu ddioddef ymosodiadau corfforol ar ei grwydriadau yn y Mars.

3 **trais dolur** Deallir *dolur* yn brif elfen—'dolur trais'. Â'r calediad yma, cf. 1.43 *tros dwyloer*.

4 **troed pob didro** H.y., bydded i bawb sydd ar gyfeiliorn droi'n ôl.

fry Fe'i defnyddir yn aml yn y farddoniaeth, megis *draw*, heb fod iddo o reidrwydd unrhyw arwyddocâd daeryddol neilltuol; cf. 8.25, 10.23 a'r defnydd o *ucho* yn 8.12, 9.25.

6 [y] **tir** Fe'i henwir yn ll. 8 (gw. ll. 8n).

7 **â chwyn** Llsgrau. *achwyn* ond diwygir er mwyn y gynghanedd.

8 **ywch** Cyferchir noddwr Llywelyn ap Gutun, Ifan ap Gruffudd ap Siancyn (gw. llau. 32–6); cydier wrth [c]wyn yn y ll. flaenorol.

Mochnant Sef Mochnant Uwch Rhaeadr, cwmwd ym Mhowys, gw. WATU 158, 296.

13–14 Dweud y mae'r bardd ei fod yn derbyn dwywaith cymaint gan drigolion Mochnant Uwch ac Is Rhaeadr (*dwyrán dir*) ag a dderbyniodd mewn lleoedd eraill.

15 **Llanwddyn** Plwyf yng nghwmwd Mochnant Uwch Rhaeadr, gw. WATU 140, 296.

17 Y mae'r ll. yn rhy hir o sillaf oni chywesgir *Oddi yno*.

18 **Pennant** Pennant Melangell, plwyf yng nghwmwd Mochnant Uwch Rhaeadr, gw. WATU 175, 296.

Hirnant Plwyf yng nghwmwd Mochnant Uwch Rhaeadr, gw. WATU 92, 296.

20 **Llangynog** Plwyf yng nghwmwd Mochnant Uwch Rhaeadr, gw. WATU 131, 296.

23 Y mae'r ll. yn rhy hir o sillaf. Gellid hepgor y rh.pth., fel y gwneir yn aml yn y farddoniaeth, neu ddarllen *sai'n* am *safai'n* (cf. darlleniad llsgr. A *fai n*, gwall o bosibl am *sai n*).

28 Disgrifiad byw o afr.

29 **ych** Trosiad am fwch gafr (gw. *Bwch* yn y ll. nesaf).

Uwch Mechain Manor a chwmd Mechain Uwch Coed yng nghantref Mechain ym Mhowys, gw. WATU 154, 290. Ar gysylltiad tebygol Ifan â'r lle, gw. y sylwadau rhagarweiniol uchod.

30 **bwch** Gwrth. ydyw i'r f. *r[h]ydd* yn ll. 32, nid [c]aem yn ll. 29.

pechu H.y., ffrwythloni.

rhain Sef y geifr y gobeithia'r bardd eu cael (gw. llau. 27–8).

- 33 **gynt** Gthg. y f. [b]ydd yn yr un ll. sy'n bres. arferiadol neu'n ddyfodol. Efallai mai 'megis gynt' a olygir.
- 34 Y mae'r ll. yn rhy hir o sillaf oni chywesgir *lle y*.
- 35 **taranllais** Cf. HCLl 120 (LII.23–4) *A geifr, er yr heifr hyfref, / Anghwrtais eu llais a'u llef* (Ieuan ap Huw Cae Llwyd). Dyfnach yw brefiad gafr nag eiddo dafad.
- 36 **teirs o Ffrainc** Y mae *teirs* yn air ansicr. GPC 3469 'rhyw fath o orchudd(ion) (?disglair)'. Gall mai benthyciad ydyw o'r S.C. *targes* 'shields'; gw. hefyd GGL² 357. Os gorchudd o ryw fath a olygir, yr oedd naill ai'n dod o Ffrainc neu'n debyg i un o'r wlad honno, ond anodd gwybod sut olwg yn union a oedd ar beth o'r fath.
- ffriw** Yn y cyd-destun gallai olygu 'gwedd' neu 'drwyn' neu 'dalcen' neu 'ben', gw. GPC 1315.
- 37–8 Cyfeirir yma ac yn llau. 41–2 at rywioldeb yr afr a'i chysylltiad tybiedig â'r diafol. Fel y dywedir yn GGLl 5.10n, 'Y mae rhyw gyfaredd gwrthun i'r afr mewn llenyddiaeth, ac y mae bob amser yn rhagdybio dihirwch ac anniweirdeb. Ystyrid bod gafr yn un o gydnabod y Diafol, cf. yr ymadrodd gogleddol "Gafr a'm cipio i!", ac yn y dramâu moes portreedid y Diafol ar lun gafr. Mewn llenyddiaeth Ewropeaidd y mae anlladrwyd a grymoedd ffalig yr afr yn ddjarhebol ...'
- 37 **medd-dod ei fin** Blys rhywiol diymatal yr afr.
- 38 **diawl** Gw. llau. 37–8n. Meddylir yma am yr afr fel epil y diafol; cf. ll. 42.
- noethi deulin** H.y., dal cyfathrach.
- 40 **edrywedd** Llsgrau. *i drowedd*. Diwygir i wella'r synnwyr.
- nadredd** Sef y geifr, oherwydd y ffordd neidraidd y dilynant ei gilydd (gw. y ll. flaenorol).
- 42 **ym mreichiau tin** H.y., rhwng coesau ôl y gafresau.
- 44 A adleisir yma ryw ddihareb?
Y mae'r ll. yn rhy fyr o sillaf.
- 45 **brawd da** Efallai na ddylid eu deall yn llythrennol ac mai 'cyfaill' neu'r cyffelyb a olygir. Nid yw'n eglur, er hynny, at bwy y cyfeirir.
- 47–50 Cyfeirir at y difrod a wna geifr; cf. HCLl 120 (LII.35–40) *A'i hamcan ar ddifancoll / Yw cnoi brig y goedwig oll. / Dringad i bob caeadhwyn, / A mynnu llamu 'mhob llwyn. / Ymgrogi wrth gelfi gant / A philo coed ni ffaelant*.
- 48 **tu miliast** Cf. yr e. *Carnedd y Filiast* a geir ar fynyddoedd yn sir Ddinbych a Meirionnydd, ac yn sir Gaernarfon, GPC 2458. Gall mai fel e. lle y dylid deall *tu miliast*.

- Melwern** Plwyf ger Croesoswallt yn swydd Amwythig (S. *Melverley*). Yma, fe ymddengys, yr oedd cartref Llywelyn, gw. td. 2.
- 51–4 Ymddengys mai'r ddadl yw fod y bardd yn haeddu cystal â chyfreithiwr trwy gael nid yn unig y geifr ond hefyd forwyn i'w godro.
- 53 **rhoent** Efallai mai trigolion Mochnant Uwch Rhaeadr, y gobeithiai Llywelyn ap Gutun gael geifr ganddynt (gw. llau. 21–2), yw'r goddrych, ond nid yw'r pwynt o bwys gan na olyga *Oni roent* fawr mwy yn y cyd-destun nag *oni roid*.
- 54 **cidris** Llsgrau. *gidris*, ffurf anh. Fe'i deellir yn bur betrus yn gyfuniad o *cid* a *gris* a *cid* yn fenthyciad o'r S. *kid*, cf. *cidws* 'myn, gafr ...', sydd efallai'n fenthyciad o'r un gair + y terfyniad bachigol *-ws*, gw. GPC 476. Os felly, efallai mai'r hyn a olygir yw rhyw ris neu stondin at odro geifr. (Er diddordeb, ceir trefgordd o'r enw *Cedris* ym mhlwyf Tallyllyn ym Morgannwg.)
- 56 **rhaeandr a'ch rhandir** Llsgr. A *rayandr ach randir*, B *rayandr ich randir*. Ymddengys fod y testun yn llwgr ac anodd cynnig diwygiad a fyddai'n rhoi synnwyr boddhaol a diogelu'r gynghanedd.
- 57–8 Mewn geiriau eraill, bydd y bardd yn gwbl fodlon ei fyd.
- 58 **ywch** 'Gennyth' (sef y noddwr); cf. cystrawen y f. *erchi* a *gofyn* lle y rhagflaenir y sawl y gofynnir rhywbeth ganddo gan yr ardd. *i* (gw. GPC 179, 1434). Gellid deall *ywch* llsgr. B i gynrychioli *uwch* ond ansicr fyddai'r ystyr; cf. ll. 8n.
- Y mae'r ll. yn rhy fyr o sillaf.

4

Cywydd yw hwn i ofyn i Gutun Siancyn am gi. Cyfeirir yn yr achau at Gutun fab Jenkin fab Ieuan o lwyth Gwyn ap Gruffudd a oedd yn gysylltiedig ag ardal y Trallwng a Llannerch Hudol;¹ fe'i ganwyd, yn ôl Bartrum, tua 1470. Ceir hefyd ŵr o'r enw Gutun fab Jenkin fab John o lwyth Tudur Trefor a oedd yn gysylltiedig ag ardal Llanyblodwel a Chroesoswallt; fe'i ganwyd ef tua 1430.² O'r ddau hyn, ar sail oed a lleoliad, efallai mai'r ail sydd debycaf o fod yn noddwr Llywelyn ap Gutun, ond nid oes sicrwydd ai ef neu rywun arall a olygir. A yw'n bosibl mai Guto ap Siancyn, sef Guto'r Glyn yn ôl y farn gyffredin,³ a gyferchir? Yr oedd cyfeillgarwch rhyngddo a Llywelyn (gw. tt. 2, 10–11). Eto, ni ddisgwyliid i fardd noddi bardd arall, a *Guto* y geilw Llywelyn ef mewn mannau eraill (5.48, 11.2, 49, 54, 15.17, 52), er nad oes dim rheswm pam na allai fod wedi ei alw yn

¹ P.C. Bartrum: WG2 'Gwyn ap Gruffudd' 4(A); L. Dwnn: HV i, 330.

² P.C. Bartrum: WG2 'Tudur Trefor' 17(A); L. Dwnn: HV i, 281.

³ Ar y ddadl ai'r un dyn oedd Guto ap Siancyn â Guto'r Glyn, gw. LIU 238–40.

Gutun hefyd. Am gi gwarchod yr oedd Llywelyn yn gofyn, a hynny yn bennaf i lyfu croen ei draed a thrwy hynny ei iacháu o losg eira neu berfigedd (llau. 31–4). Costog fyddai ci o'r fath, a gallai hynny ddynodi mastiff, corgi neu frithgi.⁴ Gan mai un [g]ogwta (ll. 8) y dymunai'r bardd ei gael, ymddengys nad mastiff ydoedd.

- 1–2 Cyfeirir at chwedl y dyn yn y lleuad yn cario baich o goed gyda'i gi, delwedd boblogaidd iawn yn yr Oesoedd Canol ac yn ddiweddarach gyda nifer o fersiynau neu amrywiadau arni mewn gwahanol wledydd. Ymhellach, ac am enghreifftiau eraill yn y farddoniaeth, gw. Eurys I. Rowlands, 'Y Baich Drain', LICy iv (1956–7), 172–6.
- 2 **baich ... ben** Yr oedd y baich ar gefn dyn y lleuad ac felly uwchlaw pen y ci.
- 3 **os** A ddylid darllen *oes* (h.y., boed oes iach i Gutun Siancyn)?
- 4 **[yr] ail** Sef yr ail ddyn â chi.
- 10 Y mae'r ll. yn rhy hir o sillaf oni chywesgir *darog ag*.
- 11 **cochi'i harnais** Rhydd GPC 1825 i *harnais* yr ystyron 'gêr ceffyl gwaith (neu ryw greadur arall), offer neu daclau march, cyweirdebau, addurn march, seirch; arfogaeth milwr, rhyfelwsg, arfau; ?pais arfau', ond nid yw'r rhain yn gweddu i'r cyd-destun. Yr oedd i'r S.C. *harneis*, y benthyciwyd y Gym. ohono, yr ystyr 'aelodau rhywiol' hefyd, gw. MED d.g., a dyna ydyw yn CMOC² 122 (llau. 33–4) *Da y gwedd, felly y digwyddon*, / *dan lawer pais harnais hon* [mab a olygir] (Huw Arwystli) (gthg. y cyfieithiad '*weapons*', l.c.). Haws credu, felly, mai ystyr *cochi'i harnais* yw arfer ci o lyfu'r rhan o'i gal sydd dan y blaengroen ac sy'n goch ei liw. Y mae'n bosibl, o ran hynny, mai 'ysbaddu' yw ystyr, neu un o ystyron (os oes *double entendre* yno), y f. *diharneisio* yn GSCyf 10.21 *Dwyn Sais a'i ddiharneisio* (Llywelyn ab y Moel): adeg Brwydr Bryn Glas, Mehefin 1402, honnid bod cyrff y Saeson a laddwyd yno gan filwyr Owain Glyndŵr wedi cael eu hanffurfio, gw. J.E. Lloyd, *Owain Glendower* (Oxford, 1931), 52; R.R. Davies, *The Revolt of Owain Glyn Dŵr* (Oxford, 1995), 107, a gallai Llywelyn ab y Moel (a fu'n ddilynwr i Owain), neu ryw ddatgeiniad, fod wedi cyfleu'r ystyr honno drwy'r ystum briodol wrth ddatgan y gerdd gerbron ei gynulleidfa. (Diolchaf i'r Athro Emeritus D.J. Bowen am yr awgrym hwn.)
- 13–14 H.y., byddai'r ci yn gwarchod y domen bob amser dros ei feistr.
- 14 **tomen** Cf. y termau *ci tom*, *costog tom* (gw. GPC 475, 570) a gw. y sylwadau rhagarweiniol uchod. Tomen ddail neu ysbwriel a olygir lle y byddai'r ci, gellir tybio, yn ymdroi pan fyddai allan o'r tŷ.

⁴ Ymhellach, gw. Ifor Williams, 'Nodiadau Cymysg', B xi (1941–4), 81–2; GPC 570; DrOC 192.

- 15–16 ‘Cnoi frigau [ac yntau]’n fwy cyfarwydd â [chnoi] cern hwch nag â [chnoi] croen hydd.’
- 17–18 Cyfeirir at y gred yng ngallu llyfiad ci i iacháu doluriau; cf. llau. 31–2.
- 20 **nes** ‘Gwell’.
- Tomas feddig** Ai’r un gŵr yw hwn â’r meddyg Tomas Dwpa y cyfeiria Llawdden ato yn ei gywydd i ddymuno gwellhad i Faredudd Fychan ap Maredudd o Arddfaelog, gw. GLI 16.9–10n?
- 23–4 Cyfeirir at gyfranc rhwng ci gwarchod a chath (wylt, ond odid) hefyd gan y Mab Cryg, GDC 15.7–8 *Er pan laddawdd, cawdd, y cath llosgynrgrin / Y ci lledfegin llwyd a fegais.*
- 24 H.y., y mae’r ci yn mynegi ei anniddigrwydd (*cwyn*) trwy droi ei gynffon.
- 25 **tawr** *Dawr* yw’r ffurf gysefin ond caledid weithiau i *tawr*, gw. GPC 1076 d.g. *doraf*; GMW 150 a cf. 8.52 *torwn*.
- 29–30 Ymddengys mai’r hyn y mae’r bardd yn ei ddweud yw, pe deuai enaid y ci allan o’i din, y byddai’n mynd yn syth i’w (*O’i*) drwyn, ffordd o gyfleu mor agos yr oedd y din a’r trwyn at ei gilydd.
- 31–2 Cf. llau. 17–18n.
- 33 **perfigedd** Deallir yw ar ei ôl o ran synnwyr.
- 35 **amser rhoddi** Tybed ai’r cyfnod y gellid gofyn am rodd a olygir?
- 36 H.y., bydd cywydd i ddiolch am y ci a fydd yn hwy na’r cywydd hwn i ofyn amdano. Y mae’r geiriau hyn hefyd yn gydnabyddiaeth ddi-ddorol fod y cywydd yn fyrrach nag a ddisgwyliid.

5

Yn y cywydd hwn gofyn Llywelyn ap Gutun i Syr Siôn Mechain, person Llandrunio ym Mhowys, am ddwy sbectol, un iddo ef a’r llall i’w gyfaill Owain, mab yr enwog Lywelyn ab y Moel.¹ Yr oedd Syr Siôn Mechain, heblaw bod yn ŵr eglwysig, hefyd yn ddyn cefnog, a’r tebyg yw iddo ennill ei gyfoeth trwy fagu defaid.² Ni cheir sôn amdano yn yr achau, ond awgryma Enid Roberts ei fod yn perthyn i linach Gruffudd ap Maredudd, Carreghwfa, a oedd yn ddisgynnydd i Iorwerth Foel,³ Arglwydd y Waun, Nanheudwy a Maelor Saesneg.⁴ Tua 1470 yw’r dyddiad a rydd D.R.

¹ Fe’i golygwyd yn GOLIM 52–3 (Atodiad). Ceir awdl gan Fedo Brwynllys i ddiolch i Watgyn Fychan ap Tomas o Hergest am sbectol, gw. W. Rhŷs Watkin, ‘The Poems of Bedo Brwynllys’ (M.A. Cymru [Bangor], 1909), 54–5.

² WCCR² 265.

³ Cf. cywydd Guto’r Glyn i Siôn Mechain, GGI² 274 (CVI.30), *Fal hil Iorwerth Foel a’i had.*

⁴ GMRh 3, 106–7.

Thomas ar ei gyfer.⁵ Canodd Maredudd ap Rhys a Guto'r Glyn, hwythau, i Syr Siôn,⁶ ac megis Llywelyn ap Gutun, y maent yn fawr eu clod i haelioni a moethusrwydd ei nawdd. Ymddengys fod Llywelyn ap Gutun (ac Owain ap Llywelyn ab y Moel) yn mynd i oed pan ganodd y gerdd hon (ymhellach, gw. tt. 2–3).

1–2 **bwrw byd / Ar synnwyr** ‘Treulio bywyd yn synhwyrol’, sef, y mae'n debyg, trwy baratoi cywydd (gw. y cwpled nesaf).

3 **Medrod** Fel y sylwa Eurys Rolant, GOLIM xi, cyferchir naill ai Syr Siôn Mechain neu ynteu Owain ap Llywelyn ab y Moel (gw. llau. 4–6n). Gan fod y gerdd yn gais gan *ddau* ŵr ac y byddai angen i Lywelyn ap Gutun grybwyll ei gyd-ymgeisydd a dweud pwy ydoedd, a chan na chrybwyllir Syr Siôn Mechain tan lau. 9–10, tueddir i gredu mai Owain a olygir yma. Arwr Arthuraidd oedd Medrod a ystyrir gan y beirdd, fel rheol, yn batrwm o ddewrder a chwrtseisi, gw. TYP³ 445–6.

Main Fel y dywedir yn GOLIM xi, gall y gair gynrychioli naill ai yr a. *main* neu ynteu'r dref ddegwm Main ym mhlwyf Meifod, cwmwd Mechain. Nid yw Guto'r Glyn na Maredudd ap Rhys, yn eu cywyddau i Syr Siôn Mechain—GGI² 273–4 (CVI), 275–6 (CVII), GMRh cerddi 4 a 5—yn crybwyll Main ynglŷn â Syr Siôn, ond yr oedd gan Lywelyn ab y Moel, tad Owain, gysylltiadau â'r fangre honno, gw. GSCyf 76–7. Ar sail enwogrwydd Llywelyn ab y Moel, byddai i Llywelyn ap Gutun grybwyll Main ynglŷn â'i fab Owain yn ffordd o wneud mwy o argraff ar Syr Siôn Mechain wrth ddeisyf arno, a bernir, gan hynny, mai at y dref ddegwm y cyfeirir.

4–6 **Owain / ... / ... ŵyr y Moel** Sef Owain ap Llywelyn ap Moel y Pantri, gw. GOLIM.

câr ym Fel y sylwir yn GOLIM xi, gall y geiriau hyn gyfeirio naill ai at Syr Siôn Mechain neu ynteu at Owain ap Llywelyn ab y Moel, er cydnabod nad y cyntaf sydd fwyaf tebygol. Haws credu eu bod yn rhan o'r un llif meddwl ag a geir yn ll. 3 *Medrod Main* ac mai Owain, felly, a olygir (a cf. ll. 3n). Cymer Eurys Rolant, *l.c.*, *câr* i olygu ‘perthynas’, er nad oes tystiolaeth achyddol fod y ddau fardd yn perthyn i'w gilydd. Fodd bynnag, gallai olygu ‘cyfaill’ hefyd, ac os dyna a olyga yma, ni raid honni bod perthynas rhwng y ddau fardd (gw. hefyd tt. 1–2 a cf. 15.52n).

7 **i** Cydier wrth *gywydd* yn ll. 4.

8 **hir ... esgob** Efallai mai ‘a wisgir am yn hir yn esgob’ a olygir. Os felly, a awgrymir dymuniad am weld arwisgo Siôn Mechain yn esgob

⁵ D.R. Thomas: HDStA iii, 158.

⁶ GGI² 273–4 (CVI), 275–6 (CVII); GMRh cerddi 4 a 5.

yn y dyfodol (cf. y ffordd y bydd y beirdd yn dyheu am weld noddwr yn cael ei urddo'n farchog)? Y mae'n bosibl hefyd, ond efallai'n llai tebygol, mai'r ystyr yw '[Gŵr] tal sydd wedi ei wisgo fel esgob' (h.y., yn urddasol). Os felly, cydier *hir* wrth *gwyh* yn y ll. flaenorol.

- 9 **siars** Cf. GGI² 274 (CVI.59–60) *Drwy na cheisio'r Cymro cain / Siars na mach, Syr Siôn Mechain!*

oedd Cydier wrth *gŵr mwya' iachodd* yn y ll. nesaf.

- 13 Ceir yr un ll. yn union yn GGI² 275 (CVII.16).

Powys Sillaf dalgron yw *-wy-* yma; ymhellach, gw. 2.26n.

- 14 **llwyn derw** Cyfeirir at dŷ Syr Siôn Mechain. Y tebyg yw mai'r hyn a olygir yw coed o'r *Llwyn derw* (S. 'oak-grove', GPC 2245) i adeiladu'r tŷ yn hytrach na llwyn derw a safai ar ei bwys; cf. cyfeiriadau Guto'r Glyn a Maredudd ap Rhys at yr un adeilad: GGI² 275 (CVII.11–12) *Derwgrwt a phlas daeargylch, / Dŵr yn gaer i'w droi'n ei gylch*; GMRh 4.8 *Gorau perchen tŷ pren praff*. Ymhellach ar y tŷ hwn a'i safle, gw. hefyd Enid Roberts, *Tai Uchelwyr y Beirdd 1350–1650* (Caernarfon, 1986), 9–11; GMRh 106. Gellid dadlau hefyd mai ystyr *llwyn derw* yw '[gŵr o] hiliogaeth cedyrn' (ar yr ystyron hyn, gw. GPC 932 d.g. *derw*¹, 2244 d.g. *llwyn*¹ (c)), ond ymddengys hyn yn llai tebygol.

annedd Cf. GGI² 276 (CVII.61–2) *Tysilio i lwyddo'r wledd! / Trunio a ato'r annedd!*

Llandrunio Plwyf yng nghwmwd Deuddwr, Powys, gw. WATU 108, 264; GMRh 106. Yma yr oedd cartref Syr Siôn Mechain.

- 15 **ar ôl** Deallir *ôl* yn e. yn yr ystyr 'llwybr, hynt' yn hytrach nag yn rhan o ardd. cyfansawdd.

- 16 **dwyr gerdd** Efallai fod yma adlais o'r gofyn yng Nghyfraith Hywel am gerdd i Dduw ac wedyn i arglwydd.

urddol Sef Syr Siôn Mechain.

- 17–18 H.y., byddai'r ddau fardd yn gallu gweld yn glir pe caent sbectolau. Cyffelybir golygon gwael i'r niwl a golygon da i'r gwynt sy'n ei chwythu ymaith.

- 19 **gwreinia** Nis rhestrir yn GPC 1706, ond yr ystyr, yn ddiau, fel y dywedir yn GOLIM 91, yw 'hel neu ddal gwraint'; ar *gwraint*, gw. GPC 1699 'pryfed diarhebol o fach, cynrhon, trychfilod ...'; cf. *chweinia* yn y ll. nesaf.

anardd Y mae i'r dewis o'r gair hwn arwyddocâd arbennig gan yr odlid ei wrthwyneb *hardd* yn ystrydebol â *bardd* (gw. GPC 1824 am rai enghreifftiau).

- 20 **chweinia** Dyddiad yr unig enghraifft a restrir yn GPC 848 d.g. *chweina* yw 1794.

- 23–4 Yr oedd diffyg ar y llygaid yn golygu lleihau temtasiwn rhywiol.
- 23 **naid** Gall fod yma chwarae ar yr ystyron ‘tynged’ a ‘chyfathrach rywiol’.
- 25–6 Cymherir y llygaid â llygod nos oherwydd bod yr olaf yn ddi-amddiffyn (rhag ymosodiadau anifeiliaid rheibus megis cathod a thylluanod).
- 27 **dalen** Ymddengys mai lensys y sbectolau a olygir, gan gyffelybu eu teneuwch i eiddo papur; cf. awdl Bedo Brwynllys i ddiolch i Watgyn Fychan ap Tomas o Hergest am sbectol, W. Rhys Watkin, ‘The Poems of Bedo Brwynllys’ (M.A. Cymru [Bangor], 1909), 55 *Tros drwyn dau olwyn daliad, yn defyll. / Fegis dau faen cawad / Dail o sug dwy ael is fâd / Yn dala Eigion dau lygad*.
- 28 **dail** Yr un yw ei ystyr (eithr ei fod yn ll.) ag eiddo *dalen* (gw. ll. 27n).
- 29–30 Cf. 7.1–2 *Da gwelais ar lednais lawnt / Doe anelu dyn alawnt*.
- 33 **dolennau** Breichiau’r sbectolau.
lliny Ai cadwyn am y gwddf a olygir i gynnal y sbectol pan fo’n segur?
- 35–6 Datgan y bardd ei hyder y bydd Syr Siôn yn talu am gost y ddwy sbectol.
- 35 **brawdwr** Fe’i deallir yn ffigurol mewn ystyr glodforus.
- 37–8 Y mae’n oblygedig y byddai’r beirdd wedi gallu gweld y maidd trwy’r mwg twym a godai ohono oni bai am safon wael eu golwg.
- 38 **oni** Fel y dywedir yn GOLIM 91, tebyg mai S. ‘*until*’ a olygir (ar y treigladd meddal yn ei ddilyn, gw. Treigladau 377; GPC 2646 d.g. *oni*²; cf. 13.52 *oni gawn*).
- 39 **hydd gwaywlym** Cyfeiriad clodforus at Syr Siôn Mechain.
- 40 H.y., gwelant yn ddwbl.
- 45 **tai** Sef tai Llywelyn ac Owain, cf. ll. 41 *ein tai*. Yr oedd eu golwg mor wael fel na allent ddod o hyd i’w cartrefi.
- 47–8 Cellwair sydd yma fod y *Guto* yn amharod i groesawu’r beirdd, ond eu bod hwy am fynd i’w weld sut bynnag.
- 48 **[y] Guto** Guto’r Glyn a olygir yn ôl GOLIM 91 lle y cyfeirir at gywydd Guto i Syr Siôn (gw. uchod). Os felly, efallai mai’r glyn a gysylltir â’i enw a olygir wrth y *gotel* neu ynteu rywle lle yr oedd yn aros ar y pryd. O gofio bod Guto’r Glyn yn ddall ar ddiwedd ei oes, tybed a oes awgrym o hynny hefyd yma?

Cywydd yw hwn sy’n mynegi anniddigrwydd Llywelyn ap Gutun wedi i’w gariad gefnu arno am ryw ddyn arall. Pendilia teimladau’r bardd rhwng

chwant cryf a chasineb. Y mae rhannau o'r gerdd yn anos eu dehongli na'r arfer.

- 3 **hyd** 'Gan mor hir'.
- 5 **y mae** Llsg. B *mae*. Diwygir er mwyn hyd y ll.
- 8 **Suddas** Sef Jiwdas Iscariot, bradychwr Iesu.
- 9 **pan** 'Yn wyneb y ffaith, gan', gw. GPC 2677 d.g. *pan*¹ (d).
- 11–16 Y mae ieithwedd y llau. (yn enwedig *llaw*, *llw*, *Duw*, *allawr*, *clo*, *gŵr*) yn peri meddwl am y stad briodasol, fel pe bai Llywelyn ap Gutun yn briod â'r ferch, ond diau mai dyfalu sydd yma.
- 12 **dwy allawr** Efallai na ddylid deall y geiriau'n llythrennol ac mai 'dyblu'r' *llw* (ll. 11), h.y., gwneud llw neilltuol o gryf, a olygir.
- 13 **coelia'** H.y., 'nid ymddiriedaf' (yn y ferch).
elin Efallai mewn ystyr ffigurol, 'coflaid'.
- 14 **clo** Sef 'clo cont' (S. '*chastity belt*'), ond odid. Ni fyddai Llywelyn ap Gutun yn ymddiried yn y ferch i beidio â charu â dyn arall oni châi hi yr offeryn hwn amdani yn gyntaf.
- 15 **meinwr** Gall ddynodi Llywelyn ap Gutun neu garwr newydd ei gariad. Os y cyntaf a olygir, yna byrdwn y ll. yw 'er iddi ddod yn gariad i mi yn gyntaf'. Gall hefyd mai llygriad yw *myned* o *mynud* / *munud* 'cwrteisi' neu o *muned* 'llaw' (ond ar yr olaf, gw. GPC 2502 d.g. *muned*¹). Fodd bynnag, a fyddai *meinwr* yn air priodol am ŵr a ddisgrifiwyd gan Syr Rhys o Garno fel *mab byrdew* (At.v.26)—oni bai, wrth gwrs, mai cwbl gonfensiynol yw'r defnydd o *meinwr* yma? Os, ar y llaw arall, y carwr newydd a olygir, gellid hefyd ddehongli'r cwpled yn wahanol trwy ddodi coma ar ôl *myned*, dileu'r un ar ddiwedd y ll. a chydio 'r *meinwr* wrth *Nid gwaeth*.
- 16 **nid gwaeth** 'Nid oes gwahaniaeth / ots [ganddi].'
gŵr H.y., carwr.
- 17 **gwely** Gwely dail a wneid gan gariadon wrth garu allan, gw. GSCyf 10.48n.
Y mae'r ll. yn rhy hir o sillaf oni chywesgir *â o'r*.
- 18 **trwyn** Cf. GPC 3632 (b), '... pen blaen (esgid) ...'
- 19–20 Adleisir yma thema serch ofer.
- 20 **plu** Cyfeirir at yr arfer rhwng cariadon lle y byddai'r cariadfab yn gofyn i'r gariadferch wneud penwisg iddo, e.e., o frigau'r coed neu blu aderyn; cf. GDG³ 88–90 (cerdd 31), 91–2 (cerdd 32), 158–9 (cerdd 59); DGIA 95. Sylwer, er hynny, yn yr achos hwn, mai Llywelyn sy'n rhoi'r benwisg (a cf. llau. 31–2), ac yn llau. 29–30 sonnir amdano ef a'i gariad

yn gwneud penwisgoedd i'w gilydd.

celu Y gwrth. yw *plu*, ac efallai mai ystyr eu 'celu' yw bod yn awyddus i ddangos serch at rywun arall ond gan wangelonni.

21 **[y] naill** H.y., y naill o'r ddeuddyn, sef y bardd.

Y mae'r ll. yn rhy hir o sillaf oni chywesgir *Tosturio a*.

22 **rhai eraill** H.y., y rhai a gafodd yr un profiad poenus â'r bardd.

24 **fyth** Yr ergyd, y mae'n debyg, yw fod Llywelyn yn meddwl ar y pryd y byddai'r ferch yn aros yn driw iddo am byth.

23 **blodau** Cf. GDG³ 91 (32.21–4) *Gerlant cystal ag eurlen, / O wisg paun i wasgu pen. / Blaen talaith, bliant hyloyw, / Blodau hardd o blu da hoyw.*

25 **oerchwedl** Cf. ll. 8 *Anras ... iddi*.

iddi Llsgr. B *idd*. Gallai ddynodi *iddo* neu *iddi*, ond bernir mai cariad y bardd sydd dan sylw a defnyddir y ffurf lawn er mwyn hyd y ll. Sylwer mai wrth *oerchwedl* y dylid ei gydio, nid *archa*' (ar gystrawen *erchi*, gw. G 483; GPC 179).

26 **plu'r ieir** Yr un plu yw'r rhain â'r [*p*]lu *adar* a grybwyllir yn ll. 23. Defnyddia'r bardd y rhodd a gafodd gan ei gariad i ddymuno'n ddrwg iddi.

27–8 Cyffelyba Llywelyn ei hun i lwynog yn lladd gŵydd ond er mwyn ei phlu yn bennaf. Dengys y cwpled nesaf mai'r bwriad y tu ôl i hynny yw eu defnyddio i lunio penwisgoedd iddo ef a'i gariad. Dichon hefyd fod gwrthgyferbynnu rhwng plu gŵydd a phlu iâr (ll. 26) gan y byddai'r cyntaf yn rhywiocach a harddach. Os felly, dyma ffordd y gallai'r bardd ddenu ei gariad yn ôl ato.

27 **henwydd** Fe'i deellir yn gyfuniad o *hen* a *gŵydd* 'gwyllt, anwar'. Disgrifir y llwynog fel creadur bythol wyllt.

28 **gwallt yn rhith gŵydd** Ffordd arall o ddweud 'plu gŵydd'. Cydier yn *rhith* wrth *gwallt*, nid *Anrheithio*.

29 **gwnawn** Gall fod yn 1 ll.grch. neu'n 1 ll.pres.myn. y f. (gydag ystyr ddyf.).

30 **pen gwelw** Ystyr *pen* yma yw 'penwisg, gerlant'; cf. GIG 102 (XXIV.55) *Penwisg welw, ddyn ddielw ddoeth*.

31–2 **bychan ... / ... gribau** 'Bychan [o beth] gennyf ... oedd [rhoi] llwyth o gribau' (ar gyfer penwisg y ferch). Gwrthgyferbynnir haelioni'r bardd yn hyn o beth â'r *het helyg* a gafodd gan ei gariad (gw. ll. 34n).

31 **baich neu ddau** Cyfeirir at *bwn o gribau* yn y ll. nesaf.

32 **crwybr** 'Dil mêl' (S. '*honeycomb*') ond fe'i defnyddir yma'n ffigurol am wallt y ferch. Disgrifia Dafydd Nanmor wallt Llio fel *Crwybr aur*, DN 83 (XXIX.43). O gofio mai euraid yw lliw mêl, tybed ai dyna oedd

lliw gwallt cariad Llywelyn ap Gutun hithau?

- 33 **'n 'y mro** Yn llawn *yn fy mro*. Llsgrau. *ym ro*, a diwygir er mwyn gwella'r synnwyr a chryfhau'r gynghanedd.
- 34 **het helyg** GPC 1846, '*willow garland, chaplet or hat, symbol of disappointment in love*', a cf. yr hyn a ddywed Dafydd ap Gwilym wedi i Forfudd ei siomi, GDG³ 234 (85.43–4) *Eraill a rydd, deunydd dig, / Am y tâl ym het helyg*.
- Duw ... talo** H.y., boed i Dduw roi ei haeddiant i'r ferch.
- 36 **gwŷn ... dad** Ai galar mab ar ôl marw ei dad a olygir? Gellid diwygio *gwŷn yn cwyn* (gan newid y gynghanedd yn draws fantach), sy'n fwy arferol mewn cyd-destun o'r fath, ond rhydd *gwŷn* yntau synnwyr boddahol.
- 38 **[y] dyn** Sef cariad y bardd. Ceir enghreifftiau yn y farddoniaeth o beidio â threiglo *dyn* pan ddynoda fenyw. Gall hefyd mai'r gynghanedd sy'n gyfrifol am y diffyg treiglo.

7

Yn y cywydd hwn disgrifia Llywelyn ap Gutun fab a merch yn caru.¹ Ceir ynddo lawer o ddyfalu a gall fod hyn yn seiliedig ar yr hyn a welodd y bardd â'i lygaid fel sbeciwr digywilydd, er ei bod yn bosibl hefyd mai ei brofiadau neu ei ddychymyg ei hun (neu'r ddau) yw'r ffynhonnell. Portreedir ystumiau'r cariadon—ac yn enwedig goesau'r ferch dros ysgwyddau'r mab—yn y fath fodd fel eu bod yn ymddangos yn annaturiol a bwystfilaidd, ac y mae'n anodd gwybod ai dwysáu blys cnawdol noeth, difyrru, neu ennyn gwrthuni fuasai'r brif effaith ar y gynulleidfa. Y mae diwedd y gerdd (llau. 35–40) yn anghyffredin, oherwydd yno, fel y dywed yr Athro Dafydd Johnston, 'ymddengys fod y ferch ei hun yn cael llais ... lle y caiff gwyno am effaith ei hystum anarferol'.²

1–2 Cf. 5.29–30 *Dwy ffynnon loywon ar lawnt, / Da gwelan' yn deg alawnt*.

- 1 **da gwelais** Yn ôl Dafydd Johnston, CMOC² 112; 'The Erotic Poetry of the *Cywyddwyr*', CMCS xxii (Winter 1991), 83–4, y tebyg yw fod y geiriau hyn yn adleisio dechrau englyn a briodolir i Ddafydd ap Gwilym—*Doe gwelais cyd â gwialen—o gorn* (CMOC² 111–12)—lle yr honna'r bardd iddo weld ceirw'n ymgydio, ac y mae elfen o bos yn y ddau. Dylid nodi, er hynny, mai prin iawn yw'r copïau llsgr. o'r englyn.

¹ Fe'i golygwyd yn CMOC² 112–15. Gw. hefyd D.R. Johnston, 'The Erotic Poetry of the *Cywyddwyr*', CMCS xxii (Winter 1991), 83–5.

² CMOC² 112. Gellid dadlau mai'r bardd sy'n llefaru ynddynt ond ymddengys hynny'n llai tebygol. E.e., a chymryd bod y bardd wedi ei syfrdanu gan olygfa ryfedd, prin y buasai hynny'n effeithio arno yn y modd a ddisgrifir yn llau. 35–6. Gw. hefyd l. 40n.

- llednais lawnt** Yn CMOC² 112 (ll. 1) cyfieithir *lawnt* yn '*linen*', sy'n awgrymu bod y mab a'r ferch yn gorwedd ar wely. Fodd bynnag, y mae'n fwy tebygol mai '*lawnt*' (S. '*lawn*') a olygir, gw. GPC 2055 d.g. *lawnt*¹. Haws fyddai i Lywelyn weld y ddeuddyn yn caru ar y glaswellt rywle yn yr awyr agored (fel y byddai cariadon yn gwneud yn aml yn ôl y farddoniaeth) nag mewn ystafell mewn plasty neu'r cyffelyb. Gan mai mwy arferol yw defnyddio *llednais* ynglŷn â phobl nag ynglŷn â phethau, efallai mai fel e. y dylid ei ddeall yma—'*lawnt* un bonheddig'.
- 3 **trychafael** Amrywiad ar *dyrchafael*; cf. ll. 38 *Trychefwch*. Ni nodir y ffurfiau hyn yn *t-* yn GPC 1144–5, 3636.
- gafaelion** Ll. *gafael* yn yr ystyr 'pren ar lun fforch, sef pâr o nenffyrch neu gyplau yn cynnal nenbren tŷ ...', GPC 1369 (5). Fe'i defnyddir yma yn ffigurol am goesau agored y ferch.
- 5 'Ni fu'r un fain a hir (h.y., y gariadferch) yn hir [ei chorff] tra bu [yn yr ystum honno].'
- 7 **ffordd ... oedd** 'Felly yr oedd'.
- 9 **gyrru** Yn yr ystyr 'gwthio', gw. GPC 1797 (3), ond yma mewn cyddestun rhywiol.
- 10 **dyrchu'i** Llsgrau. AB *drycha i*, C *dyrcha i*. Diwygir er mwyn y rhediad; gthg. CMOC² 112 (ll. 10) *dyrcha'i*. Ffurf dalfyredig yw *dyrchu* ar *dyrchafu*, gw. GPC 1144 d.g. *dyrchaf*¹. Y mae'n llai tebygol mai f. *tyrchu* 'cloddio ...' sydd yma gan na rydd gystal synnwyr yn y cyddestun, a 1800 yw dyddiad yr enghraifft gynharaf a restrir yn GPC 3682.
- crwth** Ar ei ystyron, gw. GPC 616 (c). Fe'i defnyddir yma yn ffigurol am y ferch, am ei thor neu ei chanol, fe ymddengys.
- torch gron** Ymddengys fod coesau'r ferch wedi eu codi dros ysgwyddau'r gŵr a'r traed yn cyffwrdd â'i gilydd; cf. llau. 29–32.
- 13 **tremyniad tro** Byddai'r ystyr 'ymosodwr' (gan ddynodi'r gŵr) yn gweddu i *tremyniad*, gw. GPC 3585 d.g. *tremyniad*¹ (a). Ar ystyron *tro* fel a., gw. *ib.* 3603 a cf. 14.11 *tremynt tro*; efallai mai 'crwm' a olygir yma. Y mae'n bosibl mai'r gystrawen yw *tremyniad dro* (gyda chalediad -d d- > t) ac mai e., felly, yw *tro* yn yr ystyr 'symudiad' neu 'gast', er yr ymddengys hynny'n llai tebygol yng ngoleuni gweddill y cwpled lle y pwysleisir y syniad o grymedd neu grynder. Yn CMOC² cyfieithir y ddau air yn '*goblin's shape*', ond gair geiriadurol nad yw'n gynharach na 1632 yw *tremyniad* yn yr ystyr honno, gw. GPC 3585 d.g. *tremyniad*², a byddai'r ystyr '*shape*' i *tro* yn anarferol.
- 14 **cneifio** Yn yr ystyr 'anrheithio, ysglyfio', gw. GPC 519, yn hytrach na S. '*shearing*' megis yn CMOC² 113 (ll. 14).
- 15 **pawl** 'Polyn', yma'n ffigurol am gal y gŵr.

- 16 **fal draenog** Fe'i cymerir gyda *Pêl adwyth* yn y ll. flaenorol, gan gyfeirio at allu'r draenog i ymffurfio'n belen.
- carngostog** 'Prif fastiff' a ddeallir yn gyfeiriad at ffyrnigrwydd nwyd y gŵr (cf. ll. 13 *tremyniad*). Yn CMOC² 113 (ll. 16) darllenir *ar gostog* ond ni cheir y darlleniad hwn yn y llsgrau. Cyfieithir [*c*]ostog hefyd yn 'spike', ystyr sydd, fe ymddengys, yn gyfieithiad o'r ystyr a roddir iddo yn *Gweithiau Gethin* (Llanrwst, 1884), 230, am 'fath o drosol byr tua llathen o hyd â phwynt yn un pen iddo', gw. GPC 570 (b), ond ni welwyd enghreifftiau o'r gair yn yr ystyr hon mewn Cym.C.
- 19–20 Os deallir *cwrwgl* a [*c*]r^wth *halen* yn ffigurol, ymddengys mai'r hyn y ceisir ei gyfleu yma yw henwr yn ymgydio â merch oedrannus. Yn CMOC² 112 (llau. 19–20) fe'i cyfieithir '*an old man's nape on an old coracle / riveting his salt basket*'.
- 19 **gwarae** Gthg. CMOC² 112 (ll. 19) *gwar* (a cf. darlleniad llsgrau. AB), ond dilynir darlleniad llsgr. C er mwyn hyd y ll. ac i wella'r ystyr. Gthg. ll. 23 *Chwarae*.
- 20 **gwrth-hoelio** 1592 yw dyddiad yr enghraifft gynharaf a restrir yn GPC 1727.
- 30 **glas dydd** GPC 1402 (6 (a)) 'toriad neu wawr (y dydd)', ond efallai na olyga fawr mwy na 'liw dydd' yma; cf. CMOC² 113 '*by daylight*'.
- 31 **ar draill** GPC 3552 d.g. *traill*¹ '*trailing, rolling, turning ...*'; CMOC² 115 '*bent*'.
- 34 **cael bais** 'Cyrraedd y gwaelod'. Ymhellach ar yr ymadrodd, gw. GDG³ 502.
- 36 **rhwy** Llsgrau. *Rvw* ('rhyw'), ond gan na ddefnyddir yr e. hwn o flaen ffurfiau bf. rhediadol (gw. GPC 314–5 d.g. *rhyw*¹), fe'i diwygir yn *rhwy* 'yn ormodol' (gw. *ib.* 3110–3111). Posibilrwydd arall fyddai darllen *rhy* (gyda'r un ystyr). Gthg. CMOC² 114 (ll. 33) *rhyw ddotiais* a gyfieithir '*as if I was stunned*'.
- 37 **tinhwygwch** Yn GPC 3501 d.g. *tinhwygaf* cynigir yn betrus mai 'bygro, sodomeiddio' yw ei ystyr (efallai o *tin* a (*r*)*hwygo*, *l.c.*; cf. hefyd GTP 50 (29.46) *tinrhwyg wylliad* (Tudur Penllyn)), a chyfieithiad CMOC² 114 (ll. 37) o enghraifft y testun yw '*Bugger away*'. Ond nid yw sodomiaeth yn gweddu i'r cyd-destun. Ceir mynych enghreifftiau gan y beirdd o ddefnyddio geiriau—megis *tin* a *hers*—sy'n dynodi pen-ôl merch ynglŷn â chyfathrach rywiol, a gellir awgrymu mai gair cynnil ydyw yn yr achosion hyn am ei man dirgel (cf., e.e., y ffordd y defnyddir *pen* am y geg). Cynigir, felly, mai ystyr *tinhwyo* yw 'cnuchio'n ffyrnig'.
- 38 **trychefwch** Y mae gwrth. megis *caliau* yn ddealedig ar ei ôl; cf. hefyd yr ymadrodd 'codi pais' (merch) ynglŷn â chyfathrach rywiol (e.e., 8.64).

- 39 O safbwynt ei pherthynas gystrawennol â'r ll. nesaf, deallir y ll. hon yn gyfarchiad i rywun â'r goddr. heb ei fynegi.
- 40 **iawn droed** Llsgrau. *iawn troed*, a diwygir er mwyn cywirdeb. Gthg. CMOG² 114 (ll. 40) *iawn draed*, darlleniad nas ceir yn y llsgrau. Holl ergyd geiriau'r ferch yw osgoi'r hyn a ddisgrifir yn llau. 35–6 ac annog cael cyfathrach rywiol mewn ystum normal.

8

Yn y cywydd hwn gwelir Llywelyn ap Gutun yn cystadlu â'r *Dean* (llau. 29, 55) am ffafr merch o Fôn o'r enw Alswn.¹ Y mae tebygrwydd ei ddisgrifiad o'r gŵr hwn i'r disgrifiad o wrthrych y gerdd nesaf (cerdd 9), Rhisiart Cyffin, Deon Bangor,² ynghyd â lleoliad Alswn ym Môn, yn rhoi pob lle i gredu mai'r deon hwnnw a olygir.³ Yr oedd yn Ddeon Bangor o tua 1480 hyd ei farwolaeth yn 1502⁴ ac yn rheithor eglwys Llanddwyn, a gosododd ddelw o Ddwynwen yn un o ffenestri lliw côr Eglwys Gadeiriol Bangor.⁵ Dymuna Llywelyn gwrdd ag Alswn mewn [t]ŷ ... o *frwyn* / ... yn *Llanddwyn* (llau. 25–6) ac er mwyn hyrwyddo ei achos ei hun, bychana gymwysterau Rhisiart Cyffin i fod yn garwr i'r ferch. Ar y llaw arall, wrth ymateb i gywydd Llywelyn, dywed Lewys Môn am y Deon, *Ni cheraist ferch, o haerwyd, / ond hen lyfr fal Antwn lwyd* (At.i.23–4).

Dadleuir mai yn y degawd 1480–90 y canwyd y gerdd nesaf (cerdd 9, a gw. y sylwadau rhagarweiniol arni), a byddai'n deg tybio bod y gerdd hon yn ei rhagflaenu ac mai yn yr un cyfnod, felly, y canwyd hithau.

- 2 **tŷ Ddwynwen** Sef eglwys Dwyn neu Ddwynwen yn Llanddwyn, Ynys Môn (gw. hefyd l. 26n). Ar y ferch hon, nawddsantes cariadon Cymru, gw. CLC² 204; LBS ii, 387–92. Am dreiglo e.p. ar ôl tŷ, gw. Treigladau 109–10.

un Gthg. GLM 49 (XIV.2) *mor* (cf. darlleniad llsgr. E).

- 4 **unwaith** O ran synnwyr, dilyna *a'th welsai*.

¹ Golygwyd y gerdd hon yn GLM 49–52 (XIV). Yno fe'i trinnir fel rhan o ymryson â Lewys Môn (gw. teitl y gerdd ddilynol, *ib.* 53). Ond ni sonia Llywelyn ap Gutun ddim am Lewys Môn yn ei gerdd, a chŵyn ynghylch Llywelyn wedi ei chyfeirio at Risiart Cyffin yw cerdd Lewys.

² Cf., e.e., 8.64 [c]wd byr, 9.63 *Ceilio*g byr.

³ Cf. hefyd raglithiau llsgrau. DH.

⁴ ByCy 505; WCCR² 321–2; John Le Neve, *Fasti Ecclesiae Anglicanae 1300–1541: XI The Welsh Dioceses*, compiled by B. Jones (London, 1965), 6. Yn ôl Enid Pierce Roberts, 'Crefydd yr Uchelwyr a'u Beirdd', *Efrydiau Athronyddol*, liv (1991), yr oedd Cyffin 'o bosibl, yn un o Gyffiniaid dyffryn Tanat'. Am gerddi eraill i Risiart Cyffin, gw., e.e., GGI² 245–9 (cerddi XCIV, XCV) a cf. *ib.* 250–8 (cerddi XCVI–XCVIII).

⁵ GSdT 180.

- 5 **lle ... f'oedi** Dyma sefyllfa'r bardd, mewn gwrthyferbyniad â'r dyn dall (deallir *lle* i olygu S. 'whereas'); cf. ll. 9n.
- 9 **araf yr oed** H.y., y mae'r ferch yn hwyrffrydig i ganiatáu oed, y bardd yn orawyddus, neu'r amgylchiadau'n anodd.
- 10 **nad ym unoed** H.y., 'nad ydym yn mwynhau oed ar y cyd â'n gilydd'. Gthg. GLM 49 (XIV.10) *nâd ym unoed* 'nad yw'n gadael unoed imi' (ar *nâd*, cywasgiad o *na ad*, gw. WG 381), ond golyga hynny newid o'r ail berson (sef y cyfarchiad *wen*) i'r trydydd o fewn yr un ll. (er y digwydd hynny weithiau yn y farddoniaeth). (Sylwer mai e., nid a., yw *unoed* yn ll. 19.)
- 12 **ucho** Cf. y defnydd o *fry*, gw. 3.4n; cf. 9.25, 13.68.
- i'm oes** Gthg. GLM 49 (XIV.12) lle y rhennir y geiriau '*i moes*.
- 13 **arwydd** Efallai mai 'bendith' a olygir yn y cyd-destun.
- 14 Dichon fod yma gyfeiriad at yr arfer o offrymu ceiniogau (a'u plygu) wrth ffynnon sant neu santes, sef Dwynwen yn yr achos hwn, gw. GSDT 13.38n. Deallir *rhown* yn 1 un.amhff.myn./dib. y f. *rhoddi* yn hytrach na'r l ll.pres.myn.
- 16 **dail** Sef gwely dail ar gyfer cariadon, gw. 6.17n.
- 17–22 Sylw diddorol ar gyflwr Môn yng nghyfnod y bardd. Yr oedd yn ddi-god (*noethdir*) ac ymddengys mai'r rheswm am hyn oedd fod y tir wedi ei ddefnyddio i dyfu ceirch; gthg. GIG 29 (VI.43–4) *Yr ynys dywell, cell cerdd, / Y gehwid Môn wegilerdd*.
- 21 **Nanconwy** Cwmwd yng nghantref Arllechwedd, sir Gaernarfon, gw. WATU 162. Efallai mai'r rheswm y cyfeiria Llywelyn at Nanconwy yn benodol yw ei fod, fel y Graig Lwyd, Cefn Digoll, &c., yn lloches nodedig i herwyr a gwylliaid (gw. Enid Roberts, 'Dafydd Llwyd o Fathafarn a'i Gefndir', *Traeth xxxiii* (1965); 53; *ead.*, *Dafydd Llwyd o Fathafarn* (Caernarfon, 1981), 9), a byddai'n rhaid i'r cyfryw le fod yn dew gan goed i ymguddio'n ddiogel. Nanconwy oedd yr agosaf i Ynys Môn o'r llochesau hyn.
- 22 **mwy** Sef mwy o oedau, yn wahanol i'r *unoed* a grybwyllir yn ll. 19.
- 25 **tŷ fry o frwyn** Ymddengys fod rhyw adeilad yn Llanddwyn lle y gallai'r bardd aros. Ai defnydd y to a arwyddoceir gan *o frwyn*? Ar *fry*, gw. 3.4n.
- 26 **lle iawndda** Sef y [t]ŷ ... o *frwyn* (ll. 25). Bron nad yw [t]ŷ ... / ... *iawndda* yn ffurfio undeueb (S. 'hendiadys')—'tŷ ... mewn lle ...', cf. 9.16n.
- Llanddwyn** Gorynys yng nghwr eithaf plwyf Niwbwrch ar Ynys Môn lle y sefydlodd Santes Dwynwen (gw. ll. 2n) ei chartref.
- 27 **draw mewn drych** Ymddengys fod y bardd yn meddwl am Alswn

(goddr. y sangiad) yn edrych mewn drych, efallai i ymbincio. Yn GLM 50 (XIV.27) ni roddir coma ar ôl *ceisiaw* a *drych*, ond ni rydd hynny gystal synnwyr.

28 **am f'œdran** ‘Oherwydd fy oed (llai)’. Yr awgrym yw y byddai’n well gan Alswn gwrdd â Llywelyn am ei fod yn iau na Rhisiart Cyffin, a ddisgrifir yn nes ymlaen fel *hŷn no minnau* (ll. 30).

yma Sef y fan lle yr oedd Llywelyn yn aros.

29 **Dean** Sef Rhisiart Cyffin, Deon Bangor.

31 Y mae’r ll. yn rhy hir o sillaf oni chywesgir *Gyrrai i’r* yn ddeusill.

32 **gyrrai ym hwnt** Gthg. GLM 50 (XIV.32) *gyrrai i mi hwnt* (cf. darlleniadau llsgrau. BDEK).

33–6 Byrdwn y llau. hyn yw fod Rhisiart Cyffin yn rhywiol fusgrell.

33 **ni mynnai** Gthg. GLM 50 (XIV.33) *Y mae’n ei gof* (cf. darlleniadau llsgrau. BK).

cof ymofyn Ai’r ystyr yw na all y Deon deimlo chwant cnawdol ond â’i feddwl? Byddai’r dehongliad hwn yn gyson â llau. 35–6.

35–6 **ni ... / ... rybucho** ‘Ni all ef [gyflawni] pechod (sef puteinio) mwyach, ond ei ddymuno [yn unig].’

38 **‘i** Cyfeirir at *Bechod* (ll. 36).

43–4 ‘Ni ddaw ato liw dydd yn waglaw neb sy’n gweld unrhyw beth.’ H.y., y mae’r merched sy’n mynd at Risiart Cyffin naill ai’n derbyn rhodd / tâl am eu ffafir neu ynteu maent yn ddall / yn wael eu golwg.

44 **ar** Y dangosolyn, gw. GMW 70–1.

46 **fry** Gthg. GLM 50 (XIV.46) *hi* (cf. darlleniadau llsgrau. ADFIJKLN), darlleniad sy’n gwanhau’r gynghanedd. Ar arwyddocâd *fry*, gw. 9.25n.

48 **rhwth** Un o nodweddion cofforol Rhisiart Cyffin, yn ôl Llywelyn ap Gutun, oedd ei fod yn dew; cf. ll. 60 [*c*]wd mawn, 9.27 y *Deon boliog*, 64 *Cawell adar, cau llydan*, 66 [*b*]aril, 10.26 [*P*]anelgwd.

yn fy rhith i H.y., gofyn Llywelyn am gael mynd at Alswn yn lle’r Deon—am gael bod yn ddirprwy iddo. Posibilrwydd arall yw na chaiff y Deon lwyddiant ond os dynesa at Alswn yn rhith Llywelyn, ond i’r un man y daw y ddau ddehongliad.

50 **ym** Gellid ystyried darllen *am*, er nas ceir yn y llsgrau., a dileu’r coma ar ôl *neb*.

52 **ni’m torwn** ‘Ni fyddai gwahaniaeth gennyf’. Ar y gystrawen, gw. GPC 1077 (c) d.g. *doraf*. Ar y calediad yn *torwn*, cf. 4.25n a gthg. ll. 65 *ni’m dorwn*.

53 Gthg. GLM 50 (XIV.53) *Gwell un gneuen i gennyd* (cf. darlleniad llsgr. E).

un gneuen ‘Tamaid bach’, GLM 399.

- 54 **hyn** Gthg. GLM 50 (XIV.54) *hynny* (cf. darlleniadau llsgrau. CEHM).
 57 **pwn eddi** Cyfeiriad at wisg foethus y Deon.
 59 **mewn yr iau** Efallai mai 'yn briod' a olygir.
 60 **cwd mawn** Cyfeiriad arall at dewder Rhisiart Cyffin (gw. ll. 48n) ond hefyd at ei fyrder (cf. ll. 64 [c]wd byr, 9.62 *twrch daear*, 9.63 *Ceiliog byr*, 10.26 [P]anelgwd).
gad Y goddr. yw Rhisiart Cyffin.
 62 **i** Cydier wrth *I ddiawl* yn y ll. flaenorol.
 66 'Pe câi fil [o ferched] cyhyd ag na chei di ef'. Ar *drwy* yn yr ystyr hon, gw. CFG 186–7; GDG³ 522.

9

Dychan yw'r cywydd hwn i Risiart Cyffin, Deon Bangor (c. 1480–1502).¹ Yr oedd Llywelyn wedi derbyn llythyr gan Risiart i'w ddwyn at Huw Lewys ym Môn, llythyr y disgwyliai y byddai'n rhoi caniatâd iddo i gardota wŷn yn y Chwaen. Fodd bynnag, pan ddatganodd Huw Lewys gynnwys y llythyr, nid caniatâd a glywyd ond cyhuddiad fod Llywelyn wedi lladrata wŷn, gyda gorchymyn iddo gael ei garcharu, onid ei grogi hefyd (gw. llau. 28, 30). Yn dilyn hyn, ymddengys iddo gael gwŷs gan Siryf Caernarfon (gw. ll. 15n) a'r tebyg yw fod y siryf a Chyffin yn gyd-gynllwynwyr yn hyn o beth. Ni wyddys a oedd sail i gyhuddiad Rhisiart Cyffin ai peidio; ond boed a fo am hynny, yn y gerdd nesaf (cerdd 10) ceir awgrym mai'r gwir reswm oedd cystadlu rhwng y bardd a'r Deon am Alswn (gw. 10.21–4n), gwrthrych y gerdd flaenorol (cerdd 8). Ni wyddys beth yn union a ddigwyddodd i Lywelyn yn sgil y cyhuddiad: ymddengys iddo gael ei garcharu (llau. 33–40), ond yn sicr nis crogwyd gan iddo fyw i ymosod eilwaith ar Risiart Cyffin (cerdd 10)!

Yr oedd Rhisiart Cyffin yn Ddeon Bangor o tua 1480 hyd ei farwolaeth yn 1502 (gw. sylwadadau rhagarweiniol cerdd 8) a blynyddoedd Huw Lewys, yn ôl Dafydd Wyn Wiliam, oedd c. 1433–c. 1490.² Teg felly yw gosod cyfnod canu'r cywydd hwn yn y degawd 1480–90.

- 1 **doctor** Yr oedd Rhisiart Cyffin yn wŷr gradd yn y Gyfraith Ganon, gw. ByCy 505, felly gall mai cyfeiriad sydd yma at radd doethor yn y pwnc hwnnw. Cf. yr hyn a ddywed Hywel Cilan am Ieuan ap Hywel ab Iolyn o Langedwyn a ddaliai radd doethor yn y gyfraith, GHC 28 (XVI.5–6) *Ail Grigor yw'r doctor du / Eglwysig yn galw Iesu*, a gw. *ib.* 61; GGI² 334.

¹ Golygwyd rhan o'r cywydd, sef llau. 1–10, 15–20, yn LlyB 110, 124–6.

² Dafydd Wyn Wiliam, 'Y Traddodiad Barddol ym Mhlwyf Bodedern, Môn', AAST, 1971–2, 52–3, n5.

- main** Efallai mai adeilad o feini a olygir, sef eglwys Bangor. Ynteu ai'r a. sydd yma—'cyfyng', gan gyfeirio at leoliad Bangor ar lawr dyffryn cul?
- 2 **bradwr Ynys Brydain** Sef Madog Min, gw. y nodyn nesaf. (Y mae'n llai tebygol mai Gwrtheyrn a olygir, un o frenhinoedd y Brytaniaid yn y 5g., a ystyrir gan y Cymry yn archfradwr am iddo roi tir i'r Saeson yn dâl am eu cymorth i ymladd ei elynion, gw. CLC² 307; TYP³ 386–90; WCD 338–42.)
- 4 **Madog Min** Gŵr y dywedir iddo, neu iddo ef ac eraill, achosi marwolaeth Llywelyn ap Gruffudd, tywysog olaf Cymru (gw. ll. 5), trwy dwyll, gw. LlyB 125–6; GGrG 19–20. Cyfeirir at y cynllwyn yn BT 228, *ac ena y gwnaethpwyd brat lliwelyn ene clochte en mangor y gan y wyr ef ehvn*. Yn ôl GGrG 20, gall mai uchel swyddog ym Mangor ydoedd yng nghyfnod Llywelyn, ond gw. hefyd isod ll. 8n.
- 5 **derbyn ... / ... Fuellt** Awgrymir bod Madog Min wedi derbyn ('croesawu') Llywelyn (gw. ll. 4n) ym Muellt er mwyn rhoi llythyr iddo, er ei bod yn fwy tebygol mai ym Mangor y bu hynny, gw. LlyB 125. Ar hanes y digwyddiadau a arweiniodd at ladd Llywelyn ger Cilmeri i'r gorllewin o Lanfair-ym-Muallt, gw. J. Beverley Smith, *Llywelyn ap Gruffudd, Tywysog Cymru* (Caerdydd, 1986), pennod IX. (Am farn wahanol sy'n lleoli ei farwolaeth yn Aberedw, gw. Anthony Edwards. *Appointment in Aberedwy* (Pen-y-Groes, 1992).)
- 7 Cf. ll. 3 *brwdan eithin*.
- 8 **tebyg brad** ['Brad] tebyg i frad'. Deellir *tebyg* yn e.—S. 'the like of'—yn hytrach nag yn a. mewn brawddeg enwol. Os derbynnir yr ail ddehongliad, rhaid mai Rhisiart Cyffin neu rywun anhysbys a olygir wrth y *Brawd Du*, ond gw. y nodyn nesaf.
- Brawd Du** Yn ôl ByCy 505, adwaenid beddrod Rhisiart Cyffin yn eglwys gadeiriol Bangor hyd y 18g. fel 'bedd y Deon Du'. Fodd bynnag, ystyr arferol *Brawd Du* yw aelod o urdd y Dominiciaid. Gan hynny—oni bai mai at ryw Ddominiciad arall, adnabyddus ond anhysbys bellach, a gyflawnodd [*f*]rad dig y mae'r bardd yn cyfeirio—ymddengys mai Madog Min (ll. 4) a olygir. Ar berthynas Llywelyn ap Gruffudd â'r Dominiciaid, gw. AWH 217–24; dywedir *ib.* 223–4 am flynyddoedd olaf Llywelyn, '... there can be no doubt that the Bangor friars were on the king's side during this last struggle for the independence of Gwynedd'.
- 10 **eryr Aberdaron** Ymddengys oddi wrth y cyd-destun mai Rhisiart Cyffin a olygir; cf. rhaglithiau llsgrau. IJ lle y dywedir bod Llywelyn ap Gutun wedi gofyn i Rhisiart Cyffin am gael wyna ym Modeon ac Aberdaron. Gall mai cynnwys y cywydd yw unig sail hynny, ond yn ôl Arthur Ivor Pryce, *The Diocese of Bangor in the Sixteenth Century*

(Bangor, 1923), 1, dan y flwyddyn 1514, dywedir bod gan yr esgob Thomas Skeffington gyfran (*portion*) o eglwys Aberdaron; ac ar d. 8, dan y flwyddyn 1536, nodir ymddeoliad (diddyddiad) *Richard Rencoyd Rector or Comportionary of the parochial Church of Aberdaron*. Dichon, felly, y daliai Rhisiart Cyffin gyfran o'r eglwys.

- 11 **Meistr Rhisiart** Sef Rhisiart Cyffin. Ar *Meistr*, gw. GPC 2414 (g) '... fe'i rhoddid yn wreiddiol i ddyd o uchel dras neu o ddysg, e.e. clerigwr â gradd ...'.

grymus drwsiad '[Un â] gwisg [yn arwyddocáu] grym'.

- 13 **y Cyffin** Sef Rhisiart Cyffin.

- 15 **bil** Ar ei ystyron, gw. GPC 277 d.g. *bil*¹ 'dogfen ysgrifenedig, nodyn, cofnod; hysbysiad ysgrifenedig o achos neu gwyn gyfreithiol, llythyr dyfyn; deiseb at un mewn awdurdod ...', benthyciad o'r S. *bill*. Os siryf sir Gaernarfon oedd y *Wiliam* a roddodd hwn i Lywelyn (gw. y nodyn nesaf), y tebyg yw mai dogfen yn gwsio'r bardd i'r llys (cf. ll. 21n) ydoedd. Sylwer mai *bil* gwahanol ei gynnwys ydoedd i'r un a grybwyllir yn ll. 18 ac un a ddaeth yn sgil hwnnw.

Wiliam LlyB 126 'Wiliam Gruffudd o'r Penrhyn ger Bangor oedd Wiliam pwysicaf y cyfnod, ond tebyg er hynny mai at gâr iddo y cyfeirir, sef Wiliam ap Gruffudd ap Robin o Gwchwillan, siryf sir Gaernarfon ...' Ar yr olaf, gw. ByCyAt 171–2; cf. 10.32n.

- 16 **y pin a'r Cyffin** Bron nad oes yma undeueb—'pin (h.y., yr hyn a ysgrifennodd) Cyffin'; cf. 8.26n.

- 17–18 'Er mwyn twyllo'r diniweityn (sef Llywelyn) y lluniodd llaw'r gŵr fy nogfen i[mi] gardota ŵyn ym Môn.'

- 18 **bil** Gw. ll. 15n. Dogfen yn rhoi caniatâd a olygir yma; cf. ll. 53.

- 19 **nyw torrwn** Llsgrau. BD *nis torrwn*, IJL *ni thorwn*; M *Ni torrwn*, ond y mae angen diwygio *nis* a sicrhau ei ddilyn gan *t-* er mwyn y gynghanedd a'r gystrawen. Dilynir, felly, LlyB 126 a darllen *nyw* 'nis' (a gw. GPC 2600 d.g. *nwy*⁴).

tre 'nhad 'Fy nhreftadaeth'. Ar *tre(f) tad*, gw. GPC 3573 (c).

- 20 **llythr caead** Gellir tybio mai'r hyn a olygir yw'r [b]il a gafodd Llywelyn ap Gutun gan Risiart Cyffin (ll. 18) wedi ei selio; cf. OED² ii, 190 d.g. *bill*³ (1a) 'a written document (originally sealed) ...'. Cf. hefyd *Litterae Clausae* (S. 'Letters Close') y cyfnod a ddefnyddid mewn achosion mwy preifat na'r *Litterae Patentes* ('Letters Patent'); ymhellach gw. *ib.* xi, 333, d.g. *patent*, 1.1.

- 21 **ympiriaw** Tebyg mai ymddangos mewn llys a olygir, gw. GPC 3797 a cf. uchod ll. 15n.

- 22 **lleisiau** Y rheswm, efallai, am y ffurf l. yw fod y bardd yn meddwl am

y cymalau a'r brawddegau a ddatganodd Huw Lewys wrth ei gyhuddo; cf. llau. 23–4 lle y cymherir hyn i adrodd y llaswyr.

Huw Lewys Mab i Lywelyn ap Hwlcyn o Brysaeddfed, Môn. Olynodd ei dad yno a thrigai ei frodyr mewn plastai eraill ar yr ynys. Cysylltir Meurig â Bodeon a Bodsilin, Gruffudd â'r Chwaen a Rhys â Bodychen. Ni chysylltir Dafydd ag unrhyw blas arbennig ac yr oedd yn ddietyfedd, ffaith sy'n awgrymu y gallai fod wedi marw'n ifanc, gw. HPF v, 281–5; Dafydd Wyn Wiliam, 'Y Traddodiad Barddol ym Mhlwyf Bodedern, Môn', AAST, 1969–70, 39–79.

- 23 **pan glywai'r glêr** Ymddengys i Huw Lewys ddatgan ei gyhuddiad gerbron bagad o feirdd—gan gynnwys Llywelyn ap Gutun—a oedd wedi dod i'w blasty.
- 24 **heb oed fal ei bader** Y mae natur ailadroddus y llaswyr yn peri ei hadrodd yn beiriannol a gweddol gyflym.
- 25 **ucho** Gw. 8.12n.
- 26 **'nhad** Sef, fe ymddengys, Rhisiart Cyffin.
wrth ddarllain hwn H.y., wrth i Huw Lewys (nid Llywelyn ap Gutun) ei ddarllen.
- 27 **y Deon bolïog** Sef Rhisiart Cyffin, Deon Bangor (ar ei dewder, gw. 8.48n).
- 33–4 Gellid hefyd ddileu'r coma ar ôl *da* a doddi un ar ôl *Chwaen*.
- 34 **y Chwaen** Y Chwaen Wen, sef plasty ym mhlwyf Llantrisant ym Môn a oedd yn gartref i gangen o deulu Prysaeddfed a gyfrannodd yn hael i'r traddodiad o noddi beirdd, gw. ll. 22n; CLC² 149; WATU 139.
- 35–6 **Tri ... / Hualog** Yn ôl y Trioedd, Tri Hualog Ynys Prydain oedd Cadwaladr Fendigaid, Rhun mab Maelgwn a Rhiwallon Wallt Banhadlen, gw. TYP³ 32–4. Fodd bynnag, tri hualog Llywelyn ap Gutun yw Taliesin, Elffin a Maelgwn Gwynedd.
- 37–8 **Taliesin ... / Yng ngefyn Cynfelyn fûm** Cf. YT 78 (llau. 446–9) lle y dywed Taliesin *Myui a vum ynn y gwynuryn / yn llys Kynnvelynn, / Mewn kyyff a geuyn / vn dydd a blwyddyn* ac *ib.* 118 lle yr awgrymir i Daliesin fod yn ddisgybl i Gynfelyn. Ar Gynfelyn, gw. TYP³ 325 d.g. *Cynvelyn*^{1, 2}; G 247–8.
- 37 **Awstin ystum** Cyfeirir at Awstin Sant o Hippo (O.C. 354–430), y pwysicaf o'r Tadau Eglwysig. Ymddengys na olyga *ystum* fawr mwy yma na 'thebyg': cyffelybir y gŵr eglwysig Rhisiart Cyffin (yn hytrach na Thaliesin) i Awstin o ran dysg a doethineb.
- 39 **Elffin** Elffin ap Gwyddno Garanhir, un o wŷr llys Maelgwn Gwynedd a meistr Taliesin yn ôl y chwedl. Arweiniodd buddugoliaeth Taliesin mewn ymryson â beirdd Maelgwn yn Negannwy at ryddhau Elffin o

- garchar wedi iddo frolio am ddiweirdeb ei wraig a honni bod ganddo fardd a ragorai ar holl feirdd y brenin; ymhellach, gw. TYP³ 501–2; CLC² 229, 694–5; YT.
- 40 **Maelgwn ... melgyrn** Cyffelybir Rhisiart Cyffin i Faelgwn Gwynedd pan oedd, yn ôl traddodiad, yn llechu rhag y fad felen yn eglwys y Rhos (gw. J.E. Lloyd: HW³ 131).
- 45 **cydoed** Y tebyg yw ei fod yn ll. neu'n dorfol o ran synnwyr, er nad o ran ffurf.
- 46 **colles** Ymddengys mai ffurf lafar ydyw ar *collais*, sef 1 un.grff.myn. y f. *colli*.
- 47 **dan awyr** Ymddengys mai 'dan y nen' a olygir. Sylwer mai *awŷyr* yr yngenir *awyr* i odli â *llwyr* yn y ll. nesaf. Dyma oedd ffurf gynharach y gair, gw. G 48; GPC 244.
- 50 **brwysg** 'Medd-dod', gw. GPC 337 (2). 1595 yw dyddiad yr enghraifft gynharaf o'r gair a restrir yno yn yr ystyr hon.
- 51–2 **blin oedd ... / I'm dwyar** Ymddengys i Lywelyn gael ei hel ymaith o Fodeon neu ei rwymo'n gaeth yno. Pa un bynnag, ergyd y cwpled yw fod Huw Lewys yn anfodlon iddo ymdroi ym Modeon.
- 52 **Bodeon** Plasty ym mhlwyf Llangadwaladr ym Môn a chartref i gangen o deulu Prysaeddfed a oedd yn enwog am noddi'r beirdd, gw. ll. 22n; CLC² 51; WATU 15.
- 58 **Powys** Yr oedd cartref Llywelyn ap Gutun ym Melwern ger Croes-osalwt ar gyrion Powys (gw. td. 2).
- 59 **canonwr** GPC 417 (b) 'un sy'n hyddysg yn y Gyfraith Ganon, dehonglydd y Gyfraith Ganon', a gw. uchod ll. 1n.
- 61–2 **Troi fy mil ... / ... trwy awch diod** Cf. ll. 50 *Ac yn ei frwysg y gwnâi frad*.
- 61 **taeru fy mod** Rhaid deall rhywbeth fel 'wedi dwyn defaid' neu 'yn euog' ar ôl y geiriau hyn.
- 64 **cawell adar** Cyfeiriad arall at dewder Rhisiart Cyffin (gw. 8.48n).
- 68 **i** H.y., 'dros', fel y dengys y cyd-destun.

10

Dychan yw'r cywydd hwn i Risiart Cyffin, Deon Bangor, a'i feirdd.¹ Os cael ei garcharu trwy waith Cyffin oedd cefndir y gerdd flaenorol, cael ei wahardd ganddo o'r ardal am roi ei serch ar *ddyn wych* (ll. 22), sef Alswn o Fôn, yn ôl pob tebyg (gw. cerdd 8), yw cefndir y gerdd hon. Er mai Rhisiart

¹ Golygwyd y gerdd hon yn GLM 57–9 (XVI).

Cyffin oedd yn gyfrifol am y gwaharddiad, amheua Llywelyn ei feirdd hefyd o fod yn gyfrannog, ac yn enwedig Lewys Môn. Nid yw ei ddrwgdybiaeth o'r olaf yn syndod oherwydd yn sgil cerdd Llywelyn i Alswn canodd Lewys gywydd i Risiart Cyffin yn beirniadu Llywelyn am ei ymwneud â'r Deon ac â'r ferch (At.i). Dywed y dylid dwyn Llywelyn o flaen ei well am ei holl gamymddwyn; ac os na phrofir ef yn ddieuog yn ddigon buan, bydd Lewys yn torri ymaith ei glustiau (At.i.67–70)! Dygir i gof gais Casnodyn mewn oes gynharach ar i Drahaearn Brydydd Mawr, a oedd wedi ei ddychanu, gael ei hel ymaith o Forgannwg.²

- 1 **Dean** Sef Rhisiart Cyffin, Deon Bangor.
- 3 **rhoes** Llsgrau. *roes*, ond mwy naturiol yw'r cys. o'i flaen ac y mae orgraff y llsgrau. yn anghyson yn aml wrth wahaniaethu rhwng *r* ac *rh*.
ynn Dyma ddarlleniad llsgr. F. Gthg. GLM 57 (XVI.3) *ym* (cf. llsgrau. ABCEH) sy'n torri ar y gynghanedd. Cyfeirir at yr holl feirdd, gan gynnwys Llywelyn ap Gutun, a fwynhasai haelioni Rhisiart Cyffin.
- 4 **rhull** Fel y dywedir yn GLM 402, y mae dwy ystyr wahanol y gair, 'parod, hael' a 'gorbarod' yr un mor briodol yma am Risiart Cyffin.
- 6 **rhoi'r meirch** Gthg. GLM 57 (XVI.6) *rhoi meirch*, ond ceir y fannod yn y llsgrau.
rhoi'r aur Gthg. GLM 57 (XVI.6) *rhoi aur* (cf. darlleniadau llsgrau. AB).
- 8 Byddai'r Deon yn rhoi gwerth ei feirch i Lywelyn gan godi cywilydd ar eraill trwy ei haelioni.
- 9 **Treoswallt** Sef Croesoswallt.
- 10 **a'i trôl** Gthg. GLM 57 (XVI.10) *a drôl*, darlleniad nas ceir yn y llsgrau. ond cf. llsgr. F *a drodd*. Gellid diwygio yn *a drôl*, gan osgoi ailadrodd y syniad a fynegir yn *A droes* yn y ll. flaenorol gan y rh. '*i*, ond nid yw'r ailadrodd o reidrwydd yn chwithig a gellir ei ystyried yn enghraifft o analepsis.
- 11 **pan ganai'r gog** H.y., pan fyddai'r Deon mewn hwyliau da; cf. yr ymadrodd *mor llawen â'r gog*.
- 12 Ai cyfeiriad sydd yma at y ddiod gadarn (cf. ll. 17)?
- 14 **puman byd** Cf. yr ymadrodd *pedwar ban byd*.
- 15–20 Fel y dywedir yn GLM 402, y tebyg yw mai cyfeiriad sydd yma at yr helynt rhwng Llywelyn a Rhisiart Cyffin a ddisgrifir yng ngherdd 9.
- 17 **ym** Gthg. GLM 57 (XVI.16) *i mi*, darlleniad nas ceir yn y llsgrau., sy'n creu cynghanedd sain deirodl ac yn gwneud y ll. yn rhy hir o sillaf (oni

² GC 11.97–8, *Perwch ddeol ffôl, ffael anghelfydd—wawd, / Gerdd odlawd gardd odlydd.*

chywesgir *pheri i*).

18 **yr ŵyl** Un o'r tair gŵyl arbennig, sef y Nadolig, y Pasg a'r Sulgwyn, pan arferai'r beirdd ymweld â'u noddwyr, gw. Thomas Parry, 'Statud Gruffudd ap Cynan', B v (1929–31), 32 (llau. 4–18).

a'i liwio'r eilwaith Cyfeiriad, o bosibl, at ymosodiad Llywelyn ap Gutun ar Risiart Cyffin yng ngherdd 9, os ystyrir cerdd 8 yn ymosodiad cyntaf arno (er mai ymosodiad rhannol yn unig yw honno gan mai merch yw'r prif bwnc).

19 **cyrchu drwy'r lluoedd** Cyfeiriad, efallai, at anfon swyddog(ion) yr awdurdodau allan i ddod â Llywelyn ap Gutun o flaen ei well.

22–4 Yn ôl GLM 402, dweud y mae Llywelyn ap Gutun yma mai eiddigedd Rhisiart Cyffin ynghylch Alswn (gw. cerdd 8) oedd y gwir reswm dros i Gyffin ei garcharu (gw. llau. 15–20n); cf. ll. 35 *celu cenfigen*.

25 **deuwn y daith** 'Deuwn [yno] (sef i lys Rhisiart Cyffin) ar y daith.' Gellid hefyd ystyried darllen *i daith*, er mai *y* a geir yn y llsgrau.

26 **panelgwd** Ystyr *panel*, yn ôl GPC 2679 (a), yw 'darn o frethyn neu glustog a ddodir o dan gyfrwy i arbed cefn ceffyl, mul, &c. ...', ac fe'i defnyddir yn ffigurol hefyd ar dro, *l.c.* (b). Efallai na olyga yma fawr mwy na 'swp, hulp' mewn ystyr ddilornus am rywun (megis y S. *heap*), cf. GGH 397 (120.41–2) *Pan welid hwn, panel tew, / Pwy a'i credai, pac rhydew?* lle y mae *panel* yn debyg o ran ystyr i *pac*. Gw. hefyd GLM 401, ond ymddengys yn llai tebygol mai 'llwynog' yw ystyr yr enghraifft a drafodir yno. Deellir *panelgwd*, felly, i olygu 'pwtyn bol-iog', cyfeiriad arall at dewder a byrder Rhisiart Cyffin (gw. 8.48n, 60n).

27 **gosog wraidd** Cyfeirir at Risiart Cyffin, nid Crist; cf. GLGC 290 (129.43–4) *a Iesu a'th roes yn osog—Talgarth, / i wŷr Deheubarth yr wyd hebog*.

28 **godardaidd** GLM 551 'un â diodlestr'. Nis rhestrir yn GPC 1421 ond daw o *godard* (â'r terfyniad a. *-aidd*).

29–30 Cyffelyba Llywelyn *W* a *Rhys* (gw. llau. 29n, 30n) i Ifor Hael.

29 **W** GLM 402, 'Wiliam ap Gruffudd o Gwchwillan a barnu wrth 32'. Arno, gw. 9.15n.

30 **Rhys** Sef Rhisiart Cyffin: gelwid ef yn *Rhys* yn ogystal â *Rhisiart*, GLM 492.

Ifor Hael Sef Ifor ap Llywelyn o Fasaleg, sir Fynwy, prif noddwr Dafydd ap Gwilym. Yr oedd ei haelioni yn ddiaarhebol a daeth ei enw i gynrychioli patrwm o noddwr beirdd, gw. ByCy 390; CLC² 361–2.

31 **gwan** Cyfeiria'r beirdd yn fynych at y cymorth a roddai eu noddwyr i weiniaid, sef aelodau anghenus y fro.

32 **oll, lew** *-ll l- = ll*.

- Cwchwillan** Gw. ll. 29n. Cochwillan yw'r ffurf heddiw, plasty ym mhlwyf Llanllechid ger Bangor.
- 34 **bwa glaw** Delwedd drawiadol (ond coeglyd) ar gyfer y Deon.
- 36 **â'r gân** *ar* a geir yn y llsgrau. a gellid hefyd, felly, ddarllen *ar gân* (cf. 15.10 *Trois ar gân*).
- 38 Ymddengys mai'r gystrawen yw 'Llwdn y gloch sydd i'w gael yn chwym (h.y. sydd yn chwym) wyf'.
- 39 **manglych ... mwynglawdd** Cyffelybir beirdd Rhisiart Cyffin i glychau mân mewn gwrthgyferbyniad â Llywelyn ap Gutun, *Y gloch fawr* (ll. 42 a cf., e.e., GLIG 12.20 *Llywelyn Goch, gloch dy glod*) ond aneglur yw'r cyfeiriad *goruwch y mwynglawdd*, a thywyllu cyngor a wna'r nodyn yn GLM 402. 1588 yw dyddiad yr enghraifft gynharaf o *mwynglawdd* yn GPC 2521.
- 40 **gwenwyn tawdd** Ymddengys fod beirdd Rhisiart Cyffin yn dychanu Llywelyn ap Gutun.
- 41 **ag ynni** Llsgrau. *y gyni*. Fel y nodir yn GLM, eg. yn unig yw *cyni* yn G; felly hefyd yn GPC 790 d.g. *cyni*¹. Gall fod y gair wedi ei drin yn eb. er mwyn y gynghanedd, ond bernir y ceir gwell synnwyr o'i ddiwygio yn *ag ynni* 'genau ag ynni / genau llawn egni', cyfeiriad at ddawn farddol Llywelyn ap Gutun; cf. GMB 14.5 *Traethaf, armaaf o'r meint ynni* (Gwalchmai ap Meilyr).
- 43 **hyn** Rhyw gam a gawsai Llywelyn ap Gutun, gw. y sylwadau rhagarweiniol uchod; cf. llau. 51–2.
- pennaeth iach** H.y., gŵr uchel ei achau, sef Rhisiart Cyffin.
- 44 **Ai Rhys wlanengrys lingrach** At Rys Pennardd y ll. nesaf, nid Rhisiart Cyffin (gw. ll. 30n), y cyfeirir. *Â wlanengrys lingrach* cf. GIG 167 (XXXVII.61–2) *Ni bydd blaidd ifancaidd iach / Wrth oen â gwlangroen glingrach*.
- 45 **Rhys Pennardd** Bardd (*fl. c.* 1480) naill ai o Gonwy neu Glynnog yn sir Gaernarfon, gw. ByCy 793. Ceir cyfeiriadau dychanol ato hefyd gan Dudur Penllyn, GTP 63 (V.3–4) a Thudur Aled, TA 532 (CXLI.25–8).
- 47 **gwyliwr bedd** Efallai mai'r hyn a olygir yw fod Rhys Pennardd yn *wr* dwys a difrifol.
- 48 **gên gamedd** Gellir ei ddeall yn llythrennol i olygu 'cemi gên' ond y mae'n bosibl hefyd, fel y dywedir yn GLM 403 gan gymharu *mingamu*, mai ystyr ffigurol sydd yma, sef 'coegni'. Yn wyneb geiriau Llywelyn ap Gutun, *Ni'm gwelir byth ... / Dan gymod ...* (llau. 47–8), efallai mai'r ail ystyr sydd fwyaf tebygol yma ac, yn fwy penodol, mai at ddychan gan Rys Pennardd y cyfeirir (cf. ll. 40n). Byddai'r symudiad o'r ên llythrennol yn ll. 46 at ên ffigurol hefyd yn ddatblygiad syniadol.

- 50 **Hywel Rheinallt** Bardd o Lannor, sir Gaernarfon (*fl.* 1461–1506/7); gw. ByCy 381; CLC² 354; Elsbeth Wendy Owen Davies, ‘Testun Beirniadol o Waith Hywel Rheinallt ynghyd â Rhagymadrodd, Nodiadau a Geirfa (M.A. Cymru [Aberystwyth], 1967), i–xiv; Wendy Davies, ‘Hywel Rheinallt’, LlyC ix (1966–7), 200–8; CTC 309, 525–6.
heliwr enwyn H.y., yfai’r ddiodyd hon yn hytrach na gwin, arwyddo israddoldeb; cf. y ffordd y gwrthgyferbynnir maidd a medd yn y farddoniaeth a ll. 64n.
 Y mae’r ll. yn rhy hir o sillaf.
- 51–68 Nid yw’r gyfeiriadaeth yn y llau. hyn yn eglur ac anodd yw dilyn trywydd meddwl y bardd.
- 51 **Lewys** Sef y bardd Lewys Môn, gw. CLC² 440 a’r sylwadau rhagarweiniol uchod.
- 53 **collaist Bowys** Yn ôl GLM 403 cyfeirir at yr helynt a fu rhwng Lewys Môn a gwŷr Caereinion, *ib.* 289–92 (LXXXI), neu rhyngddo a Siôn Pilstwn, *ib.* 256–63 (LXXII), er yr ymddengys y posibilrwydd cyntaf yn fwy tebygol (a gw. llau. 55–7n, 58n). Efallai mai’r hyn a olygir wrth y geiriau yw ‘collaist barch [gwŷr] Powys’; cf. *ib.* 289 (LXXXI.5–6) *colli wyneb cell henaur / Caer Einion Yrth, croenen aur.*
- 54 **ar ôl eto’r eilwaith** ‘Mewn sefyllfa debyg drachefn’. Ar ystyr *ar ôl* yma, cf. GSCyf 12.40n, isod 11.52n. Trinnir y ll. hon fel cwestiwn yn GLM 54 (XVI.54) (gydag *Wyt*, felly, yn dalfyriad o *A wyt*) ond nid oes angen.
- 55–7 Efallai mai’r hyn a olygir yw fod Lewys Môn wedi gwneud ffyn neu waywffyn (ll. 57 *ysglodion*) iddo’i hun unwaith o’r *gangen* i ymladd â rhywrai ym Mhowys (gw. ll. 54n); cf. GLM 291 (LXXXI.67–70) *er a gair mewn ffair* [‘ffrwgwd’] *o ffyn*, / *er a ’mladder ym mhwyddyn*, / *ni beiddiai neb, myn bedd Non*, / *torri crwyn teirw Caereinion.*
- 58 **mawrddrwg** Paham yr ystyriai Lewys Môn ysglodion y *gangen* (llau. 56–7) felly? Efallai mai’r ateb yw iddo gymodi â gwŷr Caereinion am helynt a fu rhyngddo a hwy (gw. ll. 53n), ac os mewn ymladdfa â ffyn y bu hynny (gw. llau. 55–7n), naturiol fyddai iddo ystyried ei weithred â’r ffon yn un ysgeler iawn. Os felly, y rheswm y crybwylla Llywelyn ap Gutun edifarhad Lewys yw er mwyn datgan ei siomedigaeth a’i syndod os ef a barodd *hyn* (ll. 43 ac *ib.*n) iddo.
- 60 Deellir y ll. yn frawddeg enwol (h.y., ‘gwas wyt ...’).
cas Sef Llywelyn ap Gutun.
gwas Efallai mai gwas—h.y., gwas bach, cynffonwr neu’r cyffelyb—i Risiart Cyffin a olygir. Deellir *ydwy* ar ei ôl.
- 61–2 Ymddengys mai’r ystyr yw y bydd Llywelyn ap Gutun yn newid yr holl sefyllfa (*A throi a wna’ ... / Oll ...*) trwy gwrdd â Lewys Môn lle y cyfarfuasant o’r blaen a rhoi curfa (*drofa drais*) iddo.

- 63–4 ‘Gwyrdroaist / llychwinaist [fy] enw, [ŵr sydd fel] trawst tŷ [ac yn] oedrannus, [dydi sy’n] hŷn dy flynyddoedd ac [yn yfwr] talp o waddod us haidd.’
- 63 **trawst tŷ** Felly y dehonglir darlleniad llsgr. G *trawsty*. Gellid hefyd ei dderbyn fel y mae a’i ddeall i olygu ‘tŷ cadarn’, ond defnyddir *trawst* hefyd yn ffigurol ynglŷn â phobl, gw. GPC 3568 (b). Ymddengys mai’r ystyr yma yw fod Lewys Môn yn braff o gorff. Gthg. GLM 59 (XVI.63), *trawst to*, darlleniad nas ceir yn y llsgrau.
- 64 **a** Gthg. GLM 59 (XVI.64) *no*, darlleniad nas ceir yn y llsgrau.
soegyn us haidd H.y., diod israddol; cf. ll. 50n.
- 65–6 Cf. At.i.69–70 *O bydd hir heb ddiheuraw / ei ddwy glust a ddwg i’w law*. Rhaid deall rhyw ymadrodd fel ‘bygwth a wnaethost’ o flaen *Torri*.
- 66 **dan un** Fel y dywedir yn GLM 403, gallai olygu ‘ar unwaith’ neu ‘ynghyd’; gw. hefyd GPC 3437.
- 68 **cys mein ers** Benthyciad o’r *S. kiss mine arse*. Fel y dywedir yn GLM 403, ‘Y mae’r llw yn fyw heddiw ar lafar yn Saesneg ac fe’i defnyddir i fynegi anghrediniaeth dirmygus [*sic*]. Digon agos at hynny ydyw defnydd Llywelyn ap Gutun ohono.’ Gw. hefyd EEW 57.
- 68 **drwg hwsmon wyd** H.y., fe’i *hystyrir* (gan bobl Powys) yn hwsmon drwg. Yr awgrym yw, os yw Rhisiart Cyffin a’i feirdd yn gweld Llywelyn yn ddrwg, yna yr un yw syniad Llywelyn a gwŷr Powys am Lewys.

11

Ffug-farwnad yw’r cywydd doniol a haeddiannol enwog hwn i’r bardd mawr Guto’r Glyn.¹ Fe’i hatebwyd gan Guto (At.ii). Dywed Llywelyn ap Gutun fod Guto wedi boddi wrth groesi traeth Malltraeth ym Môn ac â ati i ddychmygu corff Guto dan y dŵr yn ysglyfaeth i bysgod a chreaduriaid eraill y môr. Deallwn iddo ddatgan ei ddychan adeg y Nadolig gan wneud Guto yn gyff gwawd (llau. 17–18).² Deallwn hefyd oddi wrth gywydd ateb Guto mai wedi i Lywelyn fod yn yfed gwin Cynfrig, sef Cynfrig ap Dafydd ap Ithel o Lwydiarth yn Llannerch-y-medd,³ a Huw Lewys, brawd yng nghyfraith Cynfrig a drigai ym Mhrysaeddfed (gw. 9.22n), y bu’r datganiad, a hynny, fe ymddengys, yn llys Huw (At.ii.19–24). Ceir perthynas agos o ran cynnwys rhwng cerdd Llywelyn a cherdd arall gan Guto lle y diolcha Guto fod Huw Lewys yn fyw ac yn iach wedi iddo bron â boddi ym

¹ Golygydd y gerdd hon yn GGI² 98–100 (XXXVII); D.J. Bowen, *Barddoniaeth yr Uchelwyr* (Caerdydd, 1957), 52–3 (cerdd 21). Ar ffug-farwnadau’r cyfnod, gw. Huw M. Edwards, ‘Murnio Marwnadau: Golwg ar y Ffug-farwnad yng Nghyfnod y Cywydd’, *Dwned*, v (1999), 47–70.

² Yn hytrach nag yn gyff clêr yn ystyr fanwl yr ymadrodd hwnnw, gw. LIU 388–9.

³ PACF 95.

Malltraeth,⁴ ffaith sy'n peri llai o syndod o gofio bod y ddau fardd wedi mwynhau croeso'r un noddwr. Yn ôl W.J. Gruffydd, y mae Llywelyn ap Gutun yn parodio dull cyffredin marwnadau'r cyfnod yn y cywydd hwn.⁵

Ceir llawer o amrywio yn y llawysgrifau yn nhrefn llinellau'r gerdd, a dilyn y testun golygedig drefn testunau llawysgrifau R¹ ac R² ond cyflenwyd llinellau 27–8 sydd yn eisiau ynddynt.⁶

- 1 Cf. GGI² 14 (V.15) *Tristaw ydyw'r byd trostaw* (marwnad Llywelyn ab y Moel). Parodio'r ll. a wna Llywelyn.
- 5–6 'Ofer fyddai llunio [marwnad] imi pe'm ceid heb farwnad yn fy meddwl.' H.y., byddai'r bardd yn un gwael pe na allai farwnadu, a'r awgrym, felly, yw y bydd ei farwnad i Guto'r Glyn yn un dda.
- 7 **cymain** 'Cymaint ag'; cydier wrth *Un llaw* yn y ll. nesaf.
main mynor Cyfeiriad at fedd Guto'r Glyn dan y tonnau. Defnyddid marmor ar gyfer beddi; cf. IGE² 316 (llau. 13–14) *Pan aeth ef, mawr fu'r llefain, / I gôr dan fedd mynor main* (Rhys Goch Eryri). Gthg. D.J. Bowen, *Barddoniaeth yr Uchelwyr* (Caerdydd, 1957), 105 lle y deallir y geiriau i ddynodi dwylo mawr Guto.
- 8 **llywio môr** Cyfeiriad, efallai, at fordeithiau Guto'r Glyn pan âi i ymladd yn Ffrainc.
- 12 **simwr** Dygir i gof y cywydd a ganodd Ieuan ap Hywel Swrdwal i Syr Rhisiart Gethin i ddiolch ar ran Guto'r Glyn am hugan a gawsai Guto gan Syr Rhisiart, gw. GHS cerdd 24.
- 13 **troi'n olwyn** Ai ymgais sydd yma i gyfleu disgyn yn bendramwnwgl?
- 14 **Mall Draeth** Malltraeth, cwmwd ym Môn, gw. WATU 152, 233. Rhannwyd yr enw yn ddau er mwyn y gynghanedd, ond hefyd, efallai, er mwyn pwysleisio ystyr yr enw; gw. *Atlas Môn*, gol. Melville Richards (Llangefni, 1972), 158, d.g. *Malltraeth* lle y dywedir, 'Yr oedd afon *Cefni* yn llifo'n araf gan mor wastad oedd y tir, gan ffurfio Cors Ddyga. Gellid galw tir felly yn *fall* "budr, pwr". Cymharer y gair *malldan* am y goleuni neu'r tân a achosir gan nwy yn codi oddi wrth gors.'
- [y] **fwyall drwyn** Gofynnir yn GGI² 332 ai enw penrhyn sydd yma, ond y mae'n fwy tebygol mai trwyn Guto'r Glyn a olygir; cf. ll. 43 *P'le mae'r barcut secutor?*
- 15 **trichwrs** Ar ystyron *cwrs*, gw. GPC 648. Efallai na olygir fawr mwy na 'teirgwaith' yma.

⁴ Dafydd Wyn Wiliam, 'Y Traddodiad Barddol ym Mhlwyf Bodedern, Môn', AAST, 1969–70, 75–7. Ni cheir y cywydd hwn yn GGI na GGI².

⁵ W.J. Gruffydd, *Llenyddiaeth Cymru o 1450 hyd 1600* (Lerpwl, 1922), 30–1.

⁶ Gthg. trefn llau. GGI² 98–100 (XXXVII); D.J. Bowen, *l.c.*

17–18 Gan fod Guto'r Glyn wedi marw, rhaid cael rhywun arall ([*d*]wyfoch *ddig*, / *Dilyn*) yn ei le yn gyff clêr dros y Nadolig.

17 **hwdiwch** 'Cymerwch (hwn)', bf. ddiffygiol, gw. GPC 1929 d.g. *hwde*.

18 **dilyn eich cyff** Gthg. IGE² 98 (ll. 18) *Dylyn yn gyff* (a cf. D.J. Bowen, *op.cit.* 52 (21.18)) lle y deellir *Dylyn* i olygu 'dyn dwl'. *dylyn* a geir yn y rhan fwyaf o'r llsgrau. a gallai gynrychioli *dylyn* neu fod yn un o ffurfiau'r be. *dilyn* (ymhellach, gw. G 353 d.g. *dilit*²). Fodd bynnag, ni cheir y darlleniad *yn gyff* ond yn llsgr. c (sydd hefyd yn gymharol ddiweddar), ac *eich cyff* a geir yn y mwyafrif mawr o'r llsgrau., darlleniad sy'n milwrio yn erbyn *dylyn* yn yr ystyr o rywun dwl. Haws, felly, yw deall *dylyn* yn ffurf ar *dilyn* yn yr ystyr 'ymlid'. Yn gystrawennol, ymddengys ei fod yn dibynnu ar *Hwdiwch* yn y ll. flaenorol ('*a dilyn*', megis).

Wrth *cyff* golygir 'cyff clêr', sef, yn yr achos hwn, Guto'r Glyn. Ar yr arfer o wneud bardd yn gyff clêr, gw. J.E. Caerwyn Williams, 'Cerddi'r Gogynefirdd i Wragedd a Merched a'u Cefndir yng Nghymru a'r Cyfandir', LICy xiii (1974–9), 92–3.

Nadolig H.y., 'adeig y Nadolig', sef un o'r tair gŵyl arbennig pryd yr ymwelai'r beirdd â'u noddwyr, gw. 10.18n.

19 **nis hepgorwn** Cydier wrth *i'r neb a wn* yn y ll. nesaf.

24 **moelrhon** Ar ei ystyron, gw. GPC 2475. Dichon mai 'morlo' a olygir yma.

25–6 Ymddengys mai'r hyn a olygir yw y byddai gŵr a oedd yn pysgota mewn afon a heb ddal dim yn falch o'r holl benwaig yn esgidiau Guto'r Glyn (er mai pysgod môr yw penwaig).

26 **ysgadan yn ei** Gthg. GGI² 98 (XXXVII.26) *Ysgadain o'i*. Ni cheir y ffurf *ysgadain* yn y llsgrau. Ar *o'i*, cf. llsgrau. GIMSZg.

27 **nid llai no gwn** Cyfeiriad, fe ymddengys, at faintioli corfforol Guto'r Glyn.

29 **cair ei fudaw** H.y., y mae Guto bellach wedi ei symud o'r tir i'r dŵr.

35–6 'Ni adawai'r don i'r rhydau lle bu'r rhodiwr fynd o'r dŵr.' Wrth *rhydau* golygir brwydrau ger rhydau. Ergyd y cwpled yw y bydd Guto'r Glyn yn dal i ymladd dan donnau'r môr.

37–8 'Ond ei rwymo, [ac yntau'n] ymladd, ar yr un ochr a'i hyrddio'. Gellir dychmygu Guto'r Glyn yn gorwedd ar ei gefn ar wely'r môr a llif y dyfroedd yn symud ei gymalau i bob cyfeiriad.

hwrdd Nid ychwanega at ystyr *hyrddu* (sy'n dod ohono) ond dichon ei fod yn ei ddwysáu.

41 **cenfigenwyr** Gthg. GGI² 99 (XXXVII.41) *genfigenwyr*, darlleniad nas ceir yn y llsgrau.

- 42 **gwalch cywyddau gwŷr** Ar fri Guto'r Glyn fel meist'r ar ganu 'cywydd mab', gw. GGI² ix.
- 43 Yr ergyd yw na ellir penodi ysgutor ar gyfer Guto'r Glyn gan mai ei unig eiddo oedd y caneuon a ddarfu gydag ef.
mae'r Cywasgiad o *mae i'r*. Yn GGI² 99 (XXXVII.45) darllenir *mae i'r barcut scutor* ond ni cheir y ffurf gywasgedig *scutor* yn y llsgrau.
- 47 **Dafydd, nid iach** Gthg. GGI² 99 (XXXVII.47) *iddaw, grudd gwrach*, darlleniad a geir yn llsgr. *f* yn unig. Nid yw'n eglur pwy yw *Dafydd*, ond gellir cynnig mai Dafydd ab Edmwnd a olygir: yr oedd yn fardd adnabyddus a disglair a chanodd Guto'r Glyn dri chywydd dychan iddo, gw. GGI² 189–90 (LXXI), 208–9 (LXXIX); CMOC² 130–3. Os felly, ymddengys yr awgrymir yn y cwpled, yn ffeithiol neu'n ffansiol, fod rhyw gystadlu rhyngddynt am uchafiaeth fel beirdd.
- 48 **cadair ar gadach** Gw. GPC 375 d.g. *cadair* (2 (a)) '... y tlws arian ar lun cadair a wisgid ar yr ysgwydd chwith yn arwydd fod bardd naill ai'n bencerdd neu'n athro cerdd dafod neu gerdd dant'; cf. GGrG 5.23 *Aerwy gwydr yw ar gadach* (Iorwerth ab y Gyriog, i ddiolch am gae).
- 49 **y Guto** Gthg. GGI² 99 (XXXVII.49) *Gwido*, darlleniad nas ceir yn yr un o'r llsgrau. ac nad yw'n rhoi cynghanedd. O ddarllen *Guto*, rhaid un ai ynganu'r *-d* yn *ysbryd* fel *t* (cf. llsgrau. BCLNPR¹R²TUWXbefgi *ysbrvtt*) neu ystyried bod yma dwyll gynghanedd meddal a chaled. Crybwyllir *Gwido* yn ll. 56, gw. y nodyn.
- 51 **mae'n rhodio** Y goddr. yw *un ar ei ôl* yn y ll. nesaf.
[yr] hudol Cf. GP 136 (ll. 12), *Tri over gerddor: klerwr, a bardd y blawd, a hvdol*.
- 52 **ar ei ôl** S. 'after him' (h.y., wedi iddo farw), neu gallai olygu 'tebyg iddo'. Os yr olaf, cf. 10.53n.
- 53 **hwyl ... helynt** Cf. 14.53 *Ag un hwyl dygwn helynt*.
- 56 **cadach** Y pwynt a wneir yw fod ysbryd Guto'r Glyn, er yn debyg i ysbryd Gwido, hefyd yn wahanol am ei fod yn gwisgo dillad; h.y., yr oedd yn weladwy.
ysbryd Gwido Cyfeirir at stori adnabyddus yn y cyfnod am ysbryd gŵr a fu, wedi ei farw, yn cythryblu ei wraig. Ceir fersiwn Cymraeg, gw. T. Gwynn Jones, 'Ysbryd Gwido a'r Prior', B v (1929–31), 100–12.
- 58 **mwg** Mwg o dai, efallai, ffordd arall o ddweud 'cartrefi'. Ynteu a oes rhyw ystyr ffigurol? Os oes, cf. BD 189 (llau. 10–11) ... *canys ymlad a theruysc y gywdavt ehun a mwc teruysc a chyghoruynt a tywyllavs medvl dy uryt ti ...*
- 61 **gyrrent** Sylwer mai 3 ll.grch. y f. sydd yma, nid y 3 ll.amhff.myn./dib. (gw. GMW 115).

62 Y mae'r ll. yn rhy hir o sillaf oni chywesgir *ai i*.

12

Ateb Llywelyn ap Gutun yw'r cywydd hwn i gywydd a ganodd Dafydd Llwyd o Fathafarn i Werful Mechain (At.iii) lle y mynega Dafydd ei serch at Werful gan ddweud y bydd yn anfon Llywelyn ap Gutun ati hi yn llatai. Bychanol iawn yw dull Dafydd o gyfeirio at y llatai. Yng ngeiriau Nerys Ann Howells: ¹

Dychenir Llywelyn gan ei alw yn *gerdded-ddyn gwael* ... a thynnir sylw at ei farusrwydd yn *ceinioca* ... ac yn *yta ac wyna* ... dros *bedwar ban y byd* ... Yn ôl Dafydd Llwyd, byddai Llywelyn yn derbyn swydd y llatai'n ufudd oherwydd byddai'r gwas yn ffyddlon i'w feistr ar ôl derbyn curfa yn union fel y byddai'r cenau'n gwbl driw ac yn mynnu dilyn yr heliwr ... Ymhellach, gelwir Llywelyn mewn modd hynod ddeifiol yn *Delynor heb awdl uniawn* ...

Ymetyb Llywelyn trwy ddychanu Dafydd Llwyd am ei henaint a'i anghymwyster i fod yn garwr i ferch lawer iau fel Gwerful, gwrthyd fod yn llatai iddo a dywed y bydd yn dial arno trwy ennill Gwerful yn gariad iddo ef ei hun. Awgrymir bod Llywelyn yn ŵr cymharol ifanc ar y pryd (ll. 44). Golygwyd y cywydd yn GGM cerdd 8, ac atgynhyrchir y testun hwnnw uchod;² gw. hefyd y sylwadau rhagarweiniol a'r nodiadau yno.

13

Ateb Llywelyn ap Gutun yw'r cywydd hwn i'r cyntaf o ddau gywydd dychan iddo gan Ddafydd Llwyd ap Llywelyn ap Gruffudd, neu Ddafydd Llwyd o Fathafarn (At.v).³ Yn ei gywydd ef, beirniada Dafydd Llwyd Lywelyn am bentyrro cyfoeth ar ei fynych deithiau trwy Gymru a'r Mers. Yn ei ateb sylwa Llywelyn ar ddirmyg Dafydd Llwyd tuag ato a dweud, er ei bod yn wir ei fod yn cymhortha, a hynny o'i febyd, fod Dafydd Llwyd yntau yn gwneud yr un peth, a hynny ers cyn ei amser ef a chan geisio llawer mwy. Gellir casglu oddi wrth eiriau Llywelyn ei fod wedi pasio drwy ardal Dafydd ar un o'i deithiau cymhortha a bod hynny wedi arwain at wrthdaro rhyngddynt ac at ddychanu Llywelyn gan Ddafydd. Nid yw'n anodd gweld sut y gallai gwrthdaro o'r fath ddigwydd rhwng cymeriad fel

¹ GGM 148.

² Cyhoeddwyd testun hefyd gan Henry Lewis, 'Ymrysonau Dafydd Llwyd a Llywelyn ap Gutun', B iv (1927-9), 315-16.

³ Golygwyd ateb Llywelyn yn GDLI 153-5 (cerdd 70). Cyhoeddwyd testun hefyd gan Henry Lewis, 'Ymrysonau Dafydd Llwyd a Llywelyn ap Gutun', B iv (1927-9), 319-21. Ar Ddafydd Llwyd, gw. CLC² 159; GDLI 11-16; Enid Roberts, *Dafydd Llwyd o Fathafarn* (Caernarfon, 1981).

Llywelyn a phatriarch lleol pwysfawr fel Dafydd Llwyd, yn enwedig os oedd yr olaf yn defnyddio rhai o'r un dulliau â Llywelyn i ymgyfoethogi.

- 2 **mabsant** Cyffelybir noddwyr weithiau i fabsant, 'nawddsant, nawddsant plwyf ...' (GPC 2296), gan y beirdd oherwydd meddwl amdanynt fel dynion da sy'n gwarchod tiriogaeth (cf., e.e., ddisgrifiad Sypyn Cyfeiliog o Harri Salsbri o Leweni, GSCyf 2.28, fel *Mabsant un dyfiant â dêr*), ac yr oedd Dafydd Llwyd o Fathafarn yn sicr yn wŷr lleol iawn adnabyddus a dylanwadol (cf. ll. 23 *Dafydd, bardd Dyfi*, ll. 33 *Â'i dafod o lan Dyfi*, ll. 37 *Tawed ef uwch tu Dyfi*). Coeglyd, er hynny, yw defnydd Llywelyn ap Gutun o'r gair ynglŷn â Dafydd a nodweddiadol o'i ddychan (cf., e.e., l. 6 *Ifor Mathafarn*, llau. 23–4 *bwriodd ... / ei ras oll ...*, ll. 41 *engyl angall, &c.*).
- 4 **Llwyd ... Llywelyn** Gthg. GDLl 153 (70.4) *Lwyd ... Lywelyn*, darlleniad nas ategir gan y llsgrau. Tad Dafydd Llwyd a olygir wrth *Llywelyn*. Gan fod *aelwyd* yn eb., disgwyliid gweld y ffurf dreigledig *Llywelyn*, gw. Treigladau 108, ond cf. yr arfer o beidio â threiglo a. yn goleddfu eb. weithiau pan ddelai'n union ar ôl yr orffwysfa er mwyn y gynganedd, *ib.* 55n *et passim*.
- 5 **Cymru** Gellid hefyd ddarllen *Cymry* megis yn llsgrau. BCFMNXcp; cf. ll. 43.
- 6 **Ifor Mathafarn** Cyffelybir Dafydd Llwyd i Ifor Hael (gw. 10.30n).
- 7 **mawrchwydd** Cyfeirir at Ddafydd Llwyd.
- 8 **uwch** H.y., y mae Dafydd Llwyd yn erchi mwy nag y mae Llywelyn ap Gutun.
- 11 **ei** Cyfeirir at *Mwnai*, sy'n eb. (nid [*t*]alm, sy'n eg.). Gan y gall *mwnai* hefyd fod yn e. torfol yn golygu 'darnau arian' (gw. GPC 2509), gellid hefyd ddeall *i* y llsgrau. i ddynodi *eu*, cf. GDLl 153 (70.11).
dilyn Arno ynglŷn ag arian, cf. TA 220 (LIV.57–8) *Dal dy gefn, dilid gyfoeth, / Dy rinwedd yw, dewr, neu ddoeth*.
- 13 **mi a'i rhwymais** Nid yw'n eglur at beth y cyfeirir. Ai at *Mwnai* (ll. 11) ? Os felly, ymddengys mai'r awgrym yw fod Llywelyn wedi diogelu hwnnw, ar ffurf arian neu anifeiliaid, rhag crafangau Dafydd Llwyd.
- 14 **Sais** Efallai mai'r rheswm y cyfeirir at Ddafydd Llwyd felly yw ei farusrwydd.
- 15–16 A oes yma adlais o Math vii.3–5, Luc vi.41–2 am y brycheuyn a'r trawst yn y llygad? Cf. hefyd lau. 41–2.
- 16 Diddorol sylwi y dilynir y ll. hon yn llsgr. K gan gwpled sy'n cyfateb i 12.51–2.
- 17 **o'm addef** Deallir *addef* yn e. Ystyr yr ymadrodd yw 'os addefaf

- [hynny]', h.y., 'os dywedaf y gwir' (cf. y S. 'if truth be told') neu'r cyffelyb (cf. ymadroddion megis *o'm tyb, o'm barn, &c.*). Gthg. GDLl 153 (70.17), 213, lle y deallir y geiriau i olygu 'o'm cartref'.
- 20 **Machynllaith** Yr oedd yn agos i Fathafarn yn Llanwrin lle y trigai Dafydd Llwyd.
Yng ngeirfa Wiliam Llŷn dyfynnir dan y gair *Taith* 'siwmai' y fersiwn hwn o'r ll., *o vachynllaith duc daith dec*.
- 21 Y mae'r ll. yn rhy hir o sillaf ond gellid ynganu *diolchaf* yn ddeusill.
- 22 **Meurig** Gellid dadlau, ar bwys ei gyplysiad â Duw a Mair, mai sant a olygir. Rhestrir sant o'r enw Meurig ap Tewdris ab Teithall, brenin Morgannwg a chymwynaswr mawr i'r Eglwys, yn LBS iii, 481–3 (ceir bron y cwbl sy'n hysbys amdano yn Llyfr Llandaf, *l.c.*). Fodd bynnag, nid oes cysylltiad amlwg rhwng Llywelyn ap Gutun a Meurig ap Tewdris. Ai rhyw noddwr, neu ryw gydnabod arall o bwys, i Lywelyn, yn hytrach, ydoedd y Meurig hwn?
- 23 **Dyfi** Yr oedd Mathafarn, cartref Dafydd Llwyd, ar lan Afon Dyfi.
- 25 **cof** Efallai mai 'synnwyr' a olygir yma.
Y mae'r ll. yn rhy hir o sillaf oni chywesgir *fusasai* yn ddeusill.
- 28 **croesan** Cf. disgrifiad Dafydd Llwyd o Lywelyn, GGM 5.40, yn *Delynor heb awdl uniawn*.
- 29 **llu** Sef tylwyth neu gydnabod Dafydd Llwyd, ond odid.
- 31 **os dioddef** Rhaid deall rhywbeth fel *a wna* ar ei ôl.
- 33 **o Lan Dyfi** Gthg. GDLl 154 (70.33) *yng Nglan Dyfi* (cf. llsgrau. LPUai).
- 35–6 Ni cheir y cwpled hwn yn GDLl 154 yn dilyn ll. 34 (cf. llsgrau. JLMPSWXYabefijknop).
- 35 **os celaf** H.y., os bratha Llywelyn ei dafod (yn wyneb [*rh*]uad (ll. 32) Dafydd Llwyd).
- 38 **taw** Er mai yn llsgr. *f* yn unig y ceir y darlleniad hwn, dyma'r un o'r darlleniadau gorau o ran synnwyr. Gellid hefyd ystyried darlleniad llsgrau. BDVZl *mvd* ond dichon ei bod yn arwyddocaol mai *t* yw llythyren gyntaf yr amrywiadau eraill (ac eithrio llsgr. A *hy*).
- 41–2 'Yn hwyrfrydig y gwêl (sef Dafydd Llwyd) ... eirchiad yn llygad y llall (sef Llywelyn ap Gutun)', h.y., amharod yw Dafydd Llwyd i gydnabod y caiff rhywun heblaw ef ei hun fod yn eirchiad; cf. hefyd lau. 15–16n.
- 41 **engyl** Sylwer mai un. ydyw, nid ll., gw. GPC 1182, a cf. y ffordd y geilw Llywelyn Ddafydd (yn goeglyd) yn *Mabsant* yn ll. 2.
- 43–4 Y synnwyr yw '[achlysur] canu i'r Cymry oedd cynnull ef a'i ddatgeiniaid', cyfeiriad at ganu brud tra gwladgarol Dafydd Llwyd.
- 46 **fal ceiniog Ieuan** Efallai mai'r hyn a olygir yw cywydd nad oedd yn

werth llawer (cf. ll. 45 *gweniaith a gân*). Os felly, byddai'n gwrthgyferbynnu'n naturiol â gwerth yr hyn a ddisgrifir yn y cwpled nesaf. Ni welwyd enghraifft arall o'r ymadrodd *ceiniog Ieuan* ond efallai mai swm bychan ydoedd a delid ar achlysur cysylltiedig â rhywun o'r enw, megis gŵyl Ioan Fedyddiwr neu Ioan Efenglylydd (gw. GPC 1759).

47–8 Yr hyn a olygir yw fod Dafydd Llwyd wedi gwerthu ei waith ar ffurf llawysgrif (*Papur ac inc*) am grocbris (*fal pupr gwyn*), er nad oedd y cynnwys yn werth hynny (*er nas perthyn*). (Ystyrid pupr yn arwydd o gyfoeth yn yr Oesoedd Canol a thelid yn ddrud amdano.)

50 **uwch no'r gwŷdd** H.y., ychen o'r maint mwyaf.

52 **oni gawn** Ar y treigladd meddal, gw. 5.38n.

53 **heb hëu** H.y., heb *ei* hau (sef Powys).

53–4 Yn GDLI 154 (71.55–6) ceir y cwpled hwn yn dilyn ll. 58.

54 **ein ... na** Derbynnir darlleniad y rhan fwyaf o'r llsgrau. Gthg. GDLI 154 (70.56) *ei ... i'w*; ag *ei*, cf. llsgrau. BDUVZI, ond ni cheir dim sy'n cyfateb i *i'w*.

56 **anrheg** H.y., y rhoddion a dderbyn y ddau fardd o erchi.

58 Y mae'r ll. yn rhy hir o sillaf ond gellid hepgor *a* i gael y nifer cywir (cf. llsgrau. KMOPSUahi).

59 **dau druthiwr** Sef y ddau fardd (oherwydd eu gwaith yn erchi), nid y *Dwy dreth*.

60 **maen a dŵr** Ymddengys mai cyfeiriad sydd yma at chwedl 'Owain' lle y mae ymladd yn dechrau wedi i Owain daflu dŵr dros y garreg ger y ffynnon (gw. *Owein or Chwedyl Iarllles y Ffynnawn*, ed. R.L. Thomson (Dublin, 1968), 8–9). Os felly, deellir y geiriau i olygu 'i frwydro'.

63 **o dri thyfiant** Ffordd arall o ddweud 'cymaint deirgwaith'.

64 **drws nant** Ai'r adwy a ffurfir gan ddyffryn a olygir (ar yr ystyron hyn, gw. GPC 1089, 2551)? Os felly, efallai mai maint y ceisir ei gyfleu ynglŷn â threth Dafydd Llwyd. Fodd bynnag, y mae'n bosibl hefyd fod yma enw lle, ac os felly, ymddengys fod ei drigolion yn talu trethi uchel iawn. Ceir Drws-y-nant rhwng Llanuwchllyn a Dolgellau, ymhellach gw. GGRG 76–7, a cf. darlleniadau llsgrau. Xfg *drws y nant*.

66 Y mae'r gynghanedd yn afreolaidd. Ymddengys mai rhyw fath o gynghanedd sain gadwynog ydyw ond disgyn rhan gyntaf y cytseinedd ar yr un gair â'r odl gyntaf ac nid ar ei ôl.

Y mae'r ll. yn rhy hir o sillaf ond gellid hepgor *y* i gael y nifer cywir.

68 **ucho** Gw. 8.12n.

Ateb Llywelyn ap Gutun yw'r cywydd hwn i'r ail o ddau gywydd dychan iddo gan Ddafydd Llwyd o Fathafarn (At.vi).¹ Yn hwnnw edliwia Dafydd iddo fanteiso ar grefft y bardd a chreffft y telynor fel ei gilydd i hel ei geiniog, gan ychwanegu nad yw'n fardd cymwys. Ymetyb Llywelyn trwy gwyno eto am ddychan di-baid Dafydd, amddiffynna ei hawl i fod yn brydydd, a chyhudda Ddafydd eto o fod yn fwy barus nag ef. Diwedda'r dychan ar nodyn ysgafn pan awgryma Llywelyn y dylai ef, Dafydd a Syr Rhys o Garno rannu Cymru rhyngddynt i ddibenion ysbail, gyda Llywelyn yn cael Gwynedd, Dafydd ei wlad ei hun a Syr Rhys y de.

- 1 **Ofydd** Cyffelybir Dafydd Llwyd yn goeglyd i'r bardd Rhufeinig Publius Ovidius Naso (43 C.C.–?17 O.C.) a ystyrir yn yr Oesoedd Canol yn ben-meistr canu serch; gw. OCD³ 1084–7.
- 5 **'mferwi** Anfoddfaol yw darlleniadau'r rhan fwyaf o'r llsgrau. Y darlleniad mwyaf cyffredin (llsgrau. CDIRSTZag) yw *am ferw i ddwyd*, a newidiwyd hwn yn *amferw 'dd wyd* yn GDL1 157 (172.5) a'i ddeall i olygu 'baldorddi yr wyt' (*ib.* 213), er na cheir y ffurf *amferw* yn y llsgrau. ac mai *e. fyddai*, nid be. Er nas ceir ond mewn un llsgr., *ymferwi 'ddwyd* llsgr. e sy'n rhoi'r synnwyr gorau a derbyniwyd hwn gan ei dal-fyrru er mwyn hyd y ll.
- 9 **rhifwn** Gthg. GDL1 158 (72.9) (*a rifais* a geir yn llsgr. J yn unig (ond cf. llsgr. b *a ryfes*).
mor ofer Yn rhesymegol, dilyna *Dy swydd* yn y ll. nesaf.
- 11–16 **Sonnir** yma am wraig o'r enw Hunydd (gw. ll. 15n) a geisiodd rifo nifer y sêr gyda'r canlyniad i'w llygaid fynd yn groes (ll. 11 *tremynt tro*) ac iddi fethu â gweld mwy na saith seren byth wedyn.
- 11 **tremynt tro** Gthg. GDL1 158 (72.11) *dremynt dro* a geir yn llsgrau. IRY² (a cf. llsgrau. TW *dreinynt dro*, llsgr. a *dremynt draw*). Yr un, er hynny, fyddai'r sain oherwydd y calediad (-t d- > t) ac efallai na ddisgwyliid i'r sangiad dreiglo.
- 15 **Hunydd** Rhestrir merch o'r enw yn un o gariadferched Hywel ab Owain Gwynedd yn ei 'Orhoffedd', gw. GLIF 6.73; cf. hefyd GEO Atodiad C, rhif 9.1; BDG 337 (CLXVI.9) (gw. hefyd GLIBH 157). Fodd bynnag, ni ellir gwybod ai un ynteu sawl merch o'r un enw a olygir yn yr enghreifftiau hyn ac yn enghraifft y testun. Yn ôl Melville Richards, 'Gwŷr, Gwragedd a Gwehelyth', THSC, 1965, 40, perthyn yr enw i'r cyfnod cynnar a diflannodd yn y 15g. Yr unig enghraifft ar ôl

¹ Golygwyd ateb Llywelyn yn GDL1 157–9 (cerdd 72). Cyhoeddwyd testun hefyd gan Henry Lewis, 'Ymrysonau Dafydd Llwyd a Llywelyn ap Gutun', B iv (1927–9), 323–5.

- 1200 a welwyd yng ngwaith Bartrum yw Hunydd ferch Gwyn ab Einion a anwyd tua 1370, gw. P.C. Bartum: WG1 'Elystan Glodrydd' 50.
- 16 **teiroes hydd** Sef oes hir iawn, gw. GPC 1956. Yr oedd yr hydd hefyd ymhlith yr anifeiliaid hirhoedlog yn chwedl 'Culhwch ac Olwen'. Yn GDLI darllenir *einioes* am *deiroes* ond ni cheir y darlenniad hwnnw yn y llsgrau.
- 18 **cael y maes o'm claim i** 'Ennill buddugoliaeth ar fy hawl i'. Ar yr ymadrodd *cael y maes*, gw. GPC 387.
- 20 **bad** Cyfeiriad o bosibl at deithiau Dafydd Llwyd dros Afon Dyfi.
- 21–4 Yr hyn a ddywedir yw fod Dafydd Llwyd wedi darparu perfformiad cerddorol yn ei lys ar gyfer Syr Rhys (gw. ll. 22n) am i Syr Rhys ddatgan cywydd i Lywelyn ap Gutun yn galw arno i gymodi â Dafydd Llwyd.
- 22 **Syr Rhys** Diau mai Syr Rhys o Garno a olygir y dywed Dafydd Llwyd iddo roi caniatâd i Lywelyn geinioca o Garno hyd Gernyw am iddo golli ei farch (At.v.25–30). Deuai o ardal Carno a Llanbryn-mair, blynyddoedd ei oes oedd tua 1440–80 a bu'n offeiriad yng Nghorwen gan fyw yn y Drewyn. Ymrysonodd â Dafydd Llwyd a Guto'r Glyn; gw. GDLI 160–2 (cerddi 73–4), 209; GGI² 277–82 (CVIII–CIX), 360; CTC 378–9. Cf. llau. 46, 49. (Yn R. Wallis Evans, 'Y daroganau Cymraeg hyd at amser y Tuduriaid, gan roi sylw arbennig i'r cywyddau brud' (M.A. Cymru [Caerdydd], 1935), 154–5, awgrymir ar sail llau. 21–4 fod Syr Rhys yn fardd i Ddafydd Llwyd ei hun ond ni ddywedir cymaint â hynny yno.)
- 23 **o** Gthg. GDLI 158 (72.23) *o'i* (cf. llsgrau. GIJNPQRTb).
- 25 **dwylw** Yr ystyr yw 'dwyblaid' (GPC 1110). Yn y cyd-destun ymddengys mai'r hyn a olygir yw plaid / ymarferwyr cerdd dafod a phlaid cerdd dant. 1632 yw dyddiad yr enghraifft gynharaf o'r gair a restrir yn GPC 1110.
- 28 **dwyradd** Sef prydyddiaeth a thelynoriaeth, gw. y cwpled nesaf. Gwyddys am feirdd eraill a fedrai'r ddwy grefft ac ymddengys y rhoddid yr un urddas ar y ddwy, gw. Enid Roberts, 'Marwnadau Telynorion', TCHSDd xv–xvi (1966–7), 80–117 *passim*; uchod tt. 4–5.
- 29 **parod ddwy iaith** Fe'i deallir yn gyfansoddiad llac—'parod fy nwy iaith'. Ymddengys mai'r *dwyradd* (ll. 28) a olygir wrth *ddwy iaith*.
- 30 **llawnwaith** Tybed a ddylid darllen *lawniaith*, er nas ceir yn y llsgrau. (cf. GDB 34.5–6 *Ar ddvll llawn Llefoed* [darlenniad *ddvll llawnoed*] y *dywedaf*, / *Arglwydd fal Cynddelw a gynhaliad* (Dafydd Benfras))?
- 32 Gthg. GDLI 158 (72.32) *Nac oen na mollt nac un march* (cf. llsgrau. IJRTWb). Yn *l.c.* hefyd dilynir y ll. gan y cwpled *Erchi a wnâi tywarchawr / Ychen a meirch a chwân mawr!* (cf. llsgrau. Jb).

- 37–8 Gellid hefyd ddodi'r gofynnod ar ddiwedd ll. 38, neu drin y cwpled fel gosodiad trwy ddodi coma ar ôl *wahoddiaeth*, dileu'r cromfachau a deall *On'd* i olygu 'eithr' (S. 'but').
- 46 **moes ran** Gthg. GDLI 158 (72.48) *Moes ei ran* (cf. llsgr. K).
- 48 **arnyn'** Sef trigolion y *wlad* (ll. 47).
- 50 **i'w hanrheithiaw** Sef trigolion y *deau* (ll. 49). Ceir *anrheithiaw* hefyd yn y llsgrau. a gellid darllen hynny fel y gwneir yn GDLI 158 (72.52), gan ddeall 'w i gyfeirio at *dir* y deau. Ond, cf. llau. 47–8 *wlad ... / ... arnyn'* lle y crybwyllir tir yn gyntaf gan gyfeirio ato wedyn yn ôl ei drigolion. Hefyd, hepgorir *h* weithiau yn y llsgrau. ar ddechrau gair, fel nad yw ei habsenoldeb o reidrwydd yn dynodi'r rh.m. 3 un.gen.
- 51 **yma'n un** Gthg. GDLI 158 (72.53) *yma un* (cf. llsgrau. KNSZ).
- 52 **Dwy Wynedd** Sef Gwynedd Uwch Conwy a Gwynedd Is Conwy.
- 53 Gthg. GDLI 159 (72.55) *Un hwyl y dygwn helynt* (cf. llsgrau. Nc). Ar *hwyl ... helynt*, cf. 11.53.
- 54 **tair gormes** Tair Gormes Ynys Prydain, sef y Coraniaid, y Gwyddyl Ffichti (Pictiaid) a'r Saeson, gw. TYP³ 90–3. Y mae'n bosibl, er hynny, mai 'Tair Prif Ormes Môn' a olygir, *ib.* 52. Gan y crybwyllir Beuno Sant yn ll. 56, y mae yma hefyd adlais o draddodiad am dair gormes a borthwyd gan y sant hwnnw, gw. TWS 82–3.
- 56 **Beuno** Beuno Sant, sant yn y 5–6g. a gysylltir yn bennaf â Chlynnog Fawr ac â manau eraill yng ngogledd Cymru; gw. LBS i, 208–21; G 56; CLC² 46.
- 57 **parai** Gthg. GDLI 159 (72.59) *A wnâi* (cf. llsgrau. JMbe).
nis dysg dyn 'Ni ddysg dyn ef (sef Beuno) [sut i wneud hynny] (sef gwledd a fyddai'n para am flwyddyn)', cyfeiriad, fe ymddengys, at wyrthiau'r sant.
- 57–8 Nid oes cyfeiriad at wledd o'r math hwn yn benodol ym Muchedd Beuno, LIA 119–27. Fodd bynnag, sonnir am Feuno yn peri lladd a pharatoi ych ifanc i fwydo neiaint y brenin Cynan fab Brochwel, pryd y methwyd â thwymo'r dŵr yn y crochan i'w goginio, *ib.* 121. Adeg ei farw, hefyd, gwahodddwyd y sant gan Dduw i'r wledd dragwyddol, *ib.* 126, a cheir cywydd gan Rys Goch Eryri lle y tynnir sylw at y gwahaniaeth rhwng y wledd hon a'r wledd ddaearol, ddarfodedig a gynhaliodd yr ymherodr Hu o Gaergustennin, gw. GRhGE cerdd 14. Yr oedd, felly, ddigon o gysylltu'r sant â gwleddoedd.
- 59 Gthg. GDLI 159 (72.61) *Neu'n gyrru yn un gweryd. neu a'n gyrrai* a geir yn y rhan fwyaf o'r llsgrau. Gellid hefyd ystyried y darlleniad *gweryd* ond bernir bod *gwryd* yn fwy cydnaws yma â'r sôn am allu Beuno Sant (cf. ll. 50 *Yn un rhuthr*).

15

Thema'r cywydd hwn yw dirwy a godwyd ar Lywelyn ap Gutun yn sir Feirionnydd am ryw *geintiach* (ll. 40) na fanylir arni. O ganlyniad bu'n crwydro Cymru i hel digon o wŷn i'w gwerthu er mwyn talu ei ddyled a oedd, fe ymddengys, yn un sylweddol (gw. llau. 51–4). Gan wŷr Gwynedd y caiff yr wŷn a chanmola hwy am eu haelioni. Crintachlyd, ar y llaw arall, fu gwŷr Gwent, Morgannwg a Phowys wrtho. Ar ôl hel y praidd, ymddengys i Lywelyn ei yrru trwy Bowys a datgan ei gerdd yno gan edliw i'r trigolion eu hamharoddrwydd i'w helpu (gw. llau. 55–60).

- 1 H.y., y mae dwy wlad (sef y Mars a Môn, gw. y ll. nesaf) sy'n galluogi'r bardd i dalu ei ddyledion.
- 3 **diswr** Fe'i deallir yn fenthyciad o'r S.C. *dees* 'dice', gw. GPC 1040, a therfyniad gweithredydd, 'chwarawwr dis'; cf. GSH 27.15–16 *A'r cardwyr, diwynwyr, dôn*, / *A'r diswyr yn rheidusion*. Ymddengys mai ergyd y gymhariaeth yw fod diswr, yntau, yn gyfarwydd â chaledi ariannol oherwydd y ddyled y gall fynd iddi o ganlyniad i'r elfen o hap sy'n gynhenid i'w weithgaredd.
- 6 **diawl Gwent** Nis enwir. Ymddengys mai rhyw wŷr o bwys ydoedd a dramgwyddwyd gan Lywelyn ac o'r herwydd a wrthododd roi caniatâd iddo gardota yn y fro. Ai Syr Wiliam Herbert, Iarll Cyntaf Penfro, a oedd â'i gastell yn Rhaglan, a olygir?
- 7 **dewised** Bron na ellir ei ddeall i olygu 'cadwed' yn yr ystyr 'caiff ef gadw'.
- 9 **tros gywydd** 'O ganlyniad i [ganu] cywydd[au]. Ar ystyr *tros*, gw. GPC 3616 (3 (a)).
trymwydd Fe'i deallir yn gyfuniad o *trym* (o *trwm*) a *gwŷdd* yn yr ystyr 'gwaywffyn', gw. GPC 1753 (d); cf. GILIF 12.6 (a ffurf f. yr a. dan ddylanwad yr eb. *trin*; gthg. hefyd yr ystyr 'presenoldeb neu wyneb llidiog' a roddir *ib.* 163) *Hil dau Ddafydd, dromwydd drin* (Ieuan Llwyd Brydydd). Ymddengys mai at waywffyn a gludai Llywelyn ar ei deithiau, i amddiffyn ei hun neu i ymosod ar eraill (cf. 2.25n), y cyfeirir.
trom wedd Cyfuniad llac—'llym / tost eu modd / heffaith' (am y gwaywffyn).
- 10 H.y., soniodd Llywelyn am Fôn, Arfon a Meirionnydd (*teirsir Gwynedd*) yn ei gywyddau, canodd iddynt.
- 11 **boneddigion** Ai gwŷr Powys a olygir (gw. y sylwadau rhagarweiniol uchod)?
- 12 **telyn** Gall mai at grefft Llywelyn fel telynor y cyfeirir neu ynteu at ei waith yn defnyddio telyn i gyfeilio i'w gerddi. Yn wyneb y cyfeiriad at

gywydd yn ll. 9, efallai mai'r ail sydd fwyaf tebygol.

- 13 **gwrêng** 1547 yw dyddiad yr enghraifft gynharaf o'r gair a restrir yn GPC 1702.

damwoen dig Ymddengys fod Llywelyn yn edliw i bobl mor isel eu hystad â'r *gwrêng* feddu ar wŷn ac yntau'n brin ohonynt. Ar y llaw arall, efallai mai'r awgrym yw eu bod yn rhoi eu hŵyn, er mor gas (*dig*) ganddynt hynny, h.y., eu bod yn hael (cf. ll. 22). Amrywiad yw *damwoen* ar *damwyn*, sydd yn ei thro'n amrywiad ar *damwain*; gw. GPC 886; GMW 4.

- 14 **pwn** Llsgrau. *ol*. Diwygir er mwyn y synnwyr a'r gynghanedd.

- 15 **Llannerch-y-medd** Plwyf ym Môn, gw. WATU 135. Yno yr oedd Llwydiarth, cartref Dafydd ap Gwilym ap Dafydd, un o noddwyr y bardd Guto'r Glyn (gw. GGI² 96–7 (XXXVI)) y bu Llywelyn yn ymwneud ag ef ac y cyfeirir ato yn y gerdd (gw. llau. 17, 52).

Y mae'r ll. yn rhy hir o sillaf oni chywesgir *wŷn yn*.

- 16 **mam Wynedd** Cf. yr ymadrodd 'Môn mam Cymru' a grybwyllir gan Gerallt Gymro; DGG² 145 (LXXIX.7–8) *Engylion Môn mam ynys / Ydych ymhob llewych llys* (Gruffudd Gryg).

- 17 **boddes Guto** Cf. cerdd 11 lle y dychmyga Llywelyn ap Gutun fod Guto'r Glyn wedi boddi ym Malltraeth. Nid yw'n eglur paham y cyfeirir at hyn yma. Gellid dweud mai er mwyn rhoi cyfle i'r bardd i'w ddyrchafu ei hun gerbron y gynulleidfa (er yn gellweirus) trwy ddilyn esiampl rhywun mor enwog â Guto'r Glyn yn clera ar yr ynys. Fodd bynnag, yn ll. 52 cyfeiria Llywelyn at *Guto 'nghâr*, sef yr un gŵr yn ddiau â'r Guto hwn, a gall ei fod yn ei gyfarch yn bersonol yno (gw. ymhellach l. 52n). Os oedd Guto'r Glyn yn bresennol yng nghynulleidfa Llywelyn, byddai'r sôn am ei fodd i ym Môn yn ffordd wrth-fynd-heibio o dynnu ei goes.

- 18 **to** Efallai mai'n ffigurol y dylid ei ddeall am 'wybren'. Gan fod tir Môn yn wastad ac nid yn fynyddig, y mae'r edrych fel pe bai mwy o bellter rhyngddo a'r awyr uchod. Efallai fod awgrym hefyd fod mwy o ddefaid i'w cael ar dir o'r fath.

- 19 **brys am ben** H.y., y mae *gwŷr y brenin* yn barod iawn i roi wŷn.

- 19–20 **gwŷr y brenin, / ... sir Gaer** Gallai *sir Gaer* ddynodi sir Gaerfyrddin, sir Gaernarfon (a gw. GSDT 10.33n), neu swydd Gaer (*S. Cheshire*). Gan mai am Wynedd y mae'r bardd yn sôn, y mae'n debygol mai sir Gaernarfon a olygir. Os felly, ymddengys mai'r rheswm y cyfeirir at ei thrigolion fel *gwŷr y brenin* (ll. 19) yw fod sir Gaernarfon yn rhan o'r Dywysogaeth ac yn eiddo brenin Lloegr.

brwyswyr Gellid ei ddeall yn gyfuniad o *browys* 'bywiog ... llon ...', GPC 334, wedi ei gywasgu, a *gwŷr*. Ond gall mai benthyciad ydyw o'r

f. S. *broach*, gw. OED² ii, 565 (4 (a)), ‘to pierce (a cask, etc.) so as to draw the liquor; to tap’, gyda’r terfyniad ll. -*wyr*.

21 **hwnt ruddaur** ‘Acw [y mae] rhuddaur’.

25 Y mae’r ll. yn rhy hir o sillaf oni chywesgir *tyrfa a*.

26 **trais** Ffigurol yw ei ystyr yma: y mae Llywelyn yn hawliwr rhoddion hy (gw. hefyd 2.25n).

Y mae’r ll. yn rhy fyr o sillaf oni chyfrifir *enw* yn ddeusill.

27–32 Sylwer bod y diriogaeth a ddisgrifir yma yn cyfateb i ffiniau Gwynedd.

27 [y] **llawr pella’** Sef Ynys Môn.

llawr y llyn Y tebyg yw fod rhyw air fel *hyd* (‘hyd at’) yn ddealledig o’u blaen yn hytrach na’u bod yn sefyll mewn cyfosodiad â *llawr pella’f*. Ymddengys mai ardal y Bala a olygir lle y saif tîrnod mawr llyn Tegid. Os felly, ffurfia Môn a’r llyn begynau gorllewinol a dwyreiniol yn naearyddiaeth Llywelyn ap Gutun (a cf. ll. 30n). Sylwer, er hynny, y defnyddir yr un gair, *llawr*, ddwywaith yn yr un ll., a gall fod rhyw lygredd yn y testun.

28 **Berwyn** Bryndir eang yng ngogledd Powys i’r de-ddwyrain o Lyn Tegid.

29 **acw** Sef Môn.

o fôr ‘O [gyfeiriad] môr’ yn hytrach na ‘thros fôr’. Gan y cyfeiria Llywelyn at Gaergybi yn y ll. nesaf, ymddengys mai môr glannau Ynys Cybi a olygir.

Y mae’r ll. yn rhy hir o sillaf oni chywesgir *Acw o*.

30 **Dyfi** Ffurfia Afon Dyfi ffin ddeheuol Meirionnydd, a hefyd begwn deheuol mewn perthynas â Chaergybi yn y gogledd (cf. ll. 27n).

31–2 H.y., y mae’n rhaid i’r bardd dalu rhyw ddirwy (*ffin*, gw. GPC 1289 d.g. *ffin*² a cf. ll. 44) ym Meirionnydd. Ymddengys mai rhyw *geintiach* (ll. 40) oedd y rheswm am hyn.

33 **ni’*m*** Llsgr. A *min*, llsgr. B *myn*. Diwygir er mwyn y synnwyr.

34 **llyn** Dichon mai Llyn Tegid a olygir, cf. ll. 27 y *llyn*. Os felly, trigolion Meirion a olygir wrth y rheini a oedd *islaw* ac *uwchlaw* y llyn.

36 **bythaid** Nis rhestrir yn GPC 368 ond gellir ei ddeall yn gyfuniad o *bwth* a’r terfyniad e. -*aid*: ‘llond cwt’ neu’r cyffelyb.

37–40 Deellir y disgwylir i Lywelyn werthu 100 o’i wŷn, sef gwerth 500 ceiniog.

40 **un geintiach** Ymddengys mai at ryw gweryl a gafodd Llywelyn ac a arweiniodd at ei *ffin* (ll. 31) y cyfeirir; cf. *fy ngham*, *tra fŷm wamal* yn y ll. nesaf.

- 42 **Gwynedd wŷr duedd** H.y., tuedd gwŷr Gwynedd, ffordd arall o ddweud ‘gwŷr tuedd Gwynedd’.
a dâl Y gwrth. dealedig yw rhyw air fel ‘dyled’, cf. ll. 1 *a dâl dyledion*.
- 43–4 Cyfeirir at y traddodiad fod gwŷr Morgannwg wedi talu iawndal dros Ddafydd ap Gwilym i’r Bwa Bach am Forfudd, gw. D.J. Bowen, ‘Dafydd ap Gwilym a Morgannwg’, LICy v (1958–9), 172–3.
- 47–8 Gwŷr Morgannwg (nid Gwynedd) sydd dan y lach ac edliwir iddynt eu crintachrwydd ynglŷn â rhoi wŷn.
- 47 **o** ‘O ran’.
 Y mae’r ll. yn rhy hir o sillaf.
- 49–50 H.y., y mae’n haws i Lywelyn hel cardod gan bobl dlawd (*gwan*) Gwynedd na chan bobl Morgannwg.
- 49 **llog** Ar ei ystyrion, gw. GPC 2202 d.g. *llog*¹. Efallai na olyga fwy na ‘tholl, dirwy’ yma (cf. ll. 31 *ffin*). Ynteu a gafodd Llywelyn ap Gutun fenthyciad gan ryw usurwr i’w helpu ymhellach i dalu ei ddirwy? Os do, gellid dadlau mai hwnnw a olygir wrth y *Fleiddias* yn ll. 53. (Ceir cerdd gan Ddafydd y Coed, GDC cerdd 9, lle y cwyna am golledion ariannol a ddaeth i’w ran o ganlyniad i arian a fenthyciwyd iddo gan usuriwr.)
- 50 **gyrrwr geiniog** ‘[Rhoddwr] ceiniog [i] yrrwr (wŷn)’.
- 51 **troell hen** Ymddengys fod angen deall ‘o ddefaid’ ar eu hôl, ond nid yw’r eglur beth a ddynodir gan y geiriau eu hunain. Ystyr gyffredinol *troell* yw ‘olwyn, cylch’ (gw. GPC 3612). Ai rhyw adeiladwaith cylchog—math o ffald—a olygir?
- 52 **Guto ’nghâr, gut yng Nghorwen** Cyfeiriad at yr ymryson a fu rhwng Guto’r Glyn a Thudur Penllyn wedi i Guto fynd ar daith borthmona i werthu defaid Syr Bened, person Corwen (gw. GGI² cerddi XXXI–XXXIII). Megis yn ll. 17, y mae’n anodd gwybod ai sôn am Guto wrth y gynulleidfa y mae Llywelyn ynteu ei gyfarch fel aelod ohoni. Efallai mai ‘cyfaill’ yn hytrach na ‘pherthynas’ yw ystyr *câr* yma; cf. 5.4–6n. Bernir mai ffald ddefaid Syr Bened a olygir wrth *gut* (cf. ll. 36 *bythaid o wŷn*). 1547 yw dyddiad yr enghraifft gynharaf o’r gair a restrir yn GPC 632 d.g. *cut*¹. Plwyf oedd Corwen yng nghwmwd Edeirnon ym Mhowys Fadog, gw. WATU 48, 63.
- 53 **bleiddias** Yn ffigurol am y sawl a oedd yn mynnu arian gan Lywelyn. Nis enwir yn y gerdd; gw. hefyd l. 49n.
- 54 **ficsys** GPC 1269, ‘? argoel(ion)’, benthyciad efallai o’r S. *ƒbissex* [*sic*] ‘the intercalary day in a leap-year’, l.c. Aneglur yw ei ergyd yma.
rheidus Bydd y bardd yn anghenus oherwydd y nifer mawr o ddefaid (*tri llonaid troell hen*, ll. 51) y mae’n rhaid iddo eu rhoi yn dâl.
- 56 **Cerrig** Tebyg mai Cerrigydrudion (ychydig i’r gorllewin o Gorwen) a

olygir. Cyfeirir felly ato heddiw.

59–60 Ni wna gwŷr Powys dalu dim i Lywelyn ap Gutun am yrru wŷn Gwynedd atynt: gwell ganddynt fynd i Wynedd i'w cyrchu eu hunain.

59 **cost dalu** 'Talu cost'.

61 **dyffryn** Ni wyddys pa ddyffryn a olygir—Dyffryn Ardudwy, neu Ddyffryn Clwyd, efallai.

62 **deudal** Sef y tâl am yr wŷn a'r tâl am eu cyrchu.

63 **fal am briodi** Ymddengys fod y bardd yn synio am y cytundeb rhyngddo a'r gwŷr a fyddai yn ei dalu fel cwlwm priodas. Felly y syniai'r beirdd weithiau am eu perthynas â'u noddwyr, gw. Proinsias Mac Cana, 'The Poet as Spouse of his Patron', *Ériu*, xxxix (1988), 79–85.

64 **diolch** Fe'i dywedir yn goeglyd wrth wŷr Powys.

Y mae'r ll. yn rhy hir o sillaf oni chywesgir *briodi* yn ddeusill.

16

Deallwn oddi wrth y cywydd byr hwn fod Dafydd Llwyd o Fathafarn wedi *gyrru* (ll. 7) Llywelyn ap Gutun ar daith i Ynys Enlli.¹ Nid yw'n eglur ai ceisio rhywbeth i Ddafydd Llwyd yr oedd Llywelyn neu ynteu iddo'i hun. Gall fod y geiriau *Man ni cheid er eich mwyn chwi, / Na hybarch farch na hobi* yn awgrymu'r cyntaf, er na raid deall y cyfeiriad at farch a hobi yn llythrennol.² Ar y llaw arall, y mae'n bosibl mai mynd yno i ganu clod i'r abad yn y gobaith o gael rhyw wobr oedd bwriad Llywelyn wedi i Ddafydd roi'r syniad yn ei ben. Os felly, rhaid ei fod wedi ei siomi'n arw o gwrdd â Sais o abad a lefarodd wrtho yn Saesneg! Y mae Catrin T. Beynon Davies wedi dadlau mai i wella ei fuchedd yr aeth Llywelyn i Enlli,³ eithr bernir mai annigonol yw'r dystiolaeth o blaid credu hynny. Ond beth bynnag yn union oedd neges Llywelyn, croeso crintach a gafodd gan abad yr ynys, ac ymddengys mai chwarae cast arno yr oedd Dafydd Llwyd wrth ei anfon yno. Dygir i gof waith Rhisiart Cyffin yn rhoi llythyr i Lywelyn yn caniatáu iddo gardota wŷn ond a arweiniodd, yn hytrach, at ei garcharu (gw. sylwadau rhagarweiniol cerdd 9). Nid oedd dim yn gasach gan y beirdd na noddwr crintachlyd ac y mae dychan Llywelyn i'r abad yn nodweddiadol o'r dirmyg a ddangosent at y cyfryw (cf. hefyd gerdd 18).

Ni wyddys mwy am yr abad nag a ddywed y gerdd. Prin iawn yw'r

¹ Golygydd y gerdd hon yn CTC 242 (cerdd 118), 521–4. Ar ei hawduraeth, gw. tt. 14–15.

² Go brin y byddai Llywelyn wedi mynd i ynys fechan i ofyn am farch neu hobi, a haws fyddai deall y geiriau yn ffordd arall o ddweud nad oedd dim o werth i'w gael yno ar gyfer Dafydd Llwyd.

³ CTC 522. Ar ymwneud y beirdd ag Enlli a'u cerddi iddi, gw. *ib.* 522–3.

wybodaeth am abadau Enlli yn y bymthegfed ganrif:

Yn ystod gwrthryfel Glyndŵr gwelwyd Robert ap Maredudd ap Hywel yr abad yno'n brwydro dros blaid Glyndŵr ... ac ar 20 Mai 1448 gwelwyd dyrchafu Dafydd ab Maredudd, canon o'r tŷ yno'n abad ar y priordy ... Erbyn 1464 rhyw 'Robertus' (ac nid y Robert ap Meredith uchod ...) oedd yn bennaeth yn Enlli oherwydd ceir hanes amdano'n caniatáu gweddiâu ar ran Meurig Fychan, a'i wraig Angharad o'r Nannau ... ni cheir rhagor o dystiolaeth am y priordy'n y dogfennau cyfoes hyd 1507 pryd yr enwir John Conway fel abad Enlli ... Dylid cofio er hynny i Hywel ap Dafydd grybwyll rhyw Ieuan yn abad Enlli a chofier ei fod ef yn ei flodau ... rhwng tua 1450–80. Eto gall mai'r John Conway hwn yw'r abad a grybwyllir gan Hywel ac nid oes dystiolaeth ddigonol amdano'n y gerdd.⁴

O gofio cyfnod Llywelyn ap Gutun (gw. tt. 2–3) ac adeg marw Dafydd Llwyd o Fathafarn tua 1486,⁵ tebyg mai abad yn y cyfnod 1464–c. 1486 oedd gwrthrych dychan y bardd, a'r unig enw sy'n hysbys o'r cyfnod hwnnw yw Robert na wyddys dim mwy amdano. Ymddengys yn annhebygol mai John Conway ydoedd gan i hwnnw fod yn abad Enlli drachefn yn 1523–4,⁶ fel pe bai'n perthyn i gyfnod diweddarach. Awgrymodd Catrin T. Beynon Davies mai'r un gŵr ydoedd abad cerdd Llywelyn â Madog ap Madog o Gaerwedros a ddychenir mewn awdl gan Ddeio ab Ieuan Du ac a elwir mewn rhai llawysgrifau yn 'abad Enlli'.⁷ Dyma ei dadleuon: byrdwn yr awdl yw nad yw Madog yn darparu dim ond caws i'w westeion, a cheir cyfeiriad at gaws yng ngherdd Llywelyn (ll. 12); gwyddys i Lywelyn grwydro i Gaerwedros (yng Ngheredigion) yn ogystal ag i Aberdaron ac Enlli; a chanwyd y ddwy gerdd tua'r un pryd. Fodd bynnag, go brin mai un o blant Alis oedd gŵr a chanddo enw fel Madog ap Madog ac a hanai o Gaerwedros; nid oes unrhyw arwyddocâd o reidrwydd i'r cyfeiriad at gaws gan y gall ei fod yn ymborth cyffredin ar Enlli, sut bynnag, yn yr oes honno; ac nid oes cofnod fod abad o'r enw Madog ap Madog wedi bod yn abad ar yr ynys. Oni cheir goleuni pellach, felly, rhaid i'r cwestiwn pwy oedd yr abad dan sylw aros yn ddiateb, ond y mae'n ddiddorol nodi mai Sais ydoedd ac nid Cymro mewn lle mor Gymreig o ran traddodiad ac ymwybyddiaeth.

Byr iawn yw'r cywydd, ac yn ôl teitlau llawysgrifau ABFG, darn ydyw o gerdd hwy. Dyna hefyd farn Catrin T. Beynon Davies.⁸ Ar y llaw arall, er ei

⁴ *Ib.* 523. Golygwyd cerdd Hywel ap Dafydd ab Ieuan (Hywel Dafi) yn Maredudd ap Huw, 'A Critical Examination of Welsh Poetry Relating to the Native Saints of North Wales (c. 1350–1670)' (D.Phil. Oxford, 2001), 83–91, 317–23.

⁵ Enid Roberts, *Dafydd Llwyd o Fathafarn* (Caernarfon, 1981), 6–7; CLC² 159.

⁶ CTC 523.

⁷ *Ib.* 244, 523; gw. hefyd GDID 140. Ceir golygiadau o'r gerdd yn CTC 243–6 (cerdd 119), 524; GDID 39–41 (cerdd 16).

⁸ CTC 521.

fyrred, ffurfia gyfanwaith rhesymegol a dichon mai ei fyrder yw'r unig sail dros gredu mai dryll ydyw. Deil Catrin T. Beynon Davies hefyd mai rhan o ymryson coll â Dafydd Llwyd ydyw.⁹ Nid annichon hynny, ond nid oes rhaid tybio felly ychwaith gan y gall nad yw'r gerdd yn ddim mwy nag ymateb byr i gast ymarferol.

- 1 **Dafydd o ddyffryn Dyfi** Sef Dafydd Llwyd o Fathafarn, gw. sylwadau rhagarweiniol cerdd 13 a 13.23n.
- 2 **awydd** Awydd Dafydd Llwyd, efallai, i Lywelyn fynd i Ynys Enlli. Sylwer mai sillaf leddf yw'r -wy-, gw. G 48 a cf., e.e., GGDT 4.50 *Amod rhwydd awydd awen* (Gruffudd ap Dafydd ap Tudur).
- 5 **cerddetri** Amrywiad ar *cerddet(i)an*, gw. GPC 466. 1658 yw dyddiad yr enghraifft gynharaf o'r gair a restrir yno.
- 7 **iangwraidd** 1632 yw dyddiad yr enghraifft gynharaf o'r gair a restrir yn GPC 1998.
- 8 **yn llaw ddiawl** Cf. DGG² 146 (LXXIX.31–2) *A lladd iarll, aed yn llaw ddiawl, / Neu farwn balch nifeiriawl* (Gruffudd Gryg). Yr ystyr yw 'dan affawd' neu'r cyffelyb.
- 9–10 **Man ni chaid ... / Na hybarch farch, na hobi** Ar y syniad a'r geiriad, cf. GDC 11.5–7 *Lle nis gwnaeth ... / ... / Hardd ged oesgred ... / Heirdd brydyddion prifion pryff ...* (Dafydd y Coed, am dref Llanymddyfri).
- 11 **mab Alis** H.y., Sais. Ar yr ymadrodd *plant Alis* am y Saeson, gw. GPC 2818.
- 12 Mewn S.Diw., *Brother, sit, eat bread or cheese*. Newidiwyd orgraff *eat* llsgr. H a *cheese* llsgrau. DF yn unol â MED.
or Gan y bwyteir caws ar fara pan fônt gyda'i gilydd, disgwylid *and*, cf. llsgrau. BDFH, ond tyr hynny ar y gynghanedd. Yn CTC 242 darllenir *a'r*, megis yn llsgr. G, ond Cym. yw hynny o ran ffurf, nid S. Fodd bynnag, efallai mai'r ergyd yw mai un yn unig o'r ddau fwyd a gynnigiwyd i Lywelyn, h.y., tynnir sylw at gybydd-dod yr abad.
chese Sylwer mai fel *s* yr yngenid y *ch-* yn Gym.
- 17–18 Gan nad oedd y gymuned ar Enlli yn un ddeuryw, ni ddylid deall cynnwys y cwpled hwn yn llythrennol.
- 19 **hwit-hwat** Amrywiad ar *chwit-chwat*, gw. GPC 858. 1584–90 yw dyddiad yr enghraifft gynharaf o'r gair a restrir yno.

⁹ *Ib.* 522.

17

Yn yr englyn unodl union hwn canmolir person Llanarmon Mynydd Mawr am ei haelioni tuag at feirdd a dychenir person Selatyn am ei gybydd-dod. Yr un yw agwedd Llywelyn ap Gutun at yr ail ag at abad Enlli (gw. cerdd 16). Ni chafwyd goleuni yng ngwaith D.R. Thomas ynghylch pwy oedd person Llanarmon Mynydd Mawr.¹ Yn ei restr o reithoriaid plwyf Selatyn, dan y flwyddyn 1413, rhestrir John Barbour ac yna, dan y flwyddyn 1518, nodir marwolaeth Robert ap Hywel.² Ceir sawl Robert ap Hywel yn yr achau³ ond ni lwyddwyd i uniaethu'r un ohonynt â gwrthrych y gerdd.

- 1 **Llanarmon** Llanarmon Mynydd Mawr, plwyf yng nghwmwd Mochnant Is Rhaeadr yn sir Ddinbych, gw. WATU 158.

Sylwer bod y gynghanedd yn wallus gan nad atebir *-rm-* yn *Llanarmon. ŷn'* Sef trigolion Llanarmon, y mae'n debyg.

daioni Llsgr. *ddaioni*. Diwygir er mwyn cytseinedd â *Dwy* yn y ll. nesaf.

- 3 **brat** '[A] cherpyn [amdano]'. Yr awgrym yw fod y person yn rhy grintach i brynu dillad teilwng iddo'i hun neu ynteu nad yw'n haeddu bod yn noddwr.

Selatyn Plwyf ger Croesoswallt yn swydd Amwythig, gw. WATU 197.

- 4 'Â [i guddio] y tu ôl i'r drws os gwêl rywun'. Ar dopos rhai noddwyr yn cilio rhag rhoi i'r beirdd, gw. D.J. Bowen, 'Y Cywyddwyr a'r Dirywiad', B xxix (1980–2), 459–60; *id.*, 'Siôn Cent a'r Ysgwieriaid', LlcY xxi (1998), 22–3.

Y mae'r ll. yn rhy hir o sillaf oni chywesgir *Â isgil*.

18

Yn yr englyn proest dalgron hwn cwyna Llywelyn ap Gutun am farchogaeth ar hyd ffyrdd ceffyl, a'r tebyg yw fod ffyrdd o'r fath yn arbennig o arw.

- 2 **gwân** Llsgrau. *gavan* y gellid ei ddeall yn ffurf ar *cafn* ond gwna'r ll. yn rhy hir o sillaf. Gallai'r amrywiad a geir yn llsgr. B fod yn ymgais ddiweddarach i gywiro hyd y ll. ac i gael gwell synnwyr ond y mae'n ddarlleniad boddhaol ac fe'i derbynir. Fe'i deallir i gynrychioli *gwân* yn yr ystyr 'ergyd' (gw. GPC 1572 d.g. *gwân*¹), sef yr ergydion a ddioddefa march y bardd wrth gamu ar hyd llwybrau geirwon.

¹ Gw. D.R. Thomas: HDStA ii, 220–1.

² *Ib.* iii, 78.

³ Gw. P.C. Bartrum: WG2, y mynegai ar gyfer Powys, 160.

cryman crest Disgrifiad, fe ymddengys, o ffurf mwng y ceffyl ar hyd ei wddf a'i ben.

3 **gwengast** Fe'i deallir yn gywasgiad o *gwenwyngas* 'peth i'w gasáu' gyda *t* anorganig ar y diwedd.

4 **wtra** 1547 yw dyddiad yr enghraifft gynharaf o *wtra* a restrir yn GPC 3739.

gwilost O safbwynt synnwyr y ll., gellid ei ddeall yn ffurf ar *gwilwst* 'ceffyl'. Sylwer, er hynny, nas rhestrir yn GPC 1661.

Atodiad i

Dyma'r cywydd a ganodd Lewys Môn i Risiart Cyffin, Deon Bangor, yn sgil sylwadau dychanol Llywelyn ap Gutun am y Deon wrth iddo gystadlu am Alswn o Fôn (cerdd 8). Er na ffurfia ran o ymryson â Llywelyn ap Gutun, fe'i cynhwyswyd yma oherwydd ei berthnasedd i'r helynt. Atgynhyrchir testun GLM 53–6 (XV).

Atodiad ii

Dyma ateb Guto'r Glyn i gywydd ddychan Llywelyn ap Gutun (cerdd 11). Atgynhyrchir testun GGI² 101–3 (XXXVIII).

Atodiad iii

Cerdd serch yw'r cywydd hwn gan Ddafydd Llwyd o Fathafarn i Werful Mechain lle y dywed hefyd y bydd yn anfon Llywelyn ap Gutun ati yn llatai. Cafwyd ymateb gan Lywelyn (cerdd 12) a chan Werful (At.iv). Atgynhyrchir testun GGM cerdd 5.¹

Atodiad iv

Yn y cywydd hwn ymetyb Gwerful Mechain i'r cywydd serch a ganodd Dafydd Llwyd o Fathafarn iddi lle y dywedodd y byddai'n anfon Llywelyn ap Gutun ati yn llatai (At.iii a gw. sylwadau rhagarweiniol cerdd 12). Anghydwêl Gwerful â syniad Dafydd a beirniada gymeriad a buchedd Llywelyn. Atgynhyrchir testun GGM cerdd 7.²

¹ Am olygiad arall o'r gerdd, gw. GDLI 144–5 (cerdd 65); a gw. Henry Lewis, 'Ymrysonau Dafydd Llwyd a Llywelyn ap Gutun', B iv (1927–9), 313–5.

² Am olygiad arall o'r gerdd, gw. GDLI 147–8 (cerdd 67).

Atodiad v

Yn y cywydd hwn dychana Dafydd Llwyd o Fathafarn Lywelyn ap Gutun am ei deithiau di-baid trwy Gymru i glera, hel arian a hel defaid. Ceir ymateb Llywelyn yng ngherdd 13. Atgynhychir testun GDLI 151–3 (cerdd 69).¹

Atodiad vi

Ateb Dafydd Llwyd o Fathafarn yw'r cywydd hwn i gerdd 13 gan Lywelyn ap Gutun. Ceir ymateb Llywelyn yng ngherdd 14. Atgynhychir testun GDLI 155–7 (cerdd 71).²

¹ Gw. hefyd Henry Lewis, 'Ymrysonau Dafydd Llwyd a Llywelyn ap Gutun', B iv (1927–9), 317–18.

² Gw. hefyd *ib.* 321–3.

Geirfa

- a**¹: **a**'i 10.10n, 13.13n **a**'n 14.59n
a² 10.64n
â¹ 3.7n **ag** 10.41n **â**'r 10.36n
â² gw. **myned**
abid gwisg urdd grefyddol 16.16
acw 15.29n
a'ch 3.56
adar 9.64n
adnabod 3 *un.pres.myn.* **edwyn**
15.33; 3 *un.amhff.myn.*
adwaeniad 7.4
adwaeniad gw. **adnabod**
adwyth dinistr 7.15
addef 13.17n
addo 1 *un.grff.myn.* **addewais**
1.42n
addwyn gwyth 9.29
aelwyd lle tân 2.56
afrwydd caled 1.1, 16.2
ai 10.44n
ail 4.4n
ais 1.34n
ale 16.11n
allawr 6.12n
am 8.28n
am ben ar 15.19n
amser 4.35n
anap anffawd, aflwydd 11.11
anab 1.3
anael rhywun crintachlyd 3.17
anardd 5.19n
anelu plygu 7.2
anffawd melltith 1.58
anguriol aruthr, dygn 2.63n
anguriawl 11.61
annawn anlwc 10.21
annedd trigfan 5.14n
anras anffawd 6.8, 13.24
anrheg 13.56n
anrheithio ysbeilio 6.28n
anrheithiaw 14.50n
anturiaeth camp 2.3
anturio beiddio, herio 3.1
anwyth gwael 13.57
ar¹ 1.1n, 3.1n
ar² 8.44n
araf 8.9n
arail gofal 8.15
arch cais 13.69
ar draill 7.31n
ar gân 15.10
ar ôl 5.15n, 10.54n **ar ei ôl** 11.52n
ar untu 11.37–8n
arwest cerddoriaeth 14.21
arwydd 8.13n
asgrwn *ll.* **esgyrn** 2.42n
aur 10.6n
awenyddiaeth barddoniaeth 11.9
awydd 16.2n
bad cwch 14.20n
baich 4.2n, 6.31–2n
ban pen 6.32
baril casgen, rhywun boliog 9.66
barn grog dedfryd i grogi 9.28
bedd 10.47n
bêr cigwain 2.62n
bil dogfen wÿs, dogfen ganiatâd
9.15n, 18n, 27, 53, 61; *ll.* **biliau**
9.42
blaenau mynydd-dir 13.51
blaeneudir mynydd-dir 14.34
bleiddiaest 15.53n
blodau 6.23n
bod 3 *un.pres.myn.* **mae** 6.5n;

- 1 ll.pres.myn.* **ŷm** 8.10n;
3 un.amhff.myn. **oedd** 5.9n;
1 un.pres.dib. **byyf** 1.16;
3 un.pres.dib. **bo** 1.56
boddi *3 un.grff.myn.* **boddes**
 15.17n
bonheddig ll. boneddigion 15.11n
brad 9.8n
bradwr 9.2n
braich ll. breichiau 3.42n
braisg grymus 9.49
brat 17.3n
brawd 3.45n
Brawd Du 9.8n
brawdwr barnwr 5.35n
bred 16.12n
breiniawl urddasol 3.41
brenin 15.19–20n
brith 2.28n
briwdan yn gwreichioni tân 9.3n
briwo clwyfo 2.16
bro 6.33n
broder 16.12n
brwyn 8.25n
brwysg 9.50n
brwysgo meddwi 9.49
brwyswr ll. brwyswyr 15.20n
brys 15.19n
bwa glaw enfys 10.34n
bwch 3.30n
bwrn pwn, bwndel 4.9
bwrw 5.1–2n
bwth cwt 2.23n
bwyall 11.14n
bychan 6.31–2n
byd bywyd, annwylyd 5.1n, 6.6
byrnio bwndelu 7.7
byrroes 1.55n
bythaid 15.36n
cad gw. cael
cadach gwisg 11.48n, 56n
cadair 11.48n
cadwr nerthol 7.25
cael 14.18n; *1 un.amhff.myn.*
cawn 13.52n; *amhrs.amhff.*
myn./dib. **caid** 16.9–10n;
amhrs.grff.myn. **cad** 2.16n
cael bais 7.34n
cael y maes 14.18n
cainc cân 7.37
cal pidyn 7.33
calyn canlyn 17.2
camedd 10.48n
camu 2.46n
cân 10.36n
cannawr 2.41n
canonwr 9.59n
canu *3 un.amhff.myn.* **canai**
 10.11n
car cert 7.12
câr 5.6n, 15.52n
carngostog 7.16n
cas gelyn 10.60n
cas blwch (S. ‘case’) 5.34
catel eiddo, taclau 15.17
caterwen pendefig cadarn 11.46
cau bol 9.64
cau gwag, ffals 8.29
cawell bol, brest 9.64n, 11.21, 31
ceden blewiach 3.29
ceiniog 15.50n
ceiniog Ieuan 13.46n
ceintiach cweryl 15.40n
celu cuddio 6.20n; *1 un.pres.myn.*
celaf 13.35n
cern asgwrn y foch 4.16
cethr gwaywffon 2.56
ci ll. cŵn 2.16n
celu 6.20n
cenfigenwr ll. cenfigenwyr 11.41n
cerdd 2.27n, 5.16n
cerddetri rhodianna 16.5n
cerydd 2.27n
ceudod bol 11.32
chese 16.12n
cidris 3.54n
cilydd 2.18n
claim 14.18n

- clau** chwim 10.65
cleirch henwr 7.19
clêr beirdd 9.23n, 10.34
clo 6.14n
clochydd gwas offeiriad 14.42
cneifio 7.14n
cneuen 8.53n
cob S. 'cope' 5.7
cochi 4.11n
coed 2.26n
coelio *l un.pres.myn.* **coelia'** 6.13n
cof meddwl, cof, synnwyr, cerdd
 2.60n, 8.33n, 11.6, 13.25n
cog 10.11n
coll S. 'hazel' *ll.* **cyll** 8.38
colli *l un.grff.myn.* **colles** 9.46n;
2 un.grff.myn. **collaist** 10.53n
conell cynffon 4.24
côr cangell, eglwys 8.31, 9.49
cost 15.59n
cotel cwr, cilfach 5.48n
cred addewid 1.38
crest 18.2n
crib *ll.* **cribau** 6.31–2n
cribnowta cribdeilio, cardota
 14.44
crimog 2.28n
croesan difyrwr erwydrol,
 digrifwas 13.28n
croesheol croesffordd 4.6
cron gw. **crwn**
crwn crwn, cyfan 9.28; *b.* **cron**
 7.10n
crwth 7.10n
crwth halen 7.19–20n
crwybr 6.32n
cryman 18.2n
culhau nychu 1.11
cut 15.52n
cwd sach fechan, rhywun bychan
 (yn ddilornus) 8.60n, 64, 9.68,
 10.24
cwman person gwargrwm 8.29
cŵn gw. **ci**
cwrwgl 7.19–20n
cwthr agorfa (S. 'opening') 2.56
cwyn 3.7n, 4.24n
cyd 2.39n
cydoed o'r un oedran 9.45n
cydoesi byw ynghyd 1.37
cyff 11.18n
cyll gw. **coll**
cymain' 11.7n
cymell gorfodi 14.24
cymhortha gofyn cardod 13.39
cymhwyso *l un.pres.myn.*
cymhwysa' 2.59n
cymydogaeath ymddygiad
 cymdogol 2.35
cymynu torri i lawr 3
ll.amhff.myn. **cymynynt** 10.55;
2 un.grff.myn. **cymynaist** 10.55
cynhwynawl naturiol 9.59
cynnal cadw 2.36, 41
cynnau tanllwyth 2.24
cyrchu 10.19n
cyrgam cam ei ymyl 2.53
cys mein ers 10.68n
cyw plentyn 14.40
cywydd 2.20n, 15.9n;
ll. **cywyddau** 11.42n
chwannog awyddus 14.2
chwedl *ll.* **chwedlau** 2.17n
chweinia hel neu ddal chwain
 5.20n
chwephar chwe phâr 9.55
chwyryn llym, cyflym, bywiog
 9.39, 10.38
chwys 13.53–4n
da 3.45n, 7.1n
dail 5.28n, 8.16n
dala gwg dal dig 15.6
dalen 5.27n
dalles merch ddall 8.42
damwoen 15.13n
dan 2.33n

- dan awyr** 9.47n
dan gnwc dan y lach, dan gerydd 6.38
dan un 10.66n
darfod digwydd 3 *un.pres.myn.* *gydag ystyr brff.* **deryw** 1.15
datgeiniad datganwr cerddi *ll.* **datgeiniaid** 13.44
dau 2.41n, 13.59n; *b.* **dwy** 2.30n, 37n, 5.16n, 6.12n, 14.29n
Dean gw. **Deon**
deiliad agoriad dail, ieuencid 1.51
delwi dihoeni 5.22
Deon, y 9.27n **Dean** 8.29n, 10.1n, 14 y **Dean** 8.55
derbyn 9.5n
derw 5.14n
deryw gw. **darfod**
deucanwayw dau gant o waywffyn 2.7
deudal dau dâl 15.62n
deugyw dau lwdn 2.49, 53
deulin y ddau lin 3.38n
deuof dau of 2.60
deurudd y ddwy foch 1.44
deurym dwywaith mor rymus, tra grymus 15.55
deutroed dau droed 16.5
dewis gwych 1.6
dewis 3 *un.grch.* **dewised** 15.7n
dewr 2.14n
dialedd peth wmbredd, llawer iawn 1.35
diawl 3.38n, 42, 15.6n
didrist llawen 2.27
didro 3.4n
didwyll heb dwyll 15.62
diddim gwaglaw, pitw 8.43, 13.31, 69
difa dinistrio, lladd *amhrs.grff.myn.* **difawyd** 9.6
difwyn anghwrtais 15.35
dig chwerw 9.8, 15.13n
digiaw blino 9.14
dihafarch eofn 14.31
dilyn ymlid, ceisio 11.18n, 13.11n; 2 *un.grch.* **dilid** 14.47
dim 1.40n
dioddef 13.31n
dioer diamau 2.51
diolfafryd dihidio 2.50n
diolch 15.64n
direidi drygioni 1.53
dirgeloed oed neu gyfarfyddiad dirgel 6.17
diswr 15.3n
diwad sicr 14.19
diwedd 2.48n
diwyd 2.43n
diwygiad modd, golwg 7.17
diwyno andwyo, difetha 14.60; 3 *un.amhff.myn.* **diwynai** 9.48; 3 *un.grff.myn.* **diwynodd** 1.3n
Doctor 9.1n
dolen *ll.* **dolennau** 5.33n
dolur 3.3n
dôr drws 17.4
dori bod o bwys 3 *un.pres.myn.* **tawr** 4.25n; 1 *un.amhff.dib.* **dorwn** 8.65 **torwn** 8.52n
dotio gwirioni 1 *un.grff.myn.* **dotiais** 7.36
draenog 7.16n
draw 8.27n
drink 16.11n
drwg 10.68n
drws 13.64n
drwy 8.66n
drych 8.27n
dulwyd tywyll a sanctaidd 14.6
dŵr 13.60n
dwy gw. **dau**
dwyael dwy ael 5.28
dwyar dwy goes 9.52
dwyfoch dwy foch 11.17
dwyfron brest 11.24

- dwylloer** dwy leuad 1.43
dwylwy y ddwyblaidd 14.25n
dwyn 1 *un.grff.myn.* **dygum** 9.31
dwyoed dau fywyd, dwy oes 2.6n, 65n
dwyradd 14.28n
dwyrann dwy ran 3.13–14n
dwys helaeth, caled 1.6, 10.53
Dydd Barn 13.66 **Dydd Farn** 1.56n
Dyddbrawd Dydd y Farn 1.58, 14.48
dyfaliad gwatwar *ll.* **dyfaliadau** 13.14
dyfod 1 *un.amhff.myn.* **deuwn** 10.25n
dyffryn 15.61n, 16.1n
dygum gw. **dwyn**
dylyu teilyngu 3 *un.pres.myn.* **dyly** 3.3
dyn 6.38n, 14.57n
dyrchu gw. **trychafael**
dyrnu ymosod neu gollfarnu o hyd 14.8
dysgu 3 *un.pres.myn.* **dysg** 14.57n
echrysaint haint beryglus 13.28
ednogyn gwybedyn, pryf 4.22
edrych ymweld â 8.28
edrywedd llwybr 3.40n
edwyn gw. **adnabod**
eddi taselau 8.57n
egwyd llyffethair 9.14
engyl angel 13.41n
ei 11.26n, 13.11n
eich 11.18n
eilwaith 10.18n
ein 13.54n
eiriach osgoi, arbed 6.7, 13.70
elin 6.13n
encyd ennyd 7.11
enwyn 10.50n
enynnu: 'nynnu ennyd, cynnau 9.7
eraill 6.22n
erchi gofyn 1 *un.pres.myn.* **archaf** 14.31; 3 *un.grch.* **arched** 13.70, 72
ergyd 2.48n
er mwyn oherwydd 10.23
eryr 9.10n
esgob 5.8n
et 16.12n
eto 10.54n
eulun ffurf 2.56
ficsys 15.54n
fry 3.4n, 8.25n, 46n
fy: 'y 6.33n
fyth 1.34n
ffin 15.31–2n, 44
ffinio codi'n ddirwy *amhrs.grff.myn.* **ffiniwyd** 13.61
ffon 2.10n
ffordd 7.7n
ffriw 3.36n
ffwrch gafll 7.22
gad gw. **gadael**
gadael 3 *un.pres.myn.* **gedy** 1.28, **gad** 8.60n
gafael *ll.* **gafaelion** 7.3n
galawnt urddasol, bonheddig 5.30, 7.2
gan ddŵr gyda'r dŵr 11.33
gan wynt gyda'r gwynt 11.34
gedy gw. **gadael**
gefyn llyffethair, llawhual 9.37–8n, 38
gên 10.48n
glân da, rhinweddol 14.3
glas dydd 7.30n
glingrach â gliniau cramennog 10.44
godardaidd 10.28n
gof 2.4n
gofeg bodd 13.19
gogwta go fyr, cwta 4.8
golau 2.18n
gosog S. 'goshawk' 10.27n

- grymus** 9.11n
gwahoddiaeth gwahoddiad 14.37
gwalch gwron 11.42n
gwallt 6.28n
gwallus beius 10.59
gwamal chwannog i derfysg 15.41
gwan 2.20n, 10.31n, 15.49–50n
gwân 18.2n
gwanas ateg 5.32
gwarae 7.19n
gwartháu amharchu, gwawdio
 13.34
gwas 10.60n
gwaun ucheldir agored *ll.*
gweunydd 3.33
gwawd cân, cerdd 13.50
gwawdydd bardd 5.5
gwaywlym 5.39n
gwedd 15.9n
gweld 3 *un.pres.myn.* **gwŷl** 5.46,
 13.15, 41, 17.4; 1 *un.grff.myn.*
gwelais 7.1n
gwelw 6.30n
gwely 6.17n
gwengast 18.3n
gwenwyn 10.40n
gwiber sarff 2.61n
gwiddon gwrach 6.9
gwingo bod yn anniddig 13.36
gwilost 18.4n
gwirion syml, diniwed 7.9, 9.17
gwiwdeg rhagorol a hardd 3.21
gwlanengrys â chrys o wlân 10.44
gwn 11.27n
gwneuthur 1 *ll.pres.myn.* /
 1 *ll.grch.* **gwnawn** 6.29n
gwr 7.27n; *ll.* **gwŷr** 11.42n,
 15.19–20n, 42n
gwraidd gwehelyth 4.7, 10.27n
gwrdd hy 11.59
gwrêng gwerinwr 15.13n
gwreiddwych gwrolwych 14.35
gweinia 5.19n
gwrth-hoelio hoelio'n sownd,
 sicrhau'n dynn 7.20n
gwryd gweithred nerthol 14.59n
gwybod 3 *un.amhff.myn.*
gwyddiad 2.21, 6.35, 8.57
gŵydd 6.28n
gŵydd 13.50n
gwyddiad gw. **gwybod**
gŵyl 10.18n
gŵyl gw. **gweld**
gwygwraith adeg gŵyl 10.26
gwyliwr 10.47n
gwyn gwych 13.3
gŵyn poen 6.36n
gylfin genau 4.32
gynt 3.33n, 15.52n
gyrru gwthio, anfon 7.9n; 1
un.pres.myn. **gyrraf** 2.63n; 3
un.amhff.myn./dib. **gyrrai** 8.32n,
 14.59n; 3 *ll.grch.* **gyrrent** 11.61n
gyrrwr 15.50n
hafog anrheithiad 7.14
haidd 10.64n
harnais 4.11n
heliwr 10.50n
helynt hynt 1.49n, 11.53n, 14.53n
hen 15.51n
henfeirdd hen feirdd 11.45
henw enw, enw da 10.63
henwydd 6.27n
hepgor 1 *un.amhff.dib.* **hepgorwn**
 11.19n
hergod talp 11.23
herwa bod ar herw neu ar grwydr
 6.37
het helyg 6.34n
hëu hau 13.53n
hir 5.8n
hirwen tal a theg 8.31, 46
hobi ceffyl marchogaeth bychan
 16.9–10n
hoed tristwch 6.3
hon 2.6n

- hud** twyll 6.4
hudol dewin 10.20, 11.51n
hwidiwch 11.17n
hwit-hwat chwit-chwat, anwadal 16.19n
hwnt 8.32n, 15.21n
hwrdd 11.37–8n
hwsmon amaethwr 10.68n
hwyl cwrs, rhawd, ymosodiad 9.36, 11.53n, 14.53n
hybarch yn haeddu parch 16.10n
hyd 6.3n
hydd 5.39n; *ll. hyddod* 2.33n, 38n
hyn y rhain, hyn 2.30n, 8.54n, 10.43n
hyrddu hyrddio 11.38
i¹ 5.7n, 22n, 9.68n; *1 un. ym* 8.50n, 10.17n; *3 un.b. iddi* 6.25n; *1 ll. ynn* 10.3n; *2 ll. ywch* 3.8n, 58n; *3 ll. uddun'* 15.48 *i'w* 14.50n
i² yn *i'm* 3.45 *i'w* 4.28, 8.12n *i'n* 5.35, 7.21
iach 10.43n, 11.47n
iach ach 10.43n; *ll. iachoedd* 5.10
iad pen 6.22
iangwraidd difonedd, gwladaidd 16.7n
iaith 14.29n
iâr *ll. ieir* 6.26n
ias dicter 13.31
iau 8.59n
iawn sicr 7.40n
iawndda rhagorol 8.26n
ieir gw. *iâr*
i ffo ar ffo 11.60
inc 13.47–8n
irgoed coed ir 2.53
irwydd coed ir 5.44
isgil y tu ôl i 17.4
lawnt 7.1n
llai 11.27n
llais *ll. lleisiau* 9.22n
llaw haelioni 14.22
llawnwaith mawrboen 14.30n
llawr ardal 3.16, 15.27n
lle 2.63n, 8.5n, 26n
llednais 7.1n
llew 10.32n
lliny 5.33n
lliwio edliw 10.18n
llog tâl, llog, ?dirwy 13.51, 15.49n
llu 13.29n; *ll. lluoedd* 10.19n
lluidd gw. **luddias**
luddias rhwystro *3 un.pres.myn.* **ludd** 4.21, 11.47, 50
llwdn y gloch un sy'n rhagori 10.38
llwyd sanctaidd, bendigedig 9.5
llwyn 5.14n
llygatgoch llygadwlyb 16.19
llyn 15.27n, 34n
llythr caead 9.20n, 68
llywio 11.8n
mab Alis 16.11n
mabolaeth mebyd 13.9
mabsant 13.2n
mach gwarantwr dros dalu dyled 15.39
maen 13.60n; *ll.* 11.7n
maenol dyffryn 1.13
maes 14.18n
mai gwastadedd 3.6
main 9.1n
maith mawr 3.10
mallu pydru *1 un.pres.dib.* **mallwy'** 18.1
mam 15.16n
man lle 16.9–10n
manglych clychau mân 10.39n
manwydd brigau bychain 4.15
march 16.9–10n; *ll. meirch* 2.42n, 10.6n
marfolaeth marwolaeth 1.12
marnad marwnad 11.6
marwar 2.39n
marwoel argoel marwolaeth 1.11

- mau** yr eiddof 2.23
mawn 8.60n
mawrchwant trachwantus, blysig
 13.2
mawrchwydd rhwysgfawr 13.7n
mawrddrwg drwg iawn, drwg
 mawr 10.58n
'mdaro gwrthdaro 8.65
medd-dod 3.37n
meddig 4.20n
meddylio meddwl 1.51
meinael merch deg 6.19
meinir 7.5n
meinwr gŵr tal tenau, dyn main
 neu osgeiddig 6.15n
meinwych main a gwyh 7.27
meirch gw. **march**
Meistr gw. **Rhisiart**, **Meistr**
melgorn crachdardd, croniadau,
 yn enwedig ar y pen *ll.* **melgyrn**
 9.40n
mewn 8.59n
mewn gwir yn wir 10.13
'mferwi baldorddi 14.5n
miliast 3.48n
min cal 3.37n
modrwy bach 2.62n
moelrhon 11.24n
moes rho, dyro 14.46n
'mogelwch gw. **ymogel**
mollt dafad wryw wedi ei ysbaddu
 14.32
mor 14.9n
môr 11.8n, 15.29n
mudaw 11.29n
mulfran bilidowcar 2.50
mwg 11.58n
mw nai arian (S. 'money') 3.5, 13.11
mwst gwin newydd 18.1
mwy 8.22n
mwyfwy 2.33n
mwynglawdd 10.39n
mynai coler caseg wedd 7.11
myned 6.15n; 3 *ll.pres.myn.* **ân'**
 2.55n; 3 *un.amhff.myn.* / *dib.* **âi**
 2.54n
mynnu 3 *un.amhff.dib.* **mynnai**
 1.40n, 8.33n
mynor 11.7n
na 13.54n
nad 8.10n
Nadolig 11.18n
nadredd gw. **neidr**
naid 5.23n
naill, 'r 6.21n
nant 13.64n
neges cais 3.10, 24
neidr *ll.* **nadredd** 3.40n
nes *a.* 4.20n
newidio ffeirio 6.16
ni 8.33n, 16.9–10n **nid** 11.47n
ni'm 15.33n
nid gwaeth 6.16n
nod marc 13.27; *ll.* **nodau** 1.18
noethdir tir llwm 8.17–22n
noethi 3.38n
nych gofid 6.4
'nynnu gw. **enyinnu**
nyw 9.19n
o 2.55n, 58n, 1.49n, 14.23n,
 15.47n
och i S. 'woe to' 6.11
oddyno yna 14.13
oed cyfarfod 5.45, 8.9n, 18, 9.24n
oedi 8.5n
oedran 2.27n, 8.28n
oer oeraidd, trist 16.13; *cmhr.*
oerach 1.15
oerchwedl newyddion drwg 6.25n
oes 8.12n
o farn ym marn 14.61
ofer 14.9n
ofn 6.5n
o'i 4.30n
o'i flaen 1.34n
o'i gyfair 2.9n

- olwyn** 11.13n
olynol ar ôl ei gilydd 3.39
oll 10.32n
oni oni bai, hyd nes 1.25n, 5.38n,
 13.52n
or 16.12n
o'r beutu 2.4n
os 4.3n
pader llaswyr 9.24n
pais côf 4.12
pan 6.9n
pân ffwr ermin 9.63
pana oni? 8.57, 14.7
panelgwd 10.26n
papur 13.47–8n
parod 14.29n
pawl 7.15n
pechu 3.30n
pegan anwariad 11.44
PELLA' 15.27n
pellennu gwneud yn bêl 7.6
pen 2.10n, 4.2n, 6.30n
penci morgi (S. 'dogfish')
ll. pencwn 11.28
pennaeth 10.43n
pentan pentan haearn (S. 'firedog')
 2.19; *ll. pentanau* 2.31
perfigedd llosg eira 4.33n
peri 3 *un.grff.myn.* **peris** 9.21,
 13.47; 3 *un.amhff.dib.* **parai**
 14.57n
peris gw. **peri**
person S. 'parson' 5.11
pidynllaes hir ei bidyn 16.15
pig trwyn 2.37n
pilio blingo, tynnu rhisgl 3.50
pìn pin ysgrifennu 9.16
plau taro â phla, taro 3.49
plu 6.20n, 26n
pob 3.4n
pon'd onid? 2.31n
près gwasgfa 14.54
priodi 15.63n
pry' sarff, anghenfil 4.27
puman byd 10.14n
pupr gwyn 13.47–8n
purdan tân poeth 2.32
pwn llwyth, nifer mawr 6.32,
 8.57n, 15.14n
pwrs ceillgwd (S. 'scrotum')
ll. pyrsau 3.41
pwytio penodi 3 *un.grff.myn.*
pwyntiodd 2.19
pwyo taro 2.26
'r gw. y
rhad hael 8.37
rhacand 3.56n
rhag llaw wedi hyn, wedi hynny
 16.13
rhai 6.22n
rhain 3.30n
rhan 14.46n
rhandir 3.56n
rhawg gw. **yrhawg**
rheidus 15.54n
rhent rhodd 3.22
rhifiad rhifedi 14.10
rhifo ystyried, cyfrif 1
un.amhff.dib. **rhifwn** 14.9n
rhingyll swyddog 2.51
rhodio 11.51n
rhoddi 4.35n
rhoi 10.6n; 3 *un.grff.myn.* **rhoes**
 10.3n; 1 *un.amhff.* **rhoen** 8.14n;
 3 *ll.amhff.dib.* **rhoent** 3.53n
rhôm gw. **rhwng**
rhuddaur aur coch 15.21n
rhugl parod, rhwydd 13.26
rhull 10.4n
rhwng 1 *ll.* **rhôm** rhyngom 13.13
rhwth chwyddedig, boliog 8.48n
rhwy 7.36n
rhwyddwaed hael ei natur 4.31
rhwym hual, rhwymyn 7.13
rhwymo 1 *un.grff.myn.* **rhwymais**
 13.13n

- rhybucho** dymuno 8.35–6n
rhyd *ll.* **rhydau** 11.35–6n
rhyfedd 1.49n
saint 1.42n
Sais 13.14n
sbectal sbectol 5.27
secutor ysgutor (S. ‘*executor*’) 11.43
’sgyfarn gw. **ysgyfarn**
siaml *ll.* **siamlau** 2.17n
siars gofalaeth eglwysig 5.9n
simwr clogyn 11.12
sit 16.12n
soegyn talp o waddod 10.64n
synnwyr 5.1–2n
syw gwych 4.6
tad 6.36n, 9.26n
taer garw, enbyd 15.25; *eith.*
taeraf 9.67
tair gormes 14.54n
taith 10.25n
talm rhyw gymaint 13.11
tal talu, bod o werth 15.59n;
3 un.myn.pres. **tâl** 3.51, 15.42n;
3 un.pres.dib. **talo** 6.34n
tancwd pwrs (S. ‘*udder*’), caill
7.24; *ll.* **tancydau** 7.25
taranllais llais fel taran 3.35n
tario oedi 1.24 **tariaw** 1.57
tau gw. **tewi**
taw tawel 13.38n
tawdd pur 10.40n
tawr gw. **dori**
tebyg 9.8n
tebygu *1 un.amhff.dib.* **tebygwn**
2.37n
teiroes byd 2.2n
teiroes hydd 14.16n
teirs 3.36n
teirsir tair sir 15.10n
telyn 15.12n
tes heulwen 8.7
testunio gwawdio *3 un.amhff.dib.*
testunia 14.39
tewi *3 un.myn.pres.* **tau** 13.34;
3 un.grch. **tawed** 13.37
tin 3.42n
tin cwd pen-ôl 7.24
tin hwygo *2 ll.grch.* **tin hwygwch**
7.37n
tir 3.6n, 14n
to 15.18n
tomen 4.14n
torch cylch 4.28, 7.10n
torri *1 un.amhff.dib.* **torrwn**
9.19n
tors fflagl, fflachlamp *ll.* **tyrs** 7.32
torwn gw. **dori**
traenter tafarnwr 2.52n
trafael trafferth 10.29
trais 2.18n, 3.3n
trawst 10.63n
tre ’nhad 9.19n
treiaw ymdrechu 10.33
treiglo rholio *1 un.grff.myn.*
treiglais 7.35
treio cilio *3 un.amhff.myn.* **treiai**
5.38
tremyniad 7.13n
tremynt trem, golwg 2.57, 14.11n
tri 13.63n
trichwrs 11.15n
Tri ... / Hualog tri gŵr wedi eu
cadwyno 9.35–6n
trimeirch tri march 10.7
tro crwm, cam 7.13n, 14.11n
troed 7.40n
troell 15.51n
trofa digwyddiad, achlysur 10.61
troi rhoi, rhodio, gwyrdroi, newid,
troi 3.1, 9.61, 11.13n;
3 un.amhff.myn. **trôi** 10.7, 10n;
1 un.grff.myn. **trois** 15.10;
2 un.grff.myn. **troist** 10.63;
3 un.grff.myn. **troes** 1.43, 3.3,
10.9; *3 un.grch.* **troed** 3.4n
trom gw. **trwm**

- tros** 2.18n, 15.9n
truthiwr gwenieithiwr 13.59n
trwm *b. trom* 15.9n
trwsiad 9.11n
trwyn 6.18n, 11.14n
trychafael dyrchafu, codi 7.3n
   dyrchu 7.10n; 2 *ll.grch.*
   trychefwch 7.38n
trymwydd 15.9n
trywedd llwybr 3.40n
tu ardal 3.48n, 13.37
tu chwith 2.28n
tuedd bro 15.42n
twrn camp 7.29
twybil math o fwyall ddeulafn
   2.12n
twyllaw 2.44n
twysai gw. **tywys**
tŷ 8.2n, 25n, 10.63n; *ll. tai* 5.45n
tyfiant 13.63n
tynnu ennyn, dwyn ymaith,
   ffyrnigo 1 *un.amhff.dib.* **tynnwn**
   1.21; 3 *un.grff.myn.* **tynnodd**
   5.24; *amhrs.pres.myn.* **tynnir**
   1.27
tyrs gw. **tors**
tywyn disgleirder 8.7
tywys arwain 3 *un.amhff.dib.*
   twysai 5.42
ucho uchod 8.12n, 9.25n, 13.68n
ugeinoen ugain oen 15.37
un 8.2n, 14.51n
uddun gw. **i^l**
unawr un awr, moment 1.29n, 3.27
uncarw pendefig ardderchog 3.26
unoed un oed (S. 'tryst'); o'r un
   oedran 8.10n 19, 12.44
unwaith 8.4n
urddol gŵr mewn urddau
   eglwysig 5.16n
us 10.64n
uwch 3.56n, 13.8n
W 10.29n
wedy wedyn 9.44
weithian bellach 5.21, 10.36
wrth 3 *ll. wrthyn*' 2.22n
wtläwr herwr (S. 'outlaw')
wtra 18.4n
ŵyll tylluan 2.47
wyna cardota ŵyn 9.18, 35, 56,
   15.2, 16
y: 'r 10.6n
'y gw. **fy**
ych 3.29n
ychwaneg ychwanegol 3.7
yngod yno 8.23
ym gw. **i^l**
yma 8.28n, 14.51n
ymdaro gw. 'mdaro
ymferwi gw. 'mferwi
ymgroesi gochel 13.26
ymliw edliw 13.27
ymofyn ceisio, dymuno 8.33n
ymogel gochel 2 *ll.grch.*
   'bogelwch 10.42
ympiriaw 9.21n
ymwrdd 11.37–8n
yn 11.26n 'n 6.33n
yn ei raid yn ei wasanaeth 4.30
yn iach ffarwél 5.44, 9.34
yn llaw ddiawl 16.8n
yn llyn meddw 16.16
ynn gw. **i^l**
ynni 10.41n
yn rhith ar ffurf 6.28 **yn fy rhith**
   8.48n **yn ei rith** 11.52
ynys ardal 2.13n
yr awron yn awr 6.28
yrllynedd y llynedd 6.10
yrhawg yn awr, bellach 8.13,
   rhawg 13.39
ysbryd Gwido 11.56n
ysgadan penwaig 11.26n
ysgwr darn o bren *ll. ysgyrion*
   2.42
ysgyfarn: 'sgyfarn clust 2.30n

ystum 9.37n
ystwnt casgen 9.65

yta hel yd 3.6, 15.2

Enwau personau

- Alecsander** At.iv.63
Alis gw. **mab Alis**
Alswn 8.4, At.i.59
Antwn At.i.23
Awstin 9.37n
Bacwn, Ffrir 2.58n
Beuno 14.56n
Cadfarch At.v.34
Cyffin gw. **Rhisiart, Meistr**
Cynfelyn 9.37–8n
Cynfrig At.ii.21
Dacyn 2.7n
Dafydd¹ 11.47n
Dafydd² 15.43–4n
Dafydd Llwyd 13.3–4, 40, 14.1n,
 At.iv.11–12 **Dafydd** 12.9, 32,
 13.23, 30, 49, 67, 14.6, 42,
 16.1n, At.iv.1, 25
Dewi Mynyw At.v.1
Duw 2.5, 65, 1.1, 4, 14, 28, 47, 49,
 54, 5.16, 6.14, 34n, 35, 8.13,
 11.62, 13.21, 12.11, 53, 16.2,
 At.i.6, 12, At.iv.48, At.v.21, 33
Dwynwen 8.2n, At.i.52
Elffin 9.39n
Gruffudd¹ 1.10, 44
Gruffudd² gw. **Ifan ... / ... / Fab**
Gruffudd ... / ... / fab Siancyn
Guto'r Glyn 11.2 y **Guto** 5.48n,
 11.49n, 54 **Guto** 15.17n, 52n
Gutun¹ 2.13n
Gutun² At.iv.8 y **Gutun** At.iv.36
Gutun gw. **Llywelyn ap Gutun**
Gutun Siancyn, y 4.3 **Gutun** 4.8
Gwennwys 12.54
Gwerul, ferch ... Hywel Fychan
 At.iii.3–4 **Gwerful** 12.15
Harri ... Bumed 12.3–4
Hunydd 14.15n
Huw Lewys 9.22n, At.ii.2.23
Huw At.ii.2.122
Hywel Fychan gw. **Gwerul,**
ferch ... Hywel Fychan
Hywel Rheinallt 10.50n
Iesu Grist 10.27 **Iesu** 1.31
Ieuan gw. **ceiniog Ieuan**
Ifan ... / ... / Fab Gruffudd ... /
... / fab Siancyn 3.23–6 **Ifan**
 3.31
Ifor Hael 10.30n, **Ifor** 13.6n,
 14.3n
Lewys¹ 10.51n
Lewys² gw. **Huw Lewys**
Llelo Brydydd 2.20n
Llywelyn¹ 9.5n
Llywelyn² 13.4n, At.iv.4
Llywelyn³ At.ii.27
Llywelyn ap Gutun At.ii.5
Llywelyn At.i.7, 67, At.iii.25,
 39, At.iv.32, At.v.3, 58, At.vi.40,
 57 **Llywelyn ... / Delynor**
 At.vi.3–4 **mab Gutun** At.i.29
mab y Gutun At.iii.32, At.v.6
Madog Min 9.4n
Maelgwn 9.40n
Mair 8.35, 13.22, 14.5, At.vi.45
Gwyrf Fair 1.23
Medrod 5.3n, At.vi.41
Meurig 13.22n
Moel, y gw. Owain
Morfydd 15.43–4n
Noe At.iii.24
Nudd At.iv.2
Odrig, Brawd At.iii.16, At.iv.10
Ofydd 14.1n
Owain 12.16
Owain ... ŵyr y Moel 5.4–6n
Ronwen At.iv.51
Rhisiart, Meistr 9.11n y **Cyffin**
 9.13 'r **Cyffin** 9.16 **Cyffin** 9.39
Rhys 10.30n
Rhys gw. **Rhisiart, Meistr**
Rhys ... o Garno, Syr At.v.25–7
Syr Rhys 14.22n, 46n **Rhys**

14.49

Rhys Pennardd 10.45n **Rhys**

10.44n

Sain Silin At.v.49**Sain Thomas** At.vi.29**Siancyn**¹ gw. **Gutun Siancyn, y****Siancyn**² gw. **Ifan****Siôn Mechain, Syr** 5.9–10**Siôn Sirc** 2.54n**Suddas** 6.8n, At.i.11**Taliesin** 9.37–8n**Teilo** At.v.33**Tomas** 4.20n**Tubal** 2.12n**Urien** 12.56**Wiliam** 9.15n

Enwau Lleoedd

- Aberdaron** 9.10n
Alun 12.8, 51
Banbri 2.16n
Bangor 9.1
Berwyn 15.28n
Bodeon 9.52n
Bro Danad 2.15n
Bryn Glas, y 12.15
Buellt 9.5n
Caerddydd At.v.35
Caergybi 15.30
Carno gw. Rhys ... o Garno, Syr
Caersŵs At.v.41
Caerwedros At.v.37
Ceri At.iv.13, At.v.35
Cerrig 15.56n
Cornwel At.v.27
Corwen 15.52n
Cowres At.v.40
Croes Oswallt At.v.41,
     Treoswallt 10.9n
Cwchwillan 10.32n
Cymerau, y At.ii.56
Cymru 13.5n, At.v.32
Chwaen, y 9.34n, 54
Dre-wen, 'r At.iv.52
Dugood Mawddwy At.i.64
dwy Wynedd gw. Gwynedd
Dyfi 12.32, 13.23n, 37, 15.30n,
     16.1n, At.iv.1
Efyrnwy At.ii.55
Enlli 16.8, 15
Eurddonen 12.12
Ffrainc 3.36n
Genau'r Glyn At.v.38
Glan Dyfi 13.33n, 14.3, At.v.36
Gwent 15.6n, 7
Gwynedd 8.62, 10.66, 14.61,
     15.10n, 16n, 26, 42n, 46, 58,
     At.i.65, At.iv.62 **Dwy Wynedd**
     14.52n
Gwynedd Uwch Conwy At.iv.69
Hirnant 3.18n
Llanarmon 17.1n
Llandrunio 5.14n
Llanddwyn 8.26n
Llangynog 3.20n
Llannerch-y-medd 15.15n
Llanuwllyn At.v.16
Llanwddyn 3.15n
Llwydiarth At.ii.19
Llwyndafydd At.v.36
Llŷn 10.49, 16.16, At.v.16
Llyn Lliw 12.36
Machynllaith 13.20n, At.v.39
Maelor At.v.18
Main 5.3n
Malltraeth At.ii.2, 32 **Mall**
     Draeth 11.14n
Mars, y 3.2, 6, 15.2, At.v.17,
     At.vi.16
Mathafarn 13.6n
Mechain At.iii.4, **dwy Fechain**
     12.6
Meifod 2.33n
Meirionnydd At.v.14
Melwern 3.48n, At.i.10, At.ii.51
Mochnant 3.8n
Môn 9.9, 18, 56, 8.12, 21, 30,
     11.58, 15.2, 8, 12, At.i.5, 61,
     At.ii.18, 46, 64, At.iv.13,
     At.iv.56, 60, At.v.12
Morgannwg 15.5, 43, 46
Mynyw gw. Dewi Mynyw
Nanconwy 8.21n
Pennant 3.18n
Pennardd gw. Rhys Pennardd
Powys 2.26n, 3.26, 5.13n, 9.58n,
     10.53n, 67, 13.53, 15.57, At.v.19
Rhos, y At.v.42
Rhosyr At.i.56, At.ii.44
Sain Siâm 2.54n

Selatyn 17.3n

sir Feirionnydd 15.32

sir Gaer 15.20n

Swydd ... / Ymhwythig At.iv.43–

4

Trefawr At.vi.15

Treoswallt gw. Croes Oswallt

Tre'r-Garreg At.v.40

Un Dre' ar Ddeg, 'r At.iv.42

Uwch Mechain 3.29n

Wern, y At.ii.52

Ynys Brydain 9.2n

Llawysgrifau

Llawysgrifau yng nghasgliad Prifysgol Cymru Bangor

Bangor 703: Richard Williams, Fron, Machynlleth, 1790, gw. 'Catalogue of Bangor MSS. General Collection' (cyfrol anghyhoeddedig Prifysgol Cymru, Bangor).

Bangor 13512: Richard Owens, c. 1750, gw. *ib.*

Bangor 13829: Robert Prichard, Llannerch-y-medd, c. 1821–2, gw. *ib.*

Bangor (Mos) 6: John ap Humffrey ap Tuder, c. 1600, gw. E. Gwynne Jones ac A. Giles Jones, 'A Catalogue of the (Bangor) Mostyn Collection', i (cyfrol anghyhoeddedig Prifysgol Cymru, Bangor, 1967).

Bangor (Mos) 9: llaw anh., nid cyn 1622, gw. *ib.*; Dafydd Ifans, 'Bywyd a Gwaith Wiliam Bodwrda (1593–1660) o Aberdaron' (M.A. Cymru [Aberystwyth], 1974), 602–7.

Llawysgrifau ychwanegol yn y Llyfrgell Brydeinig

BL Add 10313: Dafydd Jones, Trefriw, nid cyn 1746, gw. CAMBM 1836, 29; W. Gerallt Harries, 'Un Arall o Lawysgrifau Dewi Fardd', B xxvi (1974–6), 161–8.

BL Add 12230 [= RWM 52]: Griffith Vaughan, c. 1688–9, gw. RWM ii, 1136–1144.

BL Add 14866 [= RWM 29]: David Johns, 1586–7, gw. *ib.* 1022–38.

BL Add 14873 [= RWM 55]: William Morris, 1739, gw. *ib.* 1156–9; Dafydd Wyn Wiliam, *Cofiant Wiliam Morris (1705–63)* (Llangefni, 1995), 170–1.

BL Add 14882 [= RWM 31]: Wiliam ap Wiliam ap Robert, Tregarweth, 1591, gw. RWM ii, 1048–53.

BL Add 14934: Lewis Morris (1722–60), gw. CAMBM 1844, 36–7.

BL Add 14962: Owen Jones 'Owain Myfyr', c. 1768–99, gw. *ib.* 44.

BL Add 14965: Llaw anh., c. 1580–1648, gw. *ib.* 45–6.

BL Add 14966: Wiliam Bodwrda, c. 1644–50, gw. *ib.* 46–7; Geraint Gruffydd, 'Llawysgrifau Wiliam Bodwrda o Aberdaron (a briodolwyd i John Price o Fellteyrn)', Cylchg LIGC viii (1953–4), 349–50; Dafydd Ifans, *op.cit.* 266–340; *id.* 'Wiliam Bodwrda (1593–1660)', Cylchg LIGC xix (1975–6), 300–10.

BL Add 14967 [= RWM 23]: llaw anh. (118, 234) a llaw Edward ap Roger (218, 232), nid cyn 1527, gw. RWM ii, 996–1014; GO 19; CLC² 211.

BL Add 14969: Thomas Prys, Huw Machno ac eraill, nid ar ôl 1634, gw. CAMBM 1844, 48.

BL Add 14971 [= RWM 21]: John Davies, Mallwyd, c. 1617, gw. *ib.* 49; RWM ii, 977–86; Rhiannon Francis Roberts, ‘Bywyd a gwaith Dr. John Davies, Mallwyd’ (M.A. Cymru [Bangor], 1950), 342.

BL Add 14996: Margaret Davies, ail hanner y 18g., gw. CAMBM 1844, 59.

BL Add 14997 [= RWM 24]: llaw anh., c. 1500, gw. RWM ii, 1014–18.

BL Add 31056: llaw anh., ar ôl 1658, gw. CAMBM 1876–81, 154.

BL Add 31071: Owen Jones a Hugh Maurice, 18g./19g., gw. *l.c.*

BL Add 31085: Owen Jones ‘Owain Myfyr’ a Hugh Maurice, 19g., gw. *ib. l.c.*

Llawysgrifau yng nghasgliad Brogyntyn yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru

Brog (y gyfres gyntaf) 1: Llaw anh., c. 1553, gw. ‘Catalogue of Brogyntyn Manuscripts and Documents’, i (cyfrol anghyhoeddedig, Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth, 1937), 1–2; E.D. Jones, ‘The Brogyntyn Welsh Manuscripts’, Cylch LIGC vi (1949–50), 309–16.

Brog (y gyfres gyntaf) 2: Wmffre Dafis, 1599, gw. ‘Catalogue of Brogyntyn Manuscripts and Documents’, i (cyfrol anghyhoeddedig, Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth, 1937), 3–5; E.D. Jones, ‘The Brogyntyn Welsh Manuscripts’, Cylch LIGC v (1947–8), 234–6 a phlât rhif 32.

Brog (y gyfres gyntaf) 4: llaw anh., canol yr 17g., gw. ‘Catalogue of Brogyntyn Manuscripts and Documents’, i (cyfrol anghyhoeddedig, Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth, 1937), 8–9; E.D. Jones, ‘The Brogyntyn Welsh Manuscripts’, Cylch LIGC vi (1949–50), 149–61.

Brog (y gyfres gyntaf) 6: llaw anh., 1627x33, gw. ‘Catalogue of Brogyntyn Manuscripts and Documents’, i (cyfrol anghyhoeddedig, Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth, 1937), 13–15; E.D. Jones, ‘The Brogyntyn Welsh Manuscripts’, Cylch LIGC vi (1949–50), 223.

Llawysgrifau yn Llyfrgell Ganolog Caerdydd

Card 1.18: Elizabeth Phillips, 1850, gw. Graham C.G. Thomas and Daniel Huws, ‘Summary Catalogue of the Manuscripts ... commonly referred to as the “Cardiff MSS” ’ (Aberystwyth, 1994), 2–3.

Card 1.550: Llaw debyg i eiddo David Ellis, ail hanner yr 18g., gw. *ib.* 57.

Card 2.40 [= RWM 26]: John Morgan, Matchin, c. 1714, gw. RWM ii, 214–24; Graham C.G. Thomas and Daniel Huws, *op.cit.* 79.

Card 2.68 [= RWM 19]: llaw anh., c. 1624, gw. RWM ii, 178–93; Graham C.G. Thomas and Daniel Huws, *op.cit.* 82.

- Card 2.114 [= RWM 7] ‘Llyfr Ficar Wocing’:** llaw anh., 1564–6, gw. RWM ii, 110–28; Graham C.G. Thomas and Daniel Huws, *op.cit.* 88.
- Card 3.2 [= RWM 27]:** llaw anh., 17g./18g., gw. RWM ii, 224–9; Graham C.G. Thomas and Daniel Huws, *op.cit.* 222.
- Card 3.4 [= RWM 5]:** Elis Gruffydd, *c.* 1527, gw. RWM ii, 96–103.
- Card 3.37 [= RWM 20]:** llaw anh., 1614x36, gw. *ib.* 193–202; Graham C.G. Thomas and Daniel Huws, *op.cit.* 226.
- Card 4.10 [= RWM 84]:** Dafydd Jones, Trefriw, nid cyn 1736, gw. RWM ii, 790–3; Graham C.G. Thomas and Daniel Huws, *op.cit.* 315.
- Card 4.101 [= RWM 83]:** Huw Machno, *c.* 1600–36, gw. RWM ii, 783–9; Graham C.G. Thomas and Daniel Huws, *op.cit.* 327.
- Card 4.110 [= RWM 47]:** David Ellis, Cricieth, 1771–95, gw. RWM ii, 239–43; Graham C.G. Thomas and Daniel Huws, *op.cit.* 328.
- Card 4.156 [= RWM 64]:** Margaret Davies, 1736–7, gw. RWM ii, 272–85; Graham C.G. Thomas and Daniel Huws, *op.cit.* 334.
- Card 5.10i [= RWM 48]:** William Griffith, *c.* 1750, gw. RWM ii, 244–8; Graham C.G. Thomas and Daniel Huws, *op.cit.* 436.
- Card 5.30 [= RWM 65]:** Siôn Dafydd, 1682–4, gw. RWM ii, 285–9; Graham C.G. Thomas and Daniel Huws, *op.cit.* 439.

Llawysgrifau yng nghasgliad Cwrtmawr yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth

- CM 10:** David Ellis, 1766, gw. RWM ii, 890–5; B.G. Owens & R.W. McDonald, ‘A Catalogue of the Cwrtmawr Manuscripts’, i (cyfrol anghyhoeddedig, Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth, 1980), 11.
- CM 12:** David Ellis, 1794, gw. RWM ii, 900–3; B.G. Owens & R.W. McDonald, *op.cit.* 14–15.
- CM 14:** Lewis Morris, 1725–45, gw. RWM ii, 903–8; B.G. Owens & R.W. McDonald, *op.cit.* 17.
- CM 23ii:** llaw anh., *c.* 16g./17g., gw. RWM ii, 921–3; B.G. Owens & R.W. McDonald, *op.cit.* 26.
- CM 27:** David Ellis, 1630, gw. RWM ii, 925–32; B.G. Owens & R.W. McDonald, *op.cit.* 30–1.
- CM 129:** Margaret Davies, Coetgae–du, Trawsfynydd, *c.* 1760–2, gw. B.G. Owens & R.W. McDonald, *op.cit.* 165–6
- CM 200:** Lewis Morris, 1724–9, gw. *ib.* 236–7.
- CM 243:** David Ellis, hanner cyntaf yr 17g., gw. *ib.* 279.
- CM 244:** Rowland Lewis (*ob.* 1652 neu 1653), Mallwyd, hanner cyntaf yr

17g., gw. *ib.* 280–1; Rhiannon Francis Roberts a Geraint Gruffydd, ‘Rowland Lewis o Fallwyd a’i Lawysgrifau’, *Cylchg LIGC* ix (1955–6), 495–6.

Llawysgrif yng nghasgliad Esgair yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth

Esgair 1: ?Oliver Morris, canol yr 17g., gw. ‘Schedule of Esgair and Pantperthog MSS. and Documents’ (cyfrol anghyhoeddedig, Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth, 1950), 1–11.

Llawysgrifau yng nghasgliad J. Gwyneddon Davies ym Mhrifysgol Cymru, Bangor

Gwyn 1: Wmffre Dafis, 16g./17g., gw. GSCMB 30.

Gwyn 5: Peter Bailey Williams (1763–1836), 1800, gw. *l.c.*

Gwyn 11: Peter Bailey Williams (1763–1836), 1793, gw. *l.c.*

Llawysgrifau yng nghasgliad Coleg Iesu, Rhydychen

J 101 [= RWM 17]: llaw anh., canol yr 17g., gw. RWM ii, 68–86; E.D. Jones, ‘The Brogyntyn Welsh Manuscripts’, *Cylchg LIGC* v (1947–8), 236.

J 137 [= RWM 12]: llaw anh., c. 1600, gw. RWM ii, 41–6.

J 139 [= RWM 14]: llaw anh., hanner cyntaf yr 17g., gw. *ib.* 56–7.

Llawysgrif yng nghasgliad J. Glyn Davies yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth

JGD 2: un o gynorthwywyr Wiliam Bodwrda, 1626x50, gw. ‘Schedule of Manuscripts and Papers Deposited by J. Glyn Davies, Esqu., M.A., Llanarth’ (cyfrol anghyhoeddedig, Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth, [1949]), 32–64; Geraint Gruffydd, *art.cit.* 349–50; Dafydd Ifans, *op.cit.* 545–50; *id.*, *art.cit.* 300–10.

Llawysgrifau yng nghasgliad Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth

LIGC 255A: John Davies, Pentrefoelas, 1751, gw. NLWCM 183–5.

LIGC 428C: Howel W. Lloyd, canol y 19g., gw. *ib.* 299–302.

LIGC 552B: llaw anh., hanner cyntaf yr 17g., gw. HMNLW i, 33.

LIGC 644B: llaw anh., ? canol yr 17g., gw. *ib.* 44.

LIGC 727D: Huw Machno, nid yn hwyrach na 1610, gw. *ib.* 53.

LIGC 834B: un o gopiwyr Dr John Davies, Mallwyd, c. 1610–20, gw. *ib.* 64.

LIGC 836D: David Williams, Bodeulwyn, 1718–42, gw. *l.c.*

- LIGC 1998B [= Pant 29]:** Evan Evans (1731–88), 1773, gw. RWM ii, 837–9.
- LIGC 2023B [= Pant 56]:** Evan Evans (1731–88), gw. *ib.* 862–3.
- LIGC 3038B [= Mos 130]:** John Davies ‘Siôn Dafydd Laes’, *c.* 1687–93, gw. RWM i, 74–87.
- LIGC 3039B [= Mos 131]:** John Jones, Gellilyfdy, 1618, gw. *ib.* 87–97; Nesta Lloyd, ‘A History of Welsh Scholarship in the First Half of the Seventeenth Century, with Special Reference to the Writings of John Jones, Gellilyfdy’ (D.Phil., Oxford, 1970), 41–6.
- LIGC 3046D [= Mos 143]:** David Llywelyn, *c.* 1570, gw. RWM i, 124–31.
- LIGC 3050D [= Mos 147]:** Edward Kyffin, *c.* 1577, gw. *ib.* 180–96.
- LIGC 3051D [= Mos 148]:** llaw anh., cyn 1594, gw. *ib.* 196–212.
- LIGC 3056D [= Mos 160]:** Wmffre Dafis, *c.* 1600, gw. *ib.* 224–42; MWM 101.
- LIGC 3057D [= Mos 161]:** llaw anh., *c.* 1558–63, gw. RWM i, 242–55.
- LIGC 3288Bi:** Thomas Jones o’r Trawsgoed, Llanuwchllyn, nid ar ôl 1786, gw. HMNLW i, 278.
- LIGC 5269B:** un o gopiwyr Dr John Davies, Mallwyd, 1626–44, gw. HMNLW ii, 82.
- LIGC 5272C:** Edward Kyffin, 1576x1581, gw. *ib.* 83.
- LIGC 5474A [= Aberdâr 1]:** Benjamin Simon, 1747–51, gw. RWM ii, 395–408; HMNLW ii, 104.
- LIGC 8497B:** Thomas Wiliems, *c.* 1570, gw. HMNLW iii, 54.
- LIGC 9202B:** llaw anh., *c.* 1800, gw. *ib.* 125.
- LIGC 10748D:** llaw anh., 1722x34, gw. *ib.* 242.
- LIGC 11115B [= copi ffotostat o Lyfrgell John Rylands, Welsh MS 2]:** llaw anh., yn gynnar yn y 18g., gw. *ib.* 310.
- LIGC 16964A:** llaw anh., nid cyn 1604, gw. ‘NLW Accessions 16049–18942’ (cyfrol anghyhoeddedig, Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth).
- LIGC 17114B [= Gwysanau 25]:** llaw anh., *c.* 1560, gw. Hywel D. Emanuel, ‘The Gwysaney Manuscripts’, Cylchg LIGC vii (1952), 339; ‘Catalogue of the Gwysaney MSS’ (cyfrol anghyhoeddedig, Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth, 1953), 31–45; GO 21–2 (er camsynied am y dyddiad); E. Bachellery, ‘Deux poèmes gallois du xive siècle d’après le Manuscrit Gwysaney 25’, Études v (1950–1), 116–18; BaTh 306.
- LIGC 19497B:** llaw anh., diwedd y 18g., gw. ‘List of MSS. NLW 18943–20000’ (cyfrol anghyhoeddedig, Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth).

LIGC Môn Adnau 1206B [= Tanybwllch 1]: llaw anh., c. 1700, gw.
 ‘Schedule of the Contents of a Manuscript Volume of Welsh Poetry
 known as the Tanybwllch Manuscript’ (cyfrol anghyhoeddedig, Llyfrgell
 Genedlaethol Cymru, 1932), 1–42.

*Llawysgrifau yng nghasgliad Llansteffan yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru,
 Aberystwyth*

Ll1st 53: Siâms Dwinn, c. 1641–7, gw. RWM ii, 534–45.

Ll1st 54: cynorthwywr Moses Williams, c. 1710x20, gw. *ib.* 545–9.

Ll1st 55: Siôn Dafydd Rhys, c. 1579, gw. *ib.* 549–53.

Ll1st 118: Wmffre Dafis (*ob.* 1635), nid cyn 1612, gw. *ib.* 579–92; E.D.
 Jones, ‘The Brogyntyn Welsh Manuscripts’, *Cylch LIGC v* (1947–8),
 234.

Ll1st 120: Jaspas Griffith, c. 1597–1607, gw. RWM ii, 603–9.

Ll1st 122: William Bodwrda, c. 1644x50, gw. *ib.* 609–20; Geraint Gruffydd,
art.cit. 350; Dafydd Ifans, *op.cit.* 384–98; *id.*, *art.cit.* 300–10.

Ll1st 123: William Bodwrda, c.1644x50, gw. RWM ii, 620–34; Geraint
 Gruffydd, *art.cit.* 350; Dafydd Ifans, *op.cit.* 354; *id.*, *art.cit.* 300–10.

Ll1st 124: Wiliam Bodwrda, c. 1648, gw. RWM ii, 634–49.

Ll1st 133: Samuel Williams, c. 1712, gw. *ib.* 664–94; Garfield H. Hughes,
Iaco ab Dewi 1648–1722 (Caerdydd, 1953), 37–40.

Ll1st 155: llaw anh., c. 1574–1604, gw. RWM ii, 728–32.

Ll1st 156: llaw anh., c. 1632–68, gw. *ib.* 732–8.

Ll1st 166: Evan Richard, c. 1719–35, *ib.* 754.

*Llawysgrifau yng nghasgliad Peniarth yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru,
 Aberystwyth*

Pen 76: llaw anh., canol yr 16g., gw. RWM i, 503–8; Peniarth 76.

Pen 77: Thomas Wiliems, 1576, gw. RWM i, 509–18.

Pen 93: llaw anh., 1582–1628, gw. *ib.* 572–8.

Pen 99: un o gynorthwywyr John Davies, Mallwyd, ?c. 1610–20, gw. *ib.*
 613–24.

Pen 103: llaw anh., c.1570, gw. *ib.* 639–44.

Pen 104: llaw anh., 1624–51, gw. *ib.* 644–54.

Pen 112: John Jones, Gellilyfddy, 1609–10 (td. 176) a 1619–21 (td. 703), gw.
ib. 671–86; Nesta Lloyd, *op.cit.* 28–33.

Pen 115: William Phylip, c. 1658–69, gw. RWM i, 695–8.

Pen 152: Robert Vaughan, canol yr 17g., gw. *ib.* 927–32.

Pen 198: llaw anh., c. 1693–1701, gw. *ib.* 1026.

Pen 221: John Jones, Gellilyfdy, c. 1605–c. 1620, gw. *ib.* 1045; Nesta Lloyd, *op.cit.* 26–7; M.T. Burdett–Jones, ‘Trydydd Llyfr Cywyddau John Jones, Gellilyfdy’, YB xvi (1990), 127–40.

Pen 239: llaw anh., ail hanner yr 17g., gw. RWM i, 1063–6.

Pen 312ii: John Jones, Gellilyfdy, 1610–40, gw. *ib.* 1114–18.

Pen 326v: llaw anh., 16g. a 17g, gw. *ib.* 1124.

Llawysgrif yng nghasgliad Sotheby yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth

Sotheby C.2: llaw anh., 16g., gw. ‘Schedule of Books, Manuscripts, Deeds and Other Documents Deposited in the National Library of Wales by Alfred F. Sotheby, London (cyfrol anghyhoeddedig, Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth, 1931), 1.

Llawysgrif yng nghasgliad Stowe yn y Llyfrgell Brydeinig, Llundain

Stowe 959 [= RWM 48]: llaw anh., 16g. /17g., gw. RWM ii, 1110–26.

Mynegai i'r llinellau cyntaf

	<i>Td.</i>
Cennad wyf a wna cynnen.....	53
Claf wyf eisiau cael y ferch.....	78
Da gwelais ar lednais lawnt.....	34
Da maen cyff Dewi Mynyw.....	83
Dafydd Llwyd, Ofydd y llu.....	61
Dafydd o ddyffryn Dyfi.....	70
Dafydd o ymyl Dyfi.....	80
Duw'n afrwydd ar y flwyddyn.....	17
Dwy wlad a dâl dyledion.....	67
Gwae'r un a ddug i'r ynys.....	74
Mae doctor i Fangor fain.....	40
Mae gŵr i'm dirmygu i.....	55
Mae llef oer mal llifeiriaint.....	76
Mewn lleud mae un llawen.....	27
Myfyrio bûm i fwrw byd.....	30
Ni chynghorwn chwi, 'ngheraint,.....	32
Person Llanarmon, llawn ŷn'—daioni.....	72
Tra fwy', tra fallwy' trwy fwst.....	73
Tristach yw Cymry trostyn'.....	47
Troi y bûm ar anturio byd.....	24
Y ddyn fwyn a ddoi'n fynych.....	36
Y mae Dean yn rhannu.....	44
Y meibion yn eu mebyd.....	21

Mynegai i'r noddwyr a'r gwrthrychau

Cerdd

Abad Enlli	16
Alswn o Fôn	8
beirdd Rhisiart cyffin, Deon Bangor	10
Pentanau haearn.....	2
Dafydd Llwyd o Fathafarn	12, 13, 14
Dwy sbectol	5
Dyled.....	15
Ffyrdd... ..	18
Gruffudd ap Llywelyn ap Gutun	1
Guto'r Glyn	11
Gutun Siancyn	4
Ifan ap Gruffudd ap Siancyn	3
Mab a merch.....	7
Merch	6
Person Llanarmon a pherson Selatyn	17
Rhisiart Cyffin, Deon Bangor	8, 9, 10